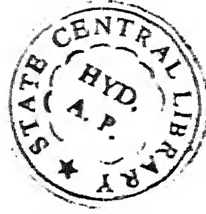
Manav Dharma Shastra

REDISCOVERING INDIA

MANAV DHARAMA SHASTRA

The Institute of Manu Gode of Hindu Laws
SANSKRIT TEXT

HAUHTON G.C.

Vol. 30 (i)

COSMO PUBLICATIONS

First Published 1825
This Series 1987

Published by
RANI KAPOOR (Mrs)
COSMO PUBLICATIONS
24-B, Ansari Road, Daryaganj
New Delhi-110002 (India)

Printed at
M/S Mehra Offset
New Delhi

PREFACE

HAVING been for some time engaged in preparing the Institutes of Menu for publication in the Sanscrit language, it appeared to me, that as Sir WILLIAM JONES's translation had been long out of print, a new edition would not only be acceptable to the publick at large, but more especially to those engaged in the study of the Sanscrit language, as the great difficulty of the original text made some help of the kind indispensable. In consequence the version of the learned translator has been carefully revised and compared; and as variations, though of trifling importance, have been discovered, they have been carefully recorded at the end of the work. The discrepancies in question may have arisen from some variety in the readings of the manuscripts consulted by Sir WILLIAM JONES. It appeared, however, advisable to take some notice of those which seemed of most importance to the Sanscrit student. The learned translator intended, as he has stated in his Preface, to mark by *Italick* letters all that he

had

had borrowed from the Commentators on Menu, and to print the text of his author in *Roman* letters; an arrangement that was intended to afford the reader a precise idea of the original work. It will easily be understood by persons accustomed to the preparation of works for the press, that a rule like this would be occasionally forgotten. And indeed it has sometimes, though rarely, occurred, that passages have been printed in Italick that should have been put in Roman letters. Every attention has therefore been paid to fulfil the translator's intentions, and the reader may be certain that this singularly interesting record of antiquity is now submitted to him with an exactness and fidelity not attained in the former editions. But it is fair to state, that the first and twelfth books are those which are least literal: this is more particularly the case with the latter. The peculiarity of the doctrines contained in these books will account for the fact, and at the same time explain the difficulty the learned translator laboured under in conveying ideas so novel in their nature to the English reader. When, however, the probable antiquity of the original work, and the occasional obscurity of some of its texts, are considered, it must be conceded, that the translator has been generally happy in his interpretation. The great celebrity which has attended the work

since

since its first appearance in England, encourages a hope that its republication will meet the approbation of those, who, though unacquainted with Oriental literature, take an interest in whatever regards the history of the human mind, and the progress of civilization, to which European nations are under so many obligations.

G. C. HAUGHTON.

East India College, Herts,
6th Jan. 1825.

श्री

मानवधर्म्मशास्त्रम्

भृगुप्रोक्तम्

श्रीयुद्ग्रेवस्हौटनेन

शुद्धकृतम्

लण्डनराजधान्याम्

मुद्रितम्

संवत्

१८८१

॥ ओं ॥

॥ नमोगणेशाय ॥

। मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम्प्रथमोऽध्यायः ॥

मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्यमहर्षयः ।
प्रतिपूज्ययथान्यायमिदंवचनमब्रुवन् ॥१॥
भगवन्सर्ववर्णानांयथावदनुपूर्वशः ।
अन्तरप्रभवानांचधर्म्मान्नोवक्तुमर्हसि ॥२॥
त्वमेकोह्यस्यसर्वस्यविधानस्यस्वयम्भुवः ।
अचिन्त्यस्याप्रमेयस्यकार्यतत्त्वार्थवित्प्रभो ॥३॥
सतैःपृष्टस्तथासम्यगमितौजामहात्मभिः ।
प्रत्युवाचार्च्यतान्सर्वान्महर्षीञ्छ्रूयतामिति ॥४॥
आसीदिदन्तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् ।
अप्रतर्क्यमविज्ञेयम्प्रसुप्तमिवसर्वतः ॥५॥
ततःस्वयम्भूभगवानव्यक्तोव्यंजयन्निदम् ।
महाभूतादिवृत्तौजाःप्रादुरासीत्तमोनुदः ॥६॥

योऽसावतीन्द्रियग्राह्यःसूक्ष्मोऽव्यक्तःसनातनः ।
सर्वभूतमयोऽचिन्त्यःसएवस्वयमुद्बभौ ॥७॥
सोऽभिध्यायशरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः ।
अपएवससर्जादौतासुवीजमवासृजत् ॥८॥
तदंडमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् ।
तस्मिन्जज्ञेस्वयम्ब्रह्मासर्वलोकपितामहः ॥९॥
आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ।
तायदस्यायनंपूर्वंतेननारायणःस्मृतः ॥१०॥
यत्तत्कारणमव्यक्तंनित्यंसदसदात्मकम् ।
तद्विसृष्टःसपुरुषोलोकेब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥११॥
तस्मिन्नंडेसभगवानुषित्वापरिवत्सरम् ।
स्वयमेवात्मनोध्यानात्तदंडमकरोद्द्विधा ॥१२॥
ताभ्यांसशकलाभ्यांचदिवम्भूमिंचनिर्ममे ।
मध्येव्योमदिशश्चाष्टावपांस्थानंचशाश्वतम् ॥१३॥
उद्बवर्हात्मनश्चैवमनःसदसदात्मकम् ।
मनसश्चाप्यहंकारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥१४॥
महान्तमेवचात्मानंसर्वाणित्रिगुणानिच ।
विषयाणांग्रहीतॄणिशनैःपंचेन्द्रियाणिच ॥१५॥

तेषान्त्ववयवान्सूक्ष्मान्षण्णामप्यमितौजसाम् ।
सन्निवेश्यात्ममात्रासुसर्वभूतानिनिर्ममे ॥१६॥
यन्मूर्त्यवयवाःसूक्ष्मास्तस्येमान्याश्रयन्तिषट् ।
तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्यमूर्त्तिंमनीषिणः ॥१७॥
तदाविशन्तिभूतानिमहान्तिसहकर्म्मभिः ।
मनश्चावयवैःसूक्ष्मैःसर्वभूतकृदव्ययम् ॥१८॥
तेषामिदन्तुसप्तानाम्पुरुषाणांमहौजसाम् ।
सूक्ष्माभ्योमूर्त्तिमात्राभ्यःसम्भवत्यव्ययाद्व्ययम् ॥१९॥
आद्याद्यस्यगुणन्त्वेषामवाप्नोतिपरःपरः ।
योयोयावतिथश्चैषांससतावद्गुणःस्मृतः ॥२०॥
सर्वेषान्तुसनामानिकर्माणिचपृथक्पृथक् ।
वेदशब्देभ्यएवादौपृथक्संस्थाश्चनिर्ममे ॥२१॥
कर्मात्मनांचदेवानांसोऽसृजत्प्राणिनाम्प्रभुः ।
साध्यानांचगणंसूक्ष्मंयज्ञंचैवसनातनम् ॥२२॥
अग्निवायुरविभ्यस्तुत्रयम्ब्रह्मसनातनम् ।
दुदोहयज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुःसामलक्षणम् ॥२३॥
कालंकालविभक्तीश्चनक्षत्राणिग्रहांस्तथा ।
सरितःसागरान्शैलान्समानिविषमाणिच ॥२४॥

तपोवाचंरतिंचैवकामञ्चक्रोधमेवच ।
सृष्टिंससर्जचैवेमांस्रष्टुमिच्छन्निमाःप्रजाः ॥२५॥
कर्मणांचविवेकार्थंधर्माधर्मौव्यवेचयत् ।
द्वंद्वैरयोजयच्चेमाःसुखदुःखादिभिःप्रजाः ॥२६॥
अण्व्योमात्राविनाशिन्योदशार्द्धानान्तुयाःस्मृताः ।
ताभिःसार्द्धमिदंसर्वंसम्भवत्यनुपूर्वशः ॥२७॥
यन्तुकर्मणियस्मिन्सन्ययुंक्तप्रथमम्प्रभुः ।
सतदेवस्वयम्भेजेसृज्यमानःपुनःपुनः ॥२८॥
हिंस्राहिंस्रेमृदुक्रूरेधर्माधर्मावृतानृते ।
यद्यस्यसोऽदधात्सर्गेतत्तस्यस्वयमाविशेत् ॥२९॥
यथर्तुलिंगान्यृतवःस्वयमेवर्तुपर्यये ।
स्वानिस्वान्यभिपद्यन्तेतथाकर्माणिदेहिनः ॥३०॥
लोकानान्तुविवृद्ध्यर्थंमुखबाहूरुपादतः ।
ब्राह्मणंक्षत्रियंवैश्यंशूद्रंचनिरवर्तयत् ॥३१॥
द्विधाकृत्वात्मनोदेहमर्द्धेनपुरुषोऽभवत् ।
अर्द्धेननारीतस्यांसविराजमसृजत्प्रभुः ॥३२॥
तपस्तप्त्वाऽसृजद्यन्तुसस्वयंपुरुषोविराट् ।
तंमांवित्तास्यसर्वस्यस्रष्टारंद्विजसत्तमाः ॥३३॥

अहंप्रजाःसिसृक्षुस्तुतपस्तप्त्वासुदुश्चरम् ।
पतीन्प्रजानामसृजंमहर्षीनादितोदश ॥३४॥
मरीचिमत्र्यंगिरसौपुलस्त्यम्पुलहंक्रतुम् ।
प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुन्नारदमेवच ॥३५॥
एतेमनूंस्तुसप्तान्यानसृजन्भूरितेजसः ।
देवान्देवनिकायांश्चमहर्षींश्चामितौजसः ॥३६॥
यक्षरक्षःपिशाचांश्चगंधर्वाप्सरसोऽसुरान् ।
नागान्सर्पान्सुपर्णांश्चपितॄणांचपृथग्गणान् ॥३७॥
विद्युतोऽशनिमेघांश्चरोहितेन्द्रधनूंषिच ।
उल्कानिर्घातकेतूंश्चज्योतींष्युच्चावचानिच ॥३८॥
किन्नरान्वानरान्मत्स्यान्विविधांश्चविहंगमान् ।
पशून्मृगान्मनुष्यांश्चव्यालांश्चोभयतोदतः ॥३९॥
कृमिकीटपतंगांश्चयूकामक्षिकमत्कुणम् ।
सर्वञ्चदंशमशकंस्थावरञ्चपृथग्विधम् ॥४०॥
एवमेतैरिदंसर्वंमन्नियोगान्महात्मभिः ।
यथाकर्मतपोयोगात्सृष्टंस्थावरजंगमम् ॥४१॥
येषांतुयादृशंकर्मभूतानामिहकीर्तितम् ।
तत्तथावोऽभिधास्यामिक्रमयोगञ्चजन्मनि ॥४२॥

पशवश्चमृगाश्चैवव्यालाश्चोभयतोदतः ।
रक्षांसिचपिशाचाश्चमनुष्याश्चजरायुजाः ॥४३॥
अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याश्चकच्छपाः ।
यानिचैवंप्रकाराणिस्थलजान्यौदकानिच ॥४४॥
स्वेदजंदंशमशकंयूकामक्षिकमत्कुणम् ।
ऊष्मणश्चोपजायन्तेयच्चान्यत्किञ्चिदीदृशम् ॥४५॥
उद्भिज्जाःस्थावराःसर्वेबीजकाण्डप्ररोहिणः ।
ओषध्यःफलपाकान्ताबहुपुष्पफलोपगाः ॥४६॥
अपुष्पाःफलवन्तोयेतेवनस्पतयःस्मृताः ।
पुष्पिणःफलिनश्चैववृक्षास्तूभयतःस्मृताः ॥४७॥
गुच्छगुल्मंतुविविधन्तथैवतृणजातयः ।
बीजकाण्डरुहाण्येवप्रतानावल्ल्यएवच ॥४८॥
तमसाबहुरूपेणवेष्टिताःकर्महेतुना ।
अन्तःसंज्ञाभवन्त्येतेसुखदुःखसमन्विताः ॥४९॥
एतदन्तास्तुगतयोब्रह्माद्याःसमुदाहृताः ।
घोरेऽस्मिन्भूतसंसारेनित्यंसततयायिनि ॥५०॥
एवंसर्वंससृष्ट्वेदंमाञ्चाचिन्त्यपराक्रमः ।
आत्मन्यन्तर्दधेभूयःकालंकालेनपीडयन् ॥५१॥

यदामदेवोजागर्त्तितदेदञ्चेष्टतेजगत् ।
यदास्वपितिशान्तात्मातदासर्वंनिमीलति ॥५२॥
तस्मिन्स्वपतिनुसुस्थेकर्मात्मानःशरीरिणः ।
स्वकर्मभ्योनिवर्त्तन्तेमनश्चग्लानिमृच्छति ॥५३॥
युगपत्तुप्रलीयन्तेयदातस्मिन्महात्मनि ।
तदाऽयंसर्वभूतात्मासुखंस्वपितिनिर्वृतः ॥५४॥
तमोऽयन्तुसमाश्रित्यचिरन्तिष्ठतिसेन्द्रियः ।
नचस्वंकुरुतेकर्मतदोत्क्रामतिमूर्त्तितः. ॥५५॥
यदाऽणुमात्रिकोभूत्वाबीजंस्थास्नुचरिष्णुच ।
समाविशतिसंसृष्टस्तदामूर्त्तिंविमुञ्चति ॥५६॥
एवंसजाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदंसर्वंचराचरम् ।
संजीवयतिचाजस्रम्प्रमापयतिचाव्ययः ॥५७॥
इदंशास्त्रन्तुकृत्वाऽसौमामेवस्वयमादितः ।
विधिवद्ग्राहयामासमरीच्यादींस्त्वहंमुनीन् ॥५८॥
एतद्वोऽयंभृगुःशास्त्रंश्रावयिष्यत्यशेषतः ।
एतद्धिमत्तोऽधिजगेसर्वमेषोऽखिलंमुनिः ॥५९॥
ततस्तथासतेनोक्तोमहर्षिर्मनुनाभृगुः ।
तानब्रवीदृषीन्सर्वान्प्रीतात्माश्रूयतामिति ॥६०॥

स्वायंभुवस्यास्यमनोःषड्वंश्यामनवोऽपरे ।
सृष्टवन्तःप्रजाःस्वाःस्वामहात्मानोमहौजसः ॥६१॥
स्वारोचिषश्चौत्तमिश्चतामसोरैवतस्तथा ।
चाक्षुषश्चमहातेजाविवस्वत्सुतएवच ॥६२॥
स्वायंभुवाद्याःसप्तैतेमनवोभूरितेजसः ।
स्वेस्वेऽन्तरेसर्वमिदमुत्पाद्यापुश्चराचरम् ॥६३॥
निमेषादशचाष्टौचकाष्ठात्रिंशत्तुताःकला ।
त्रिंशत्कलामुहूर्तःस्यादहोरात्रन्तुतावतः ॥६४॥
अहोरात्रेविभजनेसूर्योमानुषदैविके ।
रात्रिःस्वप्नायभूतानाञ्चेष्टायैकर्मणामहः ॥६५॥
पित्र्येरात्र्यहनीमासःप्रविभागस्तुपक्षयोः ।
कर्मचेष्टास्वहःकृष्णःशुक्लःस्वप्नायशर्वरी ॥६६॥
दैवेरात्र्यहनीवर्षंप्रविभागस्तयोःपुनः ।
अहस्तत्रोदगयनंरात्रिःस्याद्दक्षिणायनम् ॥६७॥
ब्राह्मस्यतुक्षपाऽहस्यंयत्प्रमाणंसमासतः ।
एकैकशोयुगानान्तुक्रमशस्तन्निबोधत ॥६८॥
चत्वार्याहुःसहस्राणिवर्षाणान्तुकृतंयुगम् ।
तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः ॥६९॥

इतरेषुससंध्येषुससंध्यांशेषुचत्रिषु ।
एकापायेनवर्तन्तेसहस्राणिशतानिच ॥७०॥
यदेतत्परिसंख्यातमादावेवचतुर्युगम् ।
एतद्द्वादशसाहस्रन्देवानांयुगमुच्यते ॥७१॥
दैविकानांयुगानान्तुसहस्रम्परिसंख्यया ।
ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयन्तावतीरात्रिरेवच ॥७२॥
तद्वैयुगसहस्रान्तम्ब्राह्मम्पुण्यमहर्विदुः ।
रात्रिञ्चतावतीमेवतेऽहोरात्रविदोजनाः ॥७३॥
तस्यसोऽहर्निशस्यान्तेप्रसुप्तःप्रतिबुध्यते ।
प्रतिबुद्धश्चसृजतिमनःसदसदात्मकम् ॥७४॥
मनःसृष्टिंविकुरुतेचोद्यमानंसिसृक्षया ।
आकाशञ्जायतेतस्मात्तस्यशब्दंगुणंविदुः ॥७५॥
आकाशात्तुविकुर्वाणात्सर्वगन्धवहःशुचिः ।
बलवाञ्जायतेवायुःसवैस्पर्शगुणोमतः ॥७६॥
वायोरपिविकुर्वाणाद्विरोचिष्णुतमोनुदम् ।
ज्योतिरुत्पद्यतेभास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ॥७७॥
ज्योतिषश्चविकुर्वाणादापोरसगुणाःस्मृताः ।
अद्भ्योगन्धगुणाभूमिरित्येषासृष्टिरादितः ॥७८॥

यत्प्राग्द्वादशसाहस्रमुदितन्दैविकंयुगम् ।
तदेकसप्ततिगुणम्मन्वन्तरमिहोच्यते ॥७९॥
मन्वन्तराण्यसंख्यानिसर्गःसंहारएवच ।
क्रीडन्निवैतत्कुरुतेपरमेष्ठीपुनःपुनः ॥८०॥
चतुष्पात्सकलोधर्मःसत्यञ्चैवकृतेयुगे ।
नाधर्मेणागमःकश्चिन्मनुष्यान्प्रतिवर्त्तते ॥८१॥
इतरेष्वागमाद्धर्मःपादशस्त्ववरोपितः ।
चौरिकाऽनृतमायाभिर्धर्मश्चापैतिपादशः ॥८२॥
अरोगाःसर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ।
कृतेत्रेतादिषुह्येषामायुर्ह्रसतिपादशः ॥८३॥
वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामाशिषश्चैवकर्म्मणाम् ।
फलन्त्यनुयुगंलोकेप्रभावश्चशरीरिणाम् ॥८४॥
अन्येकृतयुगेधर्मास्त्रेतायांद्वापरेपरे ।
अन्येकलियुगेनृणांयुगह्रासानुरूपतः ॥८५॥
तपःपरंकृतयुगेत्रेतायांज्ञानमुच्यते ।
द्वापरेयज्ञमेवाहुर्दानमेकंकलौयुगे ॥८६॥
सर्वस्यास्यतुसर्गस्यगुप्त्यर्थंसमहाद्युतिः ।
मुखबाहूरुपज्जानाम्पृथक्कर्माण्यकल्पयत् ॥८७॥

अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनन्तथा ।
दानम्प्रतिग्रहञ्चैवब्राह्मणानामकल्पयत् ॥८८॥
प्रजानांरक्षणन्दानमिज्याऽध्ययनमेवच ।
विषयेष्वप्रसक्तिञ्चक्षत्रियस्यसमासतः ॥८९॥
पशूनांरक्षणन्दानमिज्याऽध्ययनमेवच ।
वणिक्पथकुसीदञ्चवैश्यस्यकृषिमेवच ॥९०॥
एकमेवतुशूद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् ।
एतेषामेववर्णानांशुश्रूषामनसूयया ॥९१॥
ऊर्ध्वंनाभेर्मेध्यतरःपुरुषःपरिकीर्त्तितः ।
तस्मान्मेध्यतमन्त्वस्यमुखमुक्तंस्वयम्भुवा ॥९२॥
उत्तमांगोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्ब्रह्मणश्चैवधारणात् ।
सर्वस्यैवास्यसर्गस्यधर्मतोब्राह्मणःप्रभुः ॥९३॥
तंहिस्वयम्भूःस्वादास्यात्तपस्तप्त्वादितोऽसृजत् ।
हव्यकव्याभिवाह्यायसर्वस्यास्यचगुप्तये ॥९४॥
यस्यास्येनसदाऽश्नन्तिहव्यानित्रिदिवौकसः ।
कव्यानिचैवपितरःकिम्भूतमधिकन्ततः ॥९५॥
भूतानाम्प्राणिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः ।
बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेषुब्राह्मणाःस्मृताः ॥९६॥

ब्राह्मणेषुचविद्वांसोविद्वत्सुकृतबुद्धयः ।
कृतबुद्धिषुकर्तारःकर्तृषुब्रह्मवेदिनः ॥९७॥
उत्पत्तिरेवविप्रस्यमूर्तिर्धर्मस्यशाश्वती ।
सहिधर्मार्थमुत्पन्नोब्रह्मभूयायकल्पते ॥९८॥
ब्राह्मणोजायमानोहिपृथिव्यामधिजायते ।
ईश्वरःसर्वभूतानान्धर्मकोषस्यगुप्तये ॥९९॥
सर्वस्वंब्राह्मणस्येदंयत्किञ्चिज्जगतीगतम् ।
श्रैष्ठ्येनाभिजनेनेदंसर्वंवैब्राह्मणोऽर्हति ॥१००॥
स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंवस्तेस्वन्ददातिच ।
आनृशंस्याद्ब्राह्मणस्यभुंजतेहीतरेजनाः ॥१०१॥
तस्यकर्मविवेकार्थंशेषाणामनुपूर्वशः ।
स्वायम्भुवोमनुर्धीमानिदंशास्त्रमकल्पयत् ॥१०२॥
विदुषाब्राह्मणेनेदमध्येतव्यम्प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्चप्रवक्तव्यंसम्यग्नान्येनकेनचित् ॥१०३॥
इदंशास्त्रमधीयानोब्राह्मणःशंसितव्रतः ।
मनोवाग्देहजैर्नित्यंकर्मदोषैर्नलिप्यते ॥१०४॥
पुनातिपंक्तिंवंश्यांश्चसप्तसप्तपरावरान् ।
पृथिवीमपिचैवेमांकृत्स्नामेकोऽपिसोऽर्हति ॥१०५॥

इदंस्वस्त्ययनंश्रेष्ठमिदम्बुद्धिविवर्द्धनम् ।
इदंयशस्यमायुष्यमिदंनिःश्रेयसम्परम् ॥१०६॥
अस्मिन्धर्मोऽखिलेनोक्तोगुणदोषौचकर्म्मणाम् ।
चतुर्णामपिवर्णानामाचारश्चैवशाश्वतः ॥१०७॥
आचारःपरमोधर्मःश्रुत्युक्तःस्मार्तएवच ।
तस्मादस्मिन्सदायुक्तोनित्यंस्यादात्मवान्द्विजः ॥१०८॥
आचाराद्विच्युतोविप्रोनवेदफलमश्नुते ।
आचारेणतुसंयुक्तःसम्पूर्णफलभाग्भवेत् ॥१०९॥
एवमाचारतोदृष्ट्वाधर्मस्यमुनयोगतिम् ।
सर्वस्यतपसोमूलमाचारंजगृहुःपरम् ॥११०॥
जगतश्चसमुत्पत्तिंसंस्कारविधिमेवच ।
व्रतचर्य्योपचारंचस्नानस्यचपरंविधिम् ॥१११॥
दाराधिगमनंचैवविवाहानांचलक्षणम् ।
महायज्ञविधानंचश्राद्धकल्पंचशाश्वतम् ॥११२॥
वृत्तीनांलक्षणंचैवस्नातकस्यव्रतानिच ।
भक्ष्याभक्ष्यंचशौचंचद्रव्याणांशुद्धिमेवच ॥११३॥
स्त्रीधर्मयोगंतापस्यंमोक्षंसंन्यासमेवच ।
राज्ञश्चधर्म्ममखिलंकार्य्याणांचविनिर्णयम् ॥११४॥

साक्षिप्रश्नविधानंचधर्मंस्त्रीपुंसयोरपि ।
विभागधर्म्मंद्यूतंचकंटकानांचशोधनम् ॥११५॥
वैश्यशूद्रोपचारंचसंकीर्णानांचसम्भवम् ।
आपद्धर्म्मंचवर्णानाम्प्रायश्चित्तविधिन्तथा ॥११६॥
संसारगमनंचैवत्रिविधंकर्मसम्भवम् ।
निःश्रेयसंकर्म्मणांचगुणदोषपरीक्षणम् ॥११७॥
देशधर्मान्जातिधर्मान्कुलधर्म्मांश्चशाश्वतान् ।
पाषंडगणधर्मांश्चशास्त्रेऽस्मिन्नुक्तवान्मनुः ॥११८॥
यथेदमुक्तवान्शास्त्रम्पुरापृष्टोमनुर्मया ।
तथेदंयूयमप्यद्यमत्सकाशान्निबोधत ॥११९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांद्वितीयोऽध्यायः ॥

विद्वद्भिःसेवितःसद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।
हृदयेनाभ्यनुज्ञातोयोधर्मस्तन्निबोधत ॥१॥
कामात्मतानप्रशस्तानचैवेहास्त्यकामता ।
काम्योहिवेदाधिगमःकर्म्मयोगश्चवैदिकः ॥२॥
संकल्पमूलःकामोवैयज्ञाःसंकलपसम्भवाः ।
व्रतानियमधर्माश्चसर्वेसंकल्पजाःस्मृताः ॥३॥
अकामस्यक्रियाकाचिद्दृश्यतेनेहकर्हिचित् ।
यद्यद्धिकुरुतेकिंचिततत्कामस्यचेष्टितम् ॥४॥
तेषुसम्यग्वर्तमानोगच्छत्यमरलोकताम् ।
यथासंकल्पितांश्चेहसर्वान्कामान्समश्नुते ॥५॥
वेदोऽखिलोधर्ममूलंस्मृतिशीलेचतद्विदाम् ।
आचारश्चैवसाधूनामात्मनस्तुष्टिरेवच ॥६॥
यःकश्चित्कस्यचिद्धर्मोमनुनापरिकीर्तितः ।
ससर्वोऽभिहितोवेदेसर्वज्ञानमयोहिसः ॥७॥

सर्वंतुसमवेक्ष्येदन्निखिलंज्ञानचक्षुषा ।
श्रुतिप्रामाण्यतोविद्वान्स्वधर्मेनिविशेतवै ॥८॥
श्रुतिस्मृत्युदितन्धर्ममनुतिष्ठन्हिमानवः ।
इहकीर्तिमवाप्नोतिप्रेत्यचानुत्तमसुखम् ॥९॥
श्रुतिस्तुवेदोविज्ञेयोधर्म्मशास्त्रन्तुवैस्मृतिः ।
तेसर्वार्थेष्वमीमांस्येताभ्यान्धर्मोहिनिर्बभौ ॥१०॥
योऽवमन्येततेमूलेहेतुशास्त्राश्रयाद्विजः ।
ससाधुभिर्वहिष्कार्योनास्तिकोवेदनिन्दकः ॥११॥
वेदःस्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः ।
एतच्चतुर्विधम्प्राहुःसाक्षाद्धर्मस्यलक्षणम् ॥१२॥
अर्थकामेष्वसक्तानान्धर्मज्ञानंविधीयते ।
धर्मंजिज्ञासमानानाम्प्रमाणम्परमंश्रुतिः ॥१३॥
श्रुतिद्वैधन्तुयत्रस्यात्तत्रधर्म्मावुभौस्मृतौ ।
उभावपिहितौधर्मौसम्यगुक्तौमनीषिभिः ॥१४॥
उदितेऽनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा ।
सर्वथावर्त्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिः ॥१५॥
निषेकादिश्मशानान्तोमंत्रैर्यस्योदितोविधिः ।
तस्यशास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन्ज्ञेयोनान्यस्यकस्यचित ॥१६॥

सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।
तन्देवनिर्मितन्देशम्ब्रह्मावर्त्तम्प्रचक्षते ॥१७॥
तस्मिन्देशेयआचारःपारम्पर्यक्रमागतः ।
वर्णानांसान्तरालानांसमसदाचारउच्यते ॥१८॥
कुरुक्षेत्रंचमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः ।
एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥१९॥
एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः ।
स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन्पृथिव्यांसर्वमानवाः ॥२०॥
हिमवद्विंध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि ।
प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशःप्रकीर्त्तितः ॥२१॥
आसमुद्रात्तुवैपूर्वादासमुद्रात्तुपश्चिमात् ।
तयोरेवान्तरंगिर्य्योरार्यावर्त्तंविदुर्बुधाः ॥२२॥
कृष्णसारस्तुचरतिमृगोयत्रस्वभावतः ।
सज्ञेयोयज्ञियोदेशोम्लेच्छदेशस्त्वतःपरः ॥२३॥
एतान्द्विजातयोदेशान्संश्रयेरन्प्रयत्नतः ।
शूद्रस्तुयस्मिन्कस्मिन्वानिवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥२४॥
एषाधर्मस्यवोयोनिःसमासेनप्रकीर्त्तिता ।
सम्भवश्चास्यसर्वस्यवर्णधर्मान्निबोधत ॥२५॥

वैदिकैःकर्म्मभिःपुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् ।
कार्य्यःशरीरसंस्कारःपावनःप्रेत्यचेहच ॥२६॥
गार्भैर्होमैर्जातकर्म्मचौडमौंजीनिबन्धनैः ।
वैजिकंगार्भिकंचैनोद्विजानामपमृज्यते ॥२७॥
स्वाध्यायेनव्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्ययासुतैः ।
महायज्ञैश्चयज्ञैश्चब्राह्मीयंक्रियतेतनुः ॥२८॥
प्राङ्नाभिवर्द्धनात्पुंसोजातकर्म्मविधीयते ।
मंत्रवत्प्राशनंचास्यहिरण्यमधुसर्पिषाम् ॥२९॥
नामधेयन्दशम्यान्तुद्वादश्यांवाऽस्यकारयेत् ।
पुण्येतिथौमुहूर्त्तेवानक्षत्रेवागुणान्विते ॥३०॥
मंगल्यंब्राह्मणस्यस्यात्क्षत्रियस्यबलान्वितम् ।
वैश्यस्यधनसंयुक्तंशुद्रस्यतुजुगुप्सितम् ॥३१॥
शर्म्मवद्ब्राह्मणस्यस्याद्राज्ञोरक्षासमन्वितम् ।
वैश्यस्यपुष्टिसंयुक्तंशूद्रस्यप्रैष्यसंयुतम् ॥३२॥
स्त्रीणांसुखोद्यमक्रूरंविस्पष्टार्थंमनोहरम् ।
मंगल्यन्दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥३३॥
चतुर्थेमासिकर्त्तव्यंशिशोर्निष्क्रमणंगृहात् ।
षष्ठेऽन्नप्राशनंमासियद्वेष्टंमंगलंकुले ॥३४॥

चूडाकर्मद्विजातीनांसर्वेषामेवधर्मतः ।
प्रथमेऽब्देतृतीयेवाकर्त्तव्यंश्रुतिचोदनात् ॥३५॥
गर्भाष्टमेऽब्देकुर्वीतब्राह्मणस्योपनायनम् ।
गर्भादेकादशेराज्ञोगर्भात्तुद्वादशेविशः ॥३६॥
ब्रह्मवर्चसकामस्यकार्यंविप्रस्यपंचमे ।
राज्ञोबलार्थिनःषष्ठेवैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे ॥३७॥
आषोडशाद्ब्राह्मणस्यसावित्रीनातिवर्त्तते ।
आद्वाविंशात्क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥३८॥
अतऊर्द्ध्वंत्रयोऽप्येतेयथाकालमसंस्कृताः ।
सावित्रीपतिताव्रात्याभवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥३९॥
नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपिहिकर्हिचित् ।
ब्राह्मान्यौनांश्चसम्बंधान्नचरेद्ब्राह्मणःसह ॥४०॥
कार्ष्णरौरववास्तानिचर्माणिब्रह्मचारिणः ।
वसीरन्नानुपूर्वेणशाणक्षौमाविकानिच ॥४१॥
मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला ।
क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतान्तवी ॥४२॥
मुंजालाभेतुकर्त्तव्याःकुशाश्मान्तकवल्वजैः ।
त्रिवृताग्रन्थिनैकेनत्रिभिःपंचभिरेववा ॥४३॥

कार्पासमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्द्ध्ववृतंत्रिवृत् ।
शणसूत्रमयंराज्ञोवैश्यस्याविकसौत्रिकम् ॥४४॥
ब्राह्मणोवैल्वपालाशौक्षत्रियोवाटखादिरौ ।
पैलवौदुम्बरौवैश्योदंडानर्हन्तिधर्मतः ॥४५॥
केशान्तिकोब्राह्मणस्यदंडःकार्यःप्रमाणतः ।
ललाटसंमितोराज्ञःस्यात्तुनासान्तिकोविशः ॥४६॥
ऋजवस्तेतुसर्वेस्युरव्रणाःसौम्यदर्शनाः ।
अनुद्वेगकरानृणांसत्वचोनाग्निदूषिताः ॥४७॥
प्रतिगृह्येप्सितन्दंडमुपस्थायचभास्करम् ।
प्रदक्षिणम्परीत्याग्निंचरेद्भैक्षंयथाविधि ॥४८॥
भवत्पूर्वंचरेद्भैक्षमुपनीतोद्विजोत्तमः ।
भवन्मध्यन्तुराजन्योवैश्यस्तुभवदुत्तरम् ॥४९॥
मातरंवास्वसारंवामातुर्वाभगिनींनिजाम् ।
भिक्षेतभिक्षाम्प्रथमंयाचैनंनावमानयेत् ॥५०॥
समाहृत्यतुतद्भैक्षंयावदर्थममायया ।
निवेद्यगुरवेऽश्नीयादाचम्यप्राङ्मुखःशुचिः ॥५१॥
आयुष्यम्प्राङ्मुखोभुंक्तेयशस्यन्दक्षिणामुखः ।
श्रियम्प्रत्यङ्मुखोभुंक्तेऋतंभुंक्तेह्युदङ्मुखः ॥५२॥

उपस्पृश्यद्विजोनित्यमन्नमद्यात्समाहितः ।
भुक्त्वाचोपस्पृशेत्सम्यगद्भिःखानिचसंस्पृशेत् ॥५३॥
पूजयेदशनंनित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् ।
दृष्ट्वाहृष्येत्प्रसीदेच्चप्रतिनन्देच्चसर्वशः ॥५४॥
पूजितंह्यशनंनित्यंबलमूर्जंचयच्छति ।
अपूजितन्तुतद्भुक्तमुभयंनाशयेदिदम् ॥५५॥
नोच्छिष्टंकस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैवतथान्तरा ।
नचैवात्यशनंकुर्यान्नचोच्छिष्टःक्वचिद्व्रजेत् ॥५६॥
अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यंचातिभोजनम् ।
अपुण्यंलोकविद्विष्टन्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥५७॥
ब्राह्मेणविप्रस्तीर्थेननित्यकालमुपस्पृशेत् ।
कायत्रैदशिकाभ्यांवानपित्र्येणकदाचन ॥५८॥
अंगुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मन्तीर्थम्प्रचक्षते ।
कायमंगुलिमूलेऽग्रेदैवम्पित्र्यन्तयोरधः ॥५९॥
त्रिराचामेदपःपूर्वंद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् ।
खानिचैवस्पृशेदद्भिरात्मानंशिरएवच ॥६०॥
अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिस्तीर्थेनधर्मवित् ।
शौचेप्सुःसर्वदाचामेदेकान्तेप्रागुदङ्मुखः ॥६१॥

हृद्गाभिःपूयतेविप्रःकंठगाभिस्तुभूमिपः ।
वैश्योऽद्भिःप्राशिताभिस्तुशूद्रःस्पृष्टाभिरन्ततः ॥६२॥
उद्धृतेदक्षिणेपाणावुपवीत्युच्यतेद्विजः ।
सव्येप्राचीनआवीतीनिवीतीकण्ठसज्जने ॥६३॥
मेखलामजिनन्दंडमुपवीतंकमंडलुम् ।
अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृह्णीतान्यानिमंत्रवत् ॥६४॥
केशान्तःषोडशेवर्षेब्राह्मणस्यविधीयते ।
राजन्यबन्धोर्द्वाविंशेवैश्यस्यद्व्यधिकेततः ॥६५॥
अमंत्रिकातुकार्येयंस्त्रीणामावृदशेषतः ।
संस्कारार्थंशरीरस्ययथाकालंयथाक्रमम् ॥६६॥
वैवाहिकोविधिःस्त्रीणांसंस्कारोवैदिकःस्मृतः ।
पतिसेवागुरौवासोगृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥६७॥
एषप्रोक्तोद्विजातीनामौपनायनिकोविधिः ।
उत्पत्तिव्यंजकःपुण्यःकर्म्मयोगनिबोधत ॥६८॥
उपनीयगुरुःशिष्यंशिक्षयेच्छौचमादितः ।
आचारमग्निकार्यंचसंध्योपासनमेवच ॥६९॥
अध्येष्यमाणस्त्वाचान्तोयथाशास्त्रमुदङ्मुखः ।
ब्रह्मांजलिकृतोऽध्याप्योलघुवासाजितेन्द्रियः ॥७०॥

ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौग्राह्यौगुरोःसदा ।
संहत्यहस्तावध्येयंसहिब्रह्मांजलिःस्मृतः ॥७१॥
व्यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणंगुरोः ।
सव्येनसव्यःस्प्रष्टव्योदक्षिणेनचदक्षिणः ॥७२॥
अध्येष्यमाणन्तुगुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः ।
अधीष्वभोइतिब्रूयाद्विरामोऽस्त्वितिचारमेत् ॥७३॥
ब्राह्मणःप्रणवंकुर्यादादावन्तेचसर्वदा ।
स्रवत्यनोंकृतम्पूर्वम्परस्ताच्चविशीर्यते ॥७४॥
प्राक्कूलान्पर्युपासीनःपवित्रैश्चैवपावितः ।
प्राणायामैस्त्रिभिःपूतस्ततओंकारमर्हति ॥७५॥
अकारंचाप्युकारंचमकारंचप्रजापतिः ।
वेदत्रयान्निरदुहद्भूर्भुवःस्वरितीतिच ॥७६॥
त्रिभ्यएवतुवेदेभ्यःपादम्पादमदूदुहत् ।
तदित्यृचोऽस्याःसावित्र्याःपरमेष्ठीप्रजापतिः ॥७७॥
एतदक्षरमेतांचजपन्व्याहृतिपूर्विकाम् ।
संध्ययोर्वेदविद्विप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥७८॥
सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्यबहिरेतत्त्रिकंद्विजः ।
महतोऽप्येनसोमासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥७९॥

एतयर्चाविसंयुक्तःकालेचक्रिययास्वया ।
ब्रह्मक्षत्रियविड्योनिर्गर्हणांयातिसाधुषु ॥८०॥
ओंकारपूर्विकास्तिस्त्रोमहाव्याहृतयोऽव्ययाः ।
त्रिपदाचैवसावित्रीविज्ञेयम्ब्रह्मणोमुखं ॥८१॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतांत्रीणिवर्षाण्यतन्द्रितः ।
सब्रह्मपरमभ्येतिवायुभूतःखमूर्तिमान् ॥८२॥
एकाक्षरम्परम्ब्रह्मप्राणायामाःपरन्तपः ।
सावित्र्यास्तुपरंनास्तिमौनात्सत्यंविशिष्यते ॥८३॥
क्षरन्तिसर्वावैदिक्योजुहोतियजतिक्रियाः ।
अक्षरंदुष्करंज्ञेयम्ब्रह्मचैवप्रजापतिः ॥८४॥
विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः ।
उपांशुःस्याच्छतगुणःसाहस्त्रोमानसःस्मृतः ॥८५॥
येपाकयज्ञाश्चत्वारोविधियज्ञसमन्विताः ।
सर्वेतेजपयज्ञस्यकलांनार्हन्तिषोडशीम् ॥८६॥
जप्येनैवतुसंसिद्ध्येद्ब्राह्मणोनात्रसंशयः ।
कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥८७॥
इन्द्रियाणांविचरतांविषयेष्वपहारिषु ।
संयमेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्तेववाजिनाम् ॥८८॥

एकादशेन्द्रियाण्याहुर्यानिपूर्वेमनीषिणः ।
तानिसम्यक्प्रवक्ष्यामियथावदनुपूर्वशः ॥८९॥
श्रोत्रन्त्वक्चक्षुषीजिह्वानासिकाचैवपंचमी ।
पायूपस्थंहस्तपादंवाक्चैवदशमीस्मृता ॥९०॥
बुद्धीन्द्रियाणिपंचैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः ।
कर्मेन्द्रियाणिपंचैषाम्पाय्वादीनिप्रचक्षते ॥९१॥
एकादशम्मनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् ।
यस्मिन्जितेजितावेतौभवतःपंचकौगणौ ॥९२॥
इन्द्रियाणाम्प्रसंगेनदोषमृच्छत्यसंशयम् ।
संनियम्यतुतान्येवततःसिद्धिंनियच्छति ॥९३॥
नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यंति ।
हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्द्धते ॥९४॥
यश्चैतान्प्राप्नुयात्सर्वान्यश्चैतान्केवलांस्त्यजेत ।
प्रापणात्सर्वकामानाम्परित्यागोविशिष्यते ॥९५॥
नतथैतानिशक्यन्तेसंनियन्तुमसेवयां ।
विषयेषुप्रजुष्टानियथाज्ञानेननित्यशः ॥९६॥
वेदांस्त्यागश्चयज्ञाश्चनियमाश्चतपांसिच ।
नविप्रदुष्टभावस्यसिद्धिंगच्छन्तिकर्हिचित् ॥९७॥

श्रुत्वास्पृष्ट्वाचदृष्ट्वाचभुक्त्वाघ्रात्वाचयोनरः ।
नहृष्यतिग्लायतिवासविज्ञेयोजितेन्द्रियः ॥९८॥
इन्द्रियाणान्तुसर्वेषांयद्येकंक्षरतीन्द्रियम् ।
तेनास्यक्षरतिप्रज्ञादृतेःपादादिवोदकम् ॥९९॥
वशेकृत्वेन्द्रियग्रामंसंयम्यचमनस्तथा ।
सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुम् ॥१००॥
पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमाऽर्कदर्शनात् ।
पश्चिमान्तुसमासीनःसम्यगृक्षविभावनात् ॥१०१॥
पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठन्नैशमेनोव्यपोहति ।
पश्चिमान्तुसमासीनोमलंहन्तिदिवाकृतम् ॥१०२॥
नतिष्ठतित्तुयःपूर्वांनोपास्तेयश्चपश्चिमाम् ।
सशूद्रवद्बहिष्कार्यःसर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥१०३॥
अपांसमीपेनियतोनैत्यकंविधिमास्थितः ।
सावित्रीमप्यधीयीतगत्वाऽरण्यंसमाहितः ॥१०४॥
वेदोपकरणेचैवस्वाध्यायेचैवनैत्यके ।
नानुरोधोऽस्त्यनध्यायेहोममंत्रेषुचैवहि ॥१०५॥
नैत्यकेनास्त्यनध्यायोब्रह्मसत्रंहितत्स्मृतम् ।
ब्रह्माहुतिहुतम्पुण्यमनध्यायवषट्कृतम् ॥१०६॥

यःस्वाध्यायमधीतेऽब्दंविधिनानियतःशुचिः ।
तस्यनित्यंक्षरत्येषपयोदधिघृतंमधु ॥१०७॥
अग्नीन्धनम्भैक्षचर्यामधःशय्यांगुरोर्हितम् ।
आसमावर्त्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनोद्विजः ॥१०८॥
आचार्यपुत्रःशुश्रूषुर्ज्ञानदोधार्मिकःशुचिः ।
आप्तःशक्तोऽर्थदःसाधुःस्वोऽध्याप्यादशधर्मतः ॥१०९॥
नापृष्टःकस्यचिद्ब्रूयान्नचान्यायेनपृच्छतः ।
जानन्नपिहिमेधावीजडवल्लोकआचरेत् ॥११०॥
अधर्मेणचयःप्राहयश्चाधर्मेणपृच्छति ।
तयोरन्यतरःप्रैतिविद्वेषंवाऽधिगच्छति ॥१११॥
धर्मार्थौयत्रनस्यातांशुश्रूषावाऽपितद्विधा ।
तत्रविद्यानवप्तव्याशुभंबीजमिवोषरे ॥११२॥
विद्ययैवसमंकामंमर्त्तव्यम्ब्रह्मवादिना ।
आपद्यपिहिघोरायांनत्वेनामिरिणेवपेत् ॥११३॥
विद्याब्राह्मणमेत्याहसेवधिस्तेऽस्मिरक्षमाम् ।
असूयकायमांमादास्तथास्यांवीर्यवत्तमा ॥११४॥
यमेवतुशुचिंविद्यानियतंब्रह्मचारिणम् ।
तस्मैमांब्रूहिविप्रायनिधिपायाप्रमादिने ॥११५॥

ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् ।
सब्रह्मस्तेयसंयुक्तोनरकम्प्रतिपद्यते ॥११६॥
लौकिकंवैदिकंवाऽपितथाध्यात्मिकमेवच ।
आददीतयतोज्ञानन्तम्पूर्वमभिवादयेत् ॥११७॥
सावित्रीमात्रसारोऽपिवरंविप्रःसुयंत्रितः ।
नायंत्रितस्त्रिवेदोऽपिसर्वाशीसर्वविक्रयी ॥११८॥
शय्यासनेऽध्याचरितेश्रेयसानसमाविशेत् ।
शय्यासनस्थश्चैवैनम्प्रत्युत्थायाभिवादयेत् ॥११९॥
ऊर्ध्वम्प्राणाह्युत्क्रामन्तियूनःस्थविरआयति ।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्याम्पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥१२०॥
अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः ।
चत्वारितस्यवर्द्धन्तेआयुर्विद्यायशोबलम् ॥१२१॥
अभिवादात्परंविप्रोज्यायांसमभिवादयन् ।
असौनामाहमस्मीतिस्वंनामपरिकीर्तयेत् ॥१२२॥
नामधेयस्ययेकेचिदभिवादंनजानते ।
तान्प्राज्ञोऽहमितिब्रूयात्स्त्रियःसर्वास्तथैवच ॥१२३॥
भोःशब्दंकीर्तयेदन्तेस्वस्यनाम्नोऽभिवादने ।
नाम्नांस्वरूपभावोहिभोभावऋषिभिःस्मृतः ॥१२४॥

आयुष्मान्भवसौम्येतिवाच्योविप्रोऽभिवादने ।
अकारश्चास्यनाम्नोऽन्तेवाच्यःपूर्वाक्षरःप्लुतः ॥१२५॥
योनवेत्त्यभिवादस्यविप्रःप्रत्यभिवादनम् ।
नाभिवाद्यःसविदुषायथाशूद्रस्तथैवसः ॥१२६॥
ब्राह्मणंकुशलम्पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम् ।
वैश्यंक्षेमंसमागम्यशूद्रमारोग्यमेवच ॥१२७॥
अवाच्योदीक्षितोनाम्नायवीयानपियोभवेत् ।
भोभवत्पूर्वकंत्वेनमभिभाषेतधर्मवित् ॥१२८॥
परपत्नीतुयास्त्रीस्यादसम्बन्धाचयोनितः ।
तांब्रूयाद्भवतीत्येवंसुभगेभगिनीतिच ॥१२९॥
मातुलांश्चपितृव्यांश्चश्वशुरानृत्विजोगुरून् ।
असावहमितिब्रूयात्प्रत्युत्थाययवीयसः ॥१३०॥
मातृष्वसामातुलानीश्वश्रूरथपितृष्वसा ।
सम्पूज्यागुरुपत्नीवत्समास्तागुरुभार्यया ॥१३१॥
भ्रातुर्भार्योपसंग्राह्यासवर्णाऽहन्यहन्यपि ।
विप्रोष्यतूपसंग्राह्याज्ञातिसम्बन्धियोषितः ॥१३२॥
पितुर्भगिन्याम्मातुश्चज्यायस्यांचस्वसर्यपि ।
मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्मातातास्योगरीयसी ॥१३३॥

दशाब्दाख्यम्पौरसख्यम्पंचाब्दाख्यंकलाभृताम् ।
त्र्यब्दपूर्वंश्रोत्रियाणांस्वल्पेनापिस्वयोनिषु ॥१३४॥
ब्राह्मणन्दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् ।
पितापुत्रौविजानीयाद्ब्राह्मणस्तुतयोःपिता ॥१३५॥
वित्तम्बन्धुर्वयःकर्मविद्याभवतिपंचमी ।
एतानिमान्यस्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥१३६॥
पंचानांत्रिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्तिच ।
यत्रस्युःसोऽत्रमानार्हःशूद्रोऽपिदशमींगतः ॥१३७॥
चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः ।
स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयोवरस्यच ॥१३८॥
तेषान्तुसमवेतानाम्मान्यौस्नातकपार्थिवौ ।
राजस्नातकयोश्चैवस्नातकोनृपमानभाक् ॥१३९॥
उपनीयतुयःशिष्यंवेदमध्यापयेद्द्विजः ।
सकल्पंसरहस्यंचतमाचार्यम्प्रचक्षते ॥१४०॥
एकदेशन्तुवेदस्यवेदांगान्यपिवापुनः ।
योऽध्यापयतिवृत्त्यर्थमुपाध्यायःसउच्यते ॥१४१॥
निषेकादीनिकर्माणियःकरोतियथाविधि ।
सम्भावयतिचान्नेनसविप्रोगुरुरुच्यते ॥१४२॥

अग्न्याधेयम्पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् ।
यःकरोतिवृतोयस्यसतस्यर्त्विगिहोच्यते ॥१४३॥
यआवृणोत्यवितथम्ब्रह्मणाश्रवणावुभौ ।
समातासपिताज्ञेयस्तन्नद्रुह्येत्कदाचन ॥१४४॥
उपाध्यायान्दशाचार्यआचार्याणांशतम्पिता ।
सहस्रन्तुपितृन्मातागौरवेणातिरिच्यते ॥१४५॥
उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदःपिता ।
ब्रह्मजन्महिविप्रस्यप्रेत्यचेहचशाश्वतम् ॥१४६॥
कामान्मातापिताचैनंयदुत्पादयतोमिथः ।
सम्भूतिन्तस्यतांविद्याद्यद्योनावभिजायते ॥१४७॥
आचार्यस्त्वस्ययांजातिंविधिवद्वेदपारगः ।
उत्पादयतिसावित्र्यासासत्यासाऽजरामरा ॥१४८॥
अल्पंवाबहुवायस्यश्रुतस्योपकरोतियः ।
तमपीहगुरुंविद्याच्छ्रुतोपक्रिययातया ॥१४९॥
ब्राह्मस्यजन्मनःकर्तास्वधर्मस्यचशासिता ।
बालोऽपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः ॥१५०॥
अध्यापयामासपितृन्शिशुराङ्गिरसःकविः ।
पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥१५१॥

तेनमर्थमपृच्छन्तदेवास्तानागतमन्यवः ।
देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंवःशिशुरुक्तवान् ॥१५२॥
अज्ञोभवतिवैबालःपिताभवतिमंत्रदः ।
अज्ञंहिबालमित्याहुःपितेत्येवतुमंत्रदम् ॥१५३॥
नहायनैर्नपलितैर्नवित्तेननबन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरेधर्मंयोऽनूचानःसनोमहान् ॥१५४॥
विप्राणांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंक्षत्रियाणान्तुवीर्यतः ।
वैश्यानान्धान्यधनतःशूद्राणामेवजन्मतः ॥१५५॥
नतेनवृद्धोभवतियेनास्यपलितंशिरः ।
योवैयुवाऽप्यधीयानस्तन्देवाःस्थविरंविदुः ॥१५६॥
यथाकाष्ठमयोहस्तीयथाचर्ममयोमृगः ।
यश्चविप्रोऽनधीयानस्त्रयस्तेनामबिभ्रति ॥१५७॥
यथाषंढोऽफलःस्त्रीषुयथागोर्गविचाफला ।
यथाचाज्ञेऽफलन्दानंतथाविप्रोऽनृचोऽफलः ॥१५८॥
अहिंसयैवभूतानांकार्यंश्रेयोऽनुशासनम् ।
वाक्चैवमधुराश्लक्ष्णाप्रयोज्याधर्ममिच्छता ॥१५९॥
यस्यवाङ्मनसीशुद्धेसम्यग्गुप्तेचसर्वदा ।
सवैसर्वमवाप्नोतिवेदान्तोपगतंफलम् ॥१६०॥

नारुन्तुदःस्यादार्तो॰पिनपरद्रोहकर्मधीः ।
ययाऽस्योद्विजतेवाचानालोक्यांतामुदीरयेत् ॥१६१॥
सम्मानाद्ब्राह्मणोनित्यमुद्विजेतविषादिव ।
अमृतस्येवचाकांक्षेदवमानस्यसर्वदा ॥१६२॥
सुखंह्यवमतःशेतेसुखंचप्रतिबुध्यते ।
सुखंचरतिलोके॰स्मिन्नवमन्ताविनश्यति ॥१६३॥
अनेनक्रमयोगेनसंस्कृतात्माद्विजःशनैः ।
गुरौवसन्संचिनुयाद्ब्रह्माधिगमिकन्तपः ॥१६४॥
तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः ।
वेदःकृत्स्नो॰धिगन्तव्यःसरहस्योद्विजन्मना ॥१६५॥
वेदमेवसदा॰भ्यस्येत्तपस्तप्स्यन्द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासोहिविप्रस्यतपःपरमिहोच्यते ॥१६६॥
आहैवसनखाग्रेभ्यःपरमन्तप्यतेतपः ।
यःस्रग्व्यपिद्विजो॰धीतेस्वाध्यायंशक्तितो॰न्वहम् ॥१६७॥
यो॰नधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् ।
सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥१६८॥
मातुरग्रे॰धिजननंद्वितीयंमौञ्जिबन्धने ।
तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् ॥१६९॥

तत्रयद्ब्रह्मजन्मास्यमौंजीबन्धनचिह्नितम् ।
तत्रास्यमातासावित्रीपितात्वाचार्यउच्यते ॥१७०॥
वेदप्रदानादाचार्यम्पितरम्परिचक्षते ।
नह्यस्मिन्युज्यतेकर्मकिंचिदामौंजिबन्धनात् ॥ १७१॥
नाभिव्याहारयेद्ब्रह्मस्वधानिनयनादृते ।
शूद्रेणहिसमस्तावद्यावद्वेदेनजायते ॥१७२॥
कृतोपनयनस्यास्यव्रतादेशनमिष्यते ।
ब्रह्मणोग्रहणंचैवक्रमेणविधिपूर्वकम् ॥१७३॥
यद्यस्यविहितंचर्मयत्सूत्रंयाचमेखला ।
योदंडोयच्चवसनन्तत्तदस्यव्रतेष्वपि ॥१७४॥
सेवेतेमांस्तुनियमान्ब्रह्मचारीगुरौवसन् ।
सन्नियम्येन्द्रियग्रामन्तपोवृद्ध्यर्थमात्मनः ॥१७५॥
नित्यंस्नात्वाशुचिःकुर्याद्देवर्षिपितृतर्पणम् ।
देवताभ्यर्चनंचैवसमिधादानमेवच ॥१७६॥
वर्ज्जयेन्मधुमांसंचगन्धंमाल्यंरसान्स्त्रियः ।
शुक्तानियानिसर्वाणिप्राणिनांचैवहिंसनं ॥१७७॥
अभ्यंगमञ्जनंचाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणम् ।
कामंक्रोधंचलोभंचनर्तनंगीतवादनम् ॥१७८॥

द्यूतंचजनवादंचपरिवादन्तथाऽनृतम् ।
स्त्रीणांचप्रेक्षणालम्भमुपघातम्परस्यच ॥१७९॥
एकःशयीतसर्वत्रनरेतःस्कन्दयेत्क्वचित् ।
कामाद्धिस्कन्दयन्रेतोहिनस्तिव्रतमात्मनः ॥१८०॥
स्वप्नेसिक्त्वाब्रह्मचारीद्विजःशुक्रमकामतः ।
स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वात्रिःपुनर्मामित्यृचंजपेत् ॥१८१॥
उदकुम्भंसुमनसोगोशकृन्मृत्तिकाकुशान् ।
आहरेद्यावदर्थानिभैक्षंचाहरहश्चरेत् ॥१८२॥
वेदयज्ञैरहीनानाम्प्रशस्तानांस्वकर्मसु ।
ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षंगृहेभ्यःप्रयतोऽन्वहम् ॥१८३॥
गुरोःकुलेनभिक्षेतनज्ञातिकुलबन्धुषु ।
अलाभेत्वन्यगेहानाम्पूर्वम्पूर्वंविवर्जयेत् ॥१८४॥
सर्वंवाऽपिचरेद्ग्रामम्पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
नियम्यप्रयतोवाचमभिशस्तांस्तुवर्जयेत् ॥१८५॥
दूरादाहृत्यसमिधःसंनिदध्याद्विहायसि ।
सायम्प्रातश्चजुहुयात्ताभिरग्निमतन्द्रितः ॥१८६॥
अकृत्वाभैक्षचरणमसमिध्यचपावकम् ।
अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णिव्रतंचरेत् ॥१८७॥

भैक्षेणवर्त्तयेन्नित्यंनैकान्नादीभवेद्व्रती ।
भैक्षेणव्रतिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता ॥१८८॥
व्रतवद्देवदैवत्येपित्र्येकर्मण्यंथर्षिवत् ।
काममभ्यर्थितोऽश्नीयाद्व्रतमस्यनलुप्यते ॥१८९॥
ब्राह्मणस्यैवकर्मैतदुपदिष्टंमनीषिभिः ।
राजन्यवैश्ययोस्त्वेवंनैतत्कर्मविधीयते ॥१९०॥
चोदितोगुरुणानित्यमप्रचोदितएववा ।
कुर्यादध्ययनेयत्नमाचार्यस्यहितेषुच ॥१९१॥
शरीरंचैववाचंचबुद्धीन्द्रियमनांसिच ।
नियम्यप्रांजलिस्तिष्ठेद्वीक्षमाणोगुरोर्मुखम् ॥१९२॥
नित्यमुद्धृतपाणिःस्यात्साध्वाचारःसुसंयतः ।
आस्यतामितिचोक्तःसन्नासीताभिमुखंगुरोः ॥१९३॥
हीनान्नवस्त्रवेषःस्यात्सर्वदागुरुसन्निधौ ।
उत्तिष्ठेत्प्रथमंचास्यचरमंचैवसंविशेत् ॥१९४॥
प्रतिश्रवणसम्भाषेशयानोनसमाचरेत् ।
नासीनोनचभुंजानोनतिष्ठन्नपराङ्मुखः ॥१९५॥
आसीनस्यस्थितःकुर्यादभिगच्छंस्तुतिष्ठतः ।
प्रत्युद्गम्यत्वाव्रजतःपश्चाद्धावंस्तुधावतः ॥१९६॥

पराङ्मुखस्याभिमुखोदूरस्थस्यैत्यचान्तिकम् ।
प्रणम्यतुशयानस्यनिदेशेचैवतिष्ठतः ॥१९७॥
नीचंशय्यासनंचास्यसर्वदागुरुसन्निधौ ।
गुरोस्तुचक्षुर्विषयेनयथेष्टासनोभवेत् ॥१९८॥
नोदाहरेदस्यनामपरोक्षमपिकेवलम् ।
नचैवास्यानुकुर्वीतगतिभाषितचेष्टितम् ॥१९९॥
गुरोर्यत्रपरीवादोनिन्दावाऽपिप्रवर्त्तते ।
कर्णौतत्रापिधातव्यौगन्तव्यम्वाततोऽन्यतः ॥२००॥
परीवादात्खरोभवतिश्वावैभवतिनिन्दकः ।
परिभोक्ताकृमिर्भवतिकीटोभवतिमत्सरी ॥२०१॥
दूरस्थोनार्चयेदेनंनक्रुद्धोनान्तिकेस्त्रियाः ।
यानासनस्थश्चैवेनमवरुह्याभिवादयेत् ॥२०२॥
प्रतिवातेऽनुवातेचनासीतगुरुणासह ।
असंश्रवेचैवगुरोर्नकिंचिदपिकीर्तयेत् ॥२०३॥
गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषुकटेषुच ।
आसीतगुरुणासार्द्धंशिलाफलकनौषुच ॥२०४॥
गुरोर्गुरौसन्निहितेगुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ।
नचानिसृष्टोगुरुणास्वान्गुरूनभिवादयेत् ॥२०५॥

विद्यागुरुष्वेतदेवनित्यावृत्तिःस्वयोनिषु ।
प्रतिषेधत्सुचाधर्माद्धितंचोपदिशत्स्वपि ॥२०६॥
श्रेयःसुगुरुवद्वृत्तिंनित्यमेवसमाचरेत् ।
गुरुपुत्रेषुचार्य्येषुगुरोश्चैवस्वबन्धुषु ॥२०७॥
बालःसमानजन्मावाशिष्योवायज्ञकर्मणि ।
अध्यापयन्गुरुसुतोगुरुवन्मानमर्हति ॥२०८॥
उत्सादनंचगात्राणांस्नापनोच्छिष्टभोजने ।
नकुर्याद्गुरुपुत्रस्यपादयोश्चावनेजनम् ॥२०९॥
गुरुवत्प्रतिपूज्याःस्युःसवर्णागुरुयोषितः ।
असवर्णास्तुसंपूज्याःप्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥२१०॥
अभ्यंजनंस्नापनंचगात्रोत्सादनमेवच ।
गुरुंपत्न्यानकार्याणिकेशानांचप्रसाधनम् ॥२११॥
गुरुपत्नीतुयुवतिर्न्नाभिवाद्येहपादयोः ।
पूर्णविंशतिवर्षेणगुणदोषौविजानता ॥२१२॥
स्वभावएषनारीणांनराणामिहदूषणम् ।
अतोऽर्थान्नप्रमाद्यन्तिप्रमदासुविपश्चितः ॥२१३॥
अविद्वांसमलंलोकेविद्वांसमपिवापुनः ।
प्रमदाह्युत्पथंनेतुंकामक्रोधवशानुगम् ॥२१४॥

मात्रास्वस्त्रादुहित्रावानविविक्तासनोभवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामोविद्वांसमपिकर्षति ॥२१५॥
कामन्तुगुरुपत्नीनांयुवतीनांयुवाभुवि ।
विधिवद्वन्दनंकुर्यादसावहमितिब्रुवन् ॥२१६॥
विप्रोष्यपादग्रहणमन्वहंचाभिवादनम् ।
गुरुदारेषुकुर्वीतसतान्धर्ममनुस्मरन् ॥२१७॥
यथाखनन्खनित्रेणनरोवार्यधिगच्छति ।
तथागुरुगतांविद्यांशुश्रूषुरधिगच्छति ॥२१८॥
मुंडोवाजटिलोवास्यादथवास्याच्छिखाजटः ।
नैनंग्रामेऽभिनिम्लोचेत्सूर्योनाभ्युदियात्क्वचित् ॥२१९॥
तचेदभ्युदियात्सूर्यःशयानंकामचारतः ।
निम्लोचेद्वाऽप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥२२०॥
सूर्येणह्यभिनिर्मुक्तःशयानोऽभ्युदितश्चयः ।
प्रायश्चित्तमकुर्वाणोयुक्तःस्यान्महतैनसा ॥२२१॥
आचम्यप्रयतोनित्यमुभेसंध्येसमाहितः ।
शुचौदेशेजपन्जप्यमुपासीतयथाविधि ॥२२२॥
यदिस्त्रीयद्यवरजःश्रेयःकिंचित्समाचरेत् ।
तत्सर्वमाचरेद्युक्तोयत्रवाऽस्यरमेन्मनः ॥२२३॥

धर्मार्थावुच्यतेश्रेयःकामार्थौधर्मएवच ।
अर्थएवेहवाश्रेयस्त्रिवर्गइतितुस्थितिः ॥२२४॥
आचार्योब्रह्मणोमूर्त्तिःपितामूर्त्तिःप्रजापतेः ।
मातापृथिव्यामूर्त्तिस्तुभ्रातास्वोमूर्त्तिरात्मनः ॥२२५॥
आचार्यश्चपिताचैवमाताभ्राताचपूर्वजः ।
नार्त्तेनाप्यवमन्तव्याब्राह्मणेनविशेषतः ॥२२६॥
यंमातापितरौक्लेशंसहेतेसम्भवेनृणाम् ।
नतस्यनिष्कृतिःशक्याकर्तुंवर्षशतैरपि ॥२२७॥
तयोर्नित्यम्प्रियंकुर्यादाचार्यस्यचसर्वदा ।
तेष्वेवत्रिषुतुष्टेषुतपःसर्वंसमाप्यते ॥२२८॥
तेषांत्रयाणांशुश्रूषापरमन्तपउच्यते ।
नतैरभ्यननुज्ञातोधर्ममन्यंसमाचरेत् ॥२२९॥
तएवहित्रयोलोकास्तएवत्रयआश्रमाः ।
तएवहित्रयोवेदास्तएवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥२३०॥
पितावैगार्हपत्योऽग्निर्माताऽग्निर्दक्षिणःस्मृतः ।
गुरुराहवनीयस्तुसाऽग्नित्रेतागरीयसी ॥२३१॥
त्रिष्वप्रमाद्यन्नेतेषुत्रीन्लोकान्विजयेद्गृही ।
दीप्यमानःस्ववपुषादेववद्दिविमोदते ॥२३२॥

इमंलोकंमातृभक्त्यापितृभक्त्यातुमध्यमम् ।
गुरुशुश्रूषयात्वेवम्ब्रह्मलोकंसमश्नुते ॥२३३॥
सर्वेतस्यादृताधर्मायस्यैतेत्रयआदृताः ।
अनादृतास्तुयस्यैतेसर्वास्तस्याफलाःक्रियाः ॥२३४॥
यावत्त्रयस्तेजीवेयुस्तावन्नान्यंसमाचरेत् ।
तेष्वेवनित्यंशुश्रूषांकुर्यात्प्रियहितेरतः ॥२३५॥
तेषामनुपरोधेनपारत्र्यंयद्यदाचरेत् ।
तत्तन्निवेदयेत्तेभ्योमनोवचनकर्म्मभिः ॥२३६॥
त्रिष्वेतेष्वितिकृत्यंहिपुरुषस्यसमाप्यते ।
एषधर्मःपरःसाक्षादुपधर्मोऽन्यउच्यते ॥२३७॥
श्रद्दधानःशुभांविद्यामाददीतावरादपि ।
अन्त्यादपिपरन्धर्मंस्त्रीरत्नन्दुष्कुलादपि ॥२३८॥
विषादप्यमृतंग्राह्यंबालादपिसुभाषितम् ।
अमित्रादपिसद्वृत्तममेध्यादपिकांचनम् ॥२३९॥
स्त्रियोरत्नान्यथोविद्याधर्मःशौचसुभाषितम् ।
विविधानिचशिल्पानिसमादेयानिसर्वतः ॥२४०॥
अब्राह्मणादध्ययनमापत्कालेविधीयते ।
अनुव्रज्याचशुश्रूषायावदध्ययनंगुरोः ॥२४१॥

नाब्राह्मणेगुरौशिष्योवासमात्यन्तिकंवसेत् ।
ब्राह्मणेचाननूचानेकांक्षन्गतिमनुत्तमाम् ॥२४२॥
यदित्वात्यन्तिकंवासंरोचयेतगुरोःकुले ।
युक्तःपरिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥२४३॥
आसमाप्तेःशरीरस्ययस्तुशुश्रूषतेगुरूम् ।
सगच्छत्यंजसाविप्रोब्रह्मणःसद्मशाश्वतम् ॥२४४॥
नपूर्वंगुरवेकिंचिदुपकुर्वीतधर्मवित् ।
स्नास्यंस्तुगुरुणाज्ञप्तःशक्त्यागुर्वर्थमाहरेत् ॥२४५॥
क्षेत्रंहिरण्यंगामश्वंछत्रोपानहमासनम् ।
धान्यंशाकंचवासांसिगुरवेप्रीतिमावहेत् ॥२४६॥
आचार्येतुखलुप्रेतेगुरुपुत्रेगुणान्विते ।
गुरुदारेसपिंडेवागुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ॥२४७॥
एतेष्वविद्यमानेषुस्थानासनविहारवान् ।
प्रयुंजानोऽग्निशुश्रूषांसाधयेद्देहमात्मनः ॥२४८॥
एवंचरतियोविप्रोब्रह्मचर्यमविप्लुतः ।
सगच्छत्युत्तमंस्थानंनचेहाजायतेपुनः ॥२४९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायां ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायान्तृतीयोऽध्यायः ॥

षट्त्रिंशदाब्दिकंचर्य्यंगुरौत्रैवेदिकंव्रतम् ।
तदर्द्धिकम्पादिकंवाग्रहणान्तिकमेववा ॥१॥
वेदानधीत्यवेदौवावेदंवाऽपियथाक्रमम् ।
अविप्लुतब्रह्मचर्योगृहस्थाश्रममावसेत् ॥२॥
तम्प्रतीतंस्वधर्म्मेणब्रह्मदायहरम्पितुः ।
स्त्रग्विणन्तल्पआसीनमर्हयेत्प्रथमंगवा ॥३॥
गुरुणाऽनुमतःस्नात्वासमावृत्तोयथाविधि ।
उद्वहेतद्विजोभार्य्यांसवर्णांलक्षणान्विताम् ॥४॥
असपिंडाचयामातुरसगोत्राचयापितुः ।
साप्रशस्ताद्विजातीनान्दारकर्म्मणिमैथुने ॥५॥
महांत्यपिसमृद्धानिगोऽजाविधनधान्यतः ।
स्त्रीसम्बन्धेदशैतानिकुलानिपरिवर्जयेत् ॥६॥
हीनक्रियंनिष्पुरुषंनिश्छन्दोरोमशार्शसम् ।
क्षय्यामयाव्यपस्मारिश्वित्रिकुष्ठिकुलानिच ॥७॥

सोद्वहेत्कपिलांकन्यांनाधिकांगींनरोगिणीम् ।
नालोमिकांनातिलोमांनवाग्वाटांनपिंगलाम् ॥८॥
नर्क्षवृक्षनदीनाम्नींनान्त्यपर्वतनामिकाम् ।
नपक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नींनचभीषणनामिकाम् ॥९॥
अव्यंगांगींसौम्यनाम्नींहंसवारणगामिनीम् ।
तनुलोमकेशदशनांमृद्वंगीमुद्वहेत्स्त्रियम् ॥१०॥
यस्यास्तुनभवेद्भ्राताानविज्ञायेतवापिता ।
नोपयच्छेततांप्राज्ञःपुत्रिकाधर्मशंकया ॥११॥
सवर्णाग्रेद्विजातीनांप्रशस्तादारकर्मणि ।
कामतस्तुप्रवृत्तानामिमाःस्युःक्रमशोऽवराः ॥१२॥
शूद्रैवभार्याशूद्रस्यसाचस्वाचविशःस्मृते ।
तेचस्वाचैवराज्ञश्चताश्चस्वाचाग्रजन्मनः ॥१३॥
नब्राह्मणक्षत्रिययोरापद्यपिहितिष्ठतोः ।
कस्मिंश्चिदपिवृत्तान्तेशूद्राभार्योपदिश्यते ॥१४॥
हीनजातिंस्त्रियंमोहादुद्वहन्तोद्विजातयः ।
कुलान्येवनयन्त्याशुससन्तानानिशूद्रताम् ॥१५॥
शूद्रावेदीपतत्यत्रेरुतथ्यतनयस्यच ।
शौनकस्यसुतोत्पत्त्यातदपत्यतयाभृगोः ॥१६॥

शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिम् ।
जनयित्वासुतन्तस्याम्ब्राह्मण्यादेवहीयते ॥१७॥
दैवपित्र्यातिथेयानितत्प्रधानानियस्यतु ।
नाश्नन्तिपितृदेवास्तन्नचस्वर्गंसगच्छति ॥१८॥
वृषलीफेनपीतस्यनिःश्वासोपहतस्यच ।
तस्यांचैवप्रसूतस्यनिष्कृतिर्नविधीयते ॥१९॥
चतुर्णामपिवर्णानाम्प्रेत्यचेहहिताहितान् ।
अष्टाविमान्समासेनस्त्रीविवाहान्निबोधत ॥२०॥
ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथासुरः ।
गान्धर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥२१॥
योयस्यधर्म्योवर्णस्यगुणदोषौचयस्ययौ ।
तद्वःसर्वम्प्रवक्ष्यामिप्रसवेचगुणागुणान् ॥२२॥
षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोऽवरान् ।
विट्शूद्रयोस्तुतानेवविद्याद्धर्म्यान्नराक्षसान् ॥२३॥
चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः ।
राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरंवैश्यशूद्रयोः ॥२४॥
पंचानान्तुत्रयोधर्म्याद्वावधर्म्यौस्मृताविह ।
पैशाचश्चासुरश्चैवनकर्तव्योकदाचन ॥२५॥

पृथक्पृथग्वामिश्रौवाविवाहौपूर्वचोदितौ ।
गान्धर्वोराक्षसश्चैवधर्म्यौक्षत्रस्यतौस्मृतौ ॥२६॥
आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् ।
आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्मःप्रकीर्त्तितः ॥२७॥
यज्ञेतुविततेसम्यगृत्विजेकर्म्मकुर्वते ।
अलंकृत्यसुतादानन्दैवन्धर्म्मम्प्रचक्षते ॥२८॥
एकंगोमिथुनंद्वेवावरादादायधर्म्मतः ।
कन्याप्रदानंविधिवदार्षोधर्म्मःसउच्यते ॥२९॥
सहोभौचरतान्धर्ममितिवाचाऽनुभाष्यच ।
कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधिःस्मृतः ॥३०॥
ज्ञातिभ्योद्रविणन्दत्वाकन्यायैचैवशक्तितः ।
कन्याप्रदानंस्वाच्छंद्यादासुरोधर्मउच्यते ॥३१॥
इच्छयाऽन्योन्यसंयोगःकन्यायाश्चवरस्यच ।
गान्धर्वःसतुविज्ञेयोमैथुन्यःकामसम्भवः ॥३२॥
हत्वाछित्वाचभित्वाचक्रोशन्तींरुदतींगृहात् ।
प्रसह्यकन्याहरणंराक्षसोविधिरुच्यते ॥३३॥
सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ।
सपापिष्ठोविवाहानाम्पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥३४॥

अग्निरेवद्विजाग्र्याणांकन्यादानंविशिष्यते ।
इतरेषान्तुवर्णानामितरेतरकाम्यया ॥३५॥
योयस्यैषांविवाहानांमनुनाकीर्त्तितोगुणः ।
सर्वंशृणुतनविप्राःसर्वंकीर्त्तयतोमम ॥३६॥
दशपूर्वान्परान्वंश्यानात्मानंचैकविंशकम् ।
ब्राह्मीपुत्रःसुकृतकृन्मोचयेदेनसःपितॄन् ॥३७॥
दैवोढाजःसुतश्चैवसप्तसप्तपरावरान् ।
आर्षोढाजःसुतस्त्रींस्त्रीन्षट्षट्कायोढजःसुतः ॥३८॥
ब्राह्मादिषुविवाहेषुचतुर्ष्वेवानुपूर्वशः ।
ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्राजायन्तेशिष्टसंमताः ॥३९॥
रूपसत्वगुणोपेताधनवन्तोयशस्विनः ।
पर्य्याप्तभोगाधर्म्मिष्ठाजीवन्तिचशतंसमाः ॥४०॥
इतरेषुतुशिष्टेषुनृशंसानृतवादिनः ।
जायन्तेदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्विषःसुताः ॥४१॥
अनिन्दितैःस्त्रीविवाहैरनिंद्याभवतिप्रजा ।
निन्दितैर्निन्दितानृणान्तस्मान्निंद्यान्विवर्जयेत् ॥४२॥
पाणिग्रहणसंस्कारःसवर्णासूपदिश्यते ।
असवर्णास्वयंज्ञेयोविधिरुद्वाहकर्म्मणि ॥४३॥

शरः क्षत्रियया ग्राह्यः प्रतोदो वैश्यकन्यया ।
वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोत्कृष्टवेदने ॥४४॥
ऋतुकालाभिगामी स्यात्स्वदारनिरतः सदा ।
पर्ववर्ज्जं व्रजेच्चैनान्तद्व्रतो रतिकाम्यया ॥४५॥
ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः ।
चतुर्भिरितरैः सार्द्धमहोभिः सद्विगर्हितैः ॥४६॥
तासामाद्याश्चतस्रस्तु निन्दितैकादशी च या ।
त्रयोदशी च शेषास्तु प्रशस्ता दश रात्रयः ॥४७॥
युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।
तस्माद्युग्मासु पुत्रार्थी संविशेदार्त्तवे स्त्रियम् ॥४८॥
पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ।
समेऽपुमान्पुंस्त्रियौ वा क्षीणेऽल्पे च विपर्ययः ॥४९॥
निंद्यास्वष्टासु चान्यासु स्त्रियो रात्रिषु वर्ज्जयन् ।
ब्रह्मचार्य्येव भवति यत्र तत्राश्रमे वसन् ॥५०॥
न कन्यायाः पिता विद्वान्गृह्णीयाच्छुल्कमण्वपि ।
गृह्णच्छुल्कं हि लोभेन स्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥५१॥
स्त्रीधनानि तु ये मोहादुपज़ीवन्ति बान्धवाः ।
नारीयानानि वस्त्रं वा ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥५२॥

आर्षेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहुर्मृषैवतत् ।
अल्पोऽप्येवंमहान्वाऽपिविक्रयस्तावदेवसः ॥५३॥
यासांनाददतेशुल्कंज्ञातयोनसविक्रयः ।
अर्हणन्तत्कुमारीणामानृशंस्यंचकेवलम् ॥५४॥
पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताःपतिभिर्देवरैस्तथा ।
पूज्याभूषयितव्याश्चबहुकल्याणमीप्सुभिः ॥५५॥
यत्रनार्यस्तुपूज्यन्तेरमन्तेतत्रदेवताः ।
यत्रैतास्तुनपूज्यन्तेसर्वास्तत्राफलाःक्रियाः ॥५६॥
शोचन्तिजामयोयत्रविनश्यत्याशुतत्कुलम् ।
नशोचन्तितुयत्रैतावर्द्धतेतद्धिसर्वदा ॥५७॥
जामयोयानिगेहानिशपन्त्यप्रतिपूजिताः ।
तानिकृत्याहतानीवविनश्यन्तिसमन्ततः ॥५८॥
तस्मादेताःसदापूज्याभूषणाच्छादनाशनैः ।
भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेषूत्सवेषुच ॥५९॥
सन्तुष्टोभार्ययाभर्त्ताभर्त्राभार्यातथैवच ।
यस्मिन्नेवकुलेनित्यंकल्याणन्तत्रवैध्रुवम् ॥६०॥
यदिहिस्त्रीनरोचेतपुमांसंनप्रमोदयेत् ।
अप्रमोदात्पुनःपुंसःप्रजननंप्रवर्त्तते ॥६१॥

स्त्रियान्तुरोचमानायांसर्वन्तद्रोचतेकुलम् ।
तस्यान्त्वरोचमानायांसर्व्वमेवनरोचते ॥६२॥
कुविवाहैःक्रियालोपैर्वेदानध्ययनेनच ।
कुलान्यकुलतांयान्तिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥६३॥
शिल्पेनव्यवहारेणशूद्रापत्यैश्चकेवलैः ।
गोभिरश्वैश्चयानैश्चकृषाराजोपसेवया ॥६४॥
अयाज्ययाजनैश्चैवनास्तिक्येनचकर्म्मणाम् ।
कुलान्याशुविनश्यन्तियानिहीनानिमंत्रतः ॥६५॥
मंत्रतस्तुसमृद्धानिकुलान्यल्पधनान्यपि ।
कुलसंख्यांचगच्छन्तिकर्षन्तिचमहद्यशः ॥६६॥
वैवाहिकेऽग्नौकुर्वीतगृह्यंकर्म्मयथाविधि ।
पंचयज्ञविधानंचपक्तिंचान्वाहिकींगृही ॥६७॥
पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः ।
कंडनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥६८॥
तासांक्रमेणसर्वासांनिष्कृत्यर्थंमहर्षिभिः ।
पंचक्लृप्तामहायज्ञाःप्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥६९॥
अध्यापनम्ब्रह्मयज्ञःपितृयज्ञस्तुतर्पणम् ।
होमोदैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥७०॥

पंचैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तितः ।
सगृहेऽपिवसन्नित्यंसूनादोषैर्नलिप्यते ॥७१॥
देवताऽतिथिभृत्यानाम्पितॄणामात्मनश्चयः ।
ननिर्वपतिपंचानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥७२॥
अहुतंचहुतंचैवतथाप्रहुतमेवच ।
ब्राह्म्यंहुतम्प्राशितंचपंचयज्ञान्प्रचक्षते ॥७३॥
जपोऽहुतोहुतोहोमःप्रहुतोभौतिकोबलिः ।
ब्राह्म्यंहुतंद्विजाग्र्यार्चाप्राशितंपितृतर्पणं ॥७४॥
स्वाध्यायेनित्ययुक्तःस्याद्दैवेचैवेहकर्म्मणि ।
दैवेकर्म्मणियुक्तोहिबिभर्त्तीदंचराचरम् ॥७५॥
अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते ।
आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नन्ततःप्रजाः ॥७६॥
यथावायुंसमाश्रित्यवर्त्तन्तेसर्वजन्तवः ।
तथागृहस्थमाश्रित्यवर्त्तन्तेसर्वआश्रमाः ॥७७॥
यस्मात्त्रयोऽप्याश्रमिणोज्ञानेनान्नेनचान्वहम् ।
गृहस्थेनैवधार्यन्तेतस्माज्ज्येष्ठाश्रमोगृही ॥७८॥
ससन्धार्यःप्रयत्नेनस्वर्गमक्षयमिच्छता ।
सुखंचेहेच्छतानित्यंयोऽधार्य्योदुर्बलेन्द्रियैः ॥७९॥

ऋषयःपितरोदेवाभूतान्यतिथयस्तथा ।
आशासतेकुटुम्बिभ्यस्तेभ्यःकार्यंविजानता ॥८०॥
स्वाध्यायेनार्चयेदृषीन्होमैर्देवान्यथाविधि ।
पितॄन्श्राद्धैश्चनॄनन्नैर्भूतानिबलिकर्मणा ॥८१॥
कुर्यादहरहःश्राद्धमन्नाद्येनोदकेनवा ।
पयोमूलफलैर्वाऽपिपितृभ्यःप्रीतिमावहन् ॥८२॥
एकमप्याशयेद्विप्रम्पित्रर्थेपांचयज्ञिके ।
नचैवात्राशयेत्किंचिद्वैश्वदेवम्प्रतिद्विजम् ॥८३॥
वैश्वदेवस्यसिद्धस्यगृह्येऽग्नौविधिपूर्वकम् ।
आभ्यःकुर्याद्देवताभ्योब्राह्मणोहोममन्वहम् ॥८४॥
अग्नेःसोमस्यचैवादौतयोश्चैवसमस्तयोः ।
विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योधन्वन्तरयएवच ॥८५॥
कुह्वैचैवानुमत्यैचप्रजापतयएवच ।
सहद्यावापृथिव्योश्चतथास्विष्टकृतेऽन्ततः ॥८६॥
एवंसम्यग्घविर्हुत्वासर्वदिक्षुप्रदक्षिणम् ।
इन्द्रान्तकाप्पतीन्दुभ्यःसानुगेभ्योबलिंहरेत् ॥८७॥
मरुद्भ्यइतितुद्वारिक्षिपेदप्स्वद्भ्यइत्यपि ।
वनस्पतिभ्यइत्येवंमुसलोलूखलेहरेत् ॥८८॥

उच्छीर्षके श्रियैकुर्याद्भद्रकाल्यैचपादतः ।
ब्रह्मवास्तोःपतिभ्यान्तुवास्तुमध्येबलिंहरेत् ॥८९॥
विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योबलिमाकाशउत्क्षिपेत् ।
दिवाचरेभ्योभूतेभ्योनक्तचारिभ्यएवच ॥९०॥
पृष्ठवास्तुनिकुर्वीतबलिंसर्वात्मभूतये ।
पितृभ्योबलिशेषन्तुसर्वंदक्षिणतोहरेत् ॥९१॥
शुनांचपतितानांचश्वपचाम्पापरोगिणाम् ।
वायसानांकृमीणांचशनकैर्निर्वपेद्भुवि ॥९२॥
एवंयःसर्वभूतानिब्राह्मणोनित्यमर्चति ।
सगच्छतिपरंस्थानन्तेजोमूर्त्तिःपथर्जुना ॥९३॥
कृत्वैतद्बलिकर्मैवमतिथिम्पूर्वमाशयेत् ।
भिक्षांचभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ॥९४॥
यत्पुण्यफलमाप्नोतिगान्दत्वाविधिवद्गुरोः ।
तत्पुण्यफलमाप्नोतिभिक्षान्दत्वाद्विजोगृही ॥९५॥
भिक्षामप्युदपात्रंवासत्कृत्यविधिपूर्वकम् ।
वेदतत्वार्थविदुषेब्राह्मणायोपपादयेत् ॥९६॥
नश्यन्तिहव्यकव्यानिनराणामविजानताम् ।
भस्मीभूतेषुविप्रेषुमोहाद्दत्तानिदातृभिः ॥९७॥

विद्यातपःसमृद्धेषुहुतंविप्रमुखाग्निषु ।
निस्तारयतिदुर्गाच्चमहतश्चैवकिल्बिषात् ॥९८॥
सम्प्राप्तायत्वतिथयेप्रदद्यादासनोदके ।
अन्नंचैवयथाशक्तिसत्कृत्यविधिपूर्वकम् ॥९९॥
शिलानप्युंछतोनित्यम्पंचाग्नीनपिजुह्वतः ।
सर्वंसुकृतमादत्तेब्राह्मणोऽनर्चितोवसन् ॥१००॥
तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता ।
एतान्यपिसतांगेहेनोच्छिद्यन्तेकदाचन ॥१०१॥
एकरात्रन्तुनिवसन्नतिथिर्ब्राह्मणःस्मृतः ।
अनित्यंहिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥१०२॥
नैकग्रामीणमतिथिंविप्रंसांगतिकन्तथा ।
उपस्थितंगृहेविद्याद्भार्यायत्राग्नयोऽपिवा ॥१०३॥
उपासतेयेगृहस्थाःपरपाकमबुद्धयः ।
तेनतेप्रेत्यपशुतांव्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥१०४॥
अप्रणोद्योऽतिथिःसायंसूर्य्योढोगृहमेधिना ।
कालेप्राप्तस्त्वकालेवानास्यानश्नन्गृहेवसन् ॥१०५॥
नवैस्वयन्तदश्नीयादतिथिंयन्नभोजयेत् ।
धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंवातिथिपूजनम् ॥१०६॥

आसनावसथौशय्यामनुव्रज्यामुपासनम् ।
उत्तमेषूत्तमंकुर्याद्धीनेहीनंसमेसमम् ॥१०७॥
वैश्वदेवेतुनिर्वृत्तेयद्यन्योऽतिथिराव्रजेत् ।
तस्याप्यन्नंयथाशक्तिप्रदद्यान्नबलिंहरेत् ॥१०८॥
नभोजनार्थंस्वेविप्रःकुलगोत्रेनिवेदयेत् ।
भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैः ॥१०९॥
नब्राह्मणस्यत्वतिथिर्गृहेराजन्यउच्यते ।
वैश्यशूद्रौसखाचैवज्ञातयोगुरुरेवच ॥११०॥
यदित्वतिथिधर्म्मेणक्षत्रियोगृहमाव्रजेत् ।
भुक्तवत्सूक्तविप्रेषुकामन्तमपिभोजयेत् ॥१११॥
वैश्यशूद्रावपिप्राप्तौकुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ ।
भोजयेत्सहभृत्यैस्तावानृशंस्यम्प्रयोजयन् ॥११२॥
इतरानपिसख्यादीन्सम्प्रीत्यागृहमागतान् ।
सत्कृत्यान्नंयथाशक्तिभोजयेत्सहभार्यया ॥११३॥
सुवासिनींकुमारीश्चरोगिणोगर्भिणीस्त्रियः ।
अतिथिभ्योऽग्रएवैतान्भोजयेदविचारयन् ॥११४॥
अदत्वातुयएतेभ्यःपूर्वम्भुंक्तेऽविचक्षणः ।
सभुंजानोनजानातिश्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥११५॥

भुक्तवत्स्वथविप्रेषुस्वेषुभृत्येषुचैवहि ।
भुंजीयातान्ततःपश्चादवशिष्टन्तुदम्पती ॥११६॥
देवानृषीन्मनुष्यांश्चपितृन्गृह्याश्चदेवताः ।
पूजयित्वाततःपश्चाद्गृहस्थःशेषभुग्भवेत् ॥११७॥
अघंसकेवलम्भुंक्तेयःपचत्यात्मकारणात् ।
यज्ञशिष्टाशनंह्येतत्सतामन्नंविधीयते ॥११८॥
राजर्त्विक्स्नातकगुरून्प्रियश्वशुरमातुलान् ।
अर्हयेन्मधुपर्केणपरिसंवत्सरात्पुनः ॥११९॥
राजाचश्रोत्रियश्चैवयज्ञकर्मण्युपस्थितौ ।
मधुपर्केणसम्पूज्यौनत्वयज्ञइतिस्थितिः ॥१२०॥
सायन्त्वन्नस्यसिद्धस्यपत्न्यमंत्रम्बलिंहरेत् ।
वैश्वदेवंहिनामैतत्सायम्प्रातर्विधीयते ॥१२१॥
पितृयज्ञन्तुनिर्वर्त्यविप्रश्चंद्रक्षयेऽग्निमान् ।
पिण्डान्वाहार्यकंश्राद्धंकुर्यान्मासानुमासिकं ॥१२२॥
पितृणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्यंविदुर्बुधाः ।
तच्चामिषेणकर्तव्यम्प्रशस्तेनप्रयत्नतः ॥१२३॥
तत्रयेभोजनीयाःस्युर्येचवर्ज्याद्विजोत्तमाः ।
यावन्तश्चैवयैश्चान्नैस्तान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१२४॥

द्वौदेवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा ।
भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिनप्रसज्जेतविस्तरे ॥१२५॥
सत्क्रियान्देशकालौचशौचम्ब्राह्मणसम्पदः ।
पंचैतान्विस्तरोहन्तितस्मान्नेहेतविस्तरम् ॥१२६॥
प्रथितप्रितकृत्यैषापित्र्यंनामविधुक्षये ।
तस्मिन्युक्तस्यैतिनित्यम्प्रेतकृत्यैवलौकिकी ॥१२७॥
श्रोत्रियायैवदेयानिहव्यकव्यानिदातृभिः ।
अर्हत्तमायविप्रायतस्मैदत्तंमहाफलम् ॥१२८॥
एकैकमपिविद्वांसन्दैवेपित्र्येचभोजयेत् ।
पुष्कलम्फलमाप्नोतिनामंत्रज्ञान्बहूनपि ॥१२९॥
दूरादेवपरीक्षेतब्राह्मणंवेदपारगम् ।
तीर्थन्तद्धव्यकव्यानाम्प्रदानेसोऽतिथिःस्मृतः ॥१३०॥
सहस्रंहिसहस्राणामनृचांयत्रभुंजते ।
एकस्तान्मंत्रवित्प्रीतःसर्वानर्हतिधर्म्मतः ॥१३१॥
ज्ञानोत्कृष्टायदेयानिकव्यानिंचहवींषिच ।
नहिहस्तावसृग्दिग्धौरुधिरेणैवशुध्यतः ॥१३२॥
यावतोग्रसतेग्रासान्हव्यकव्येष्वमंत्रवित् ।
तावतोग्रसतेप्रेत्यदीप्तशूलर्ष्ट्ययोगुडान् ॥१३३॥

ज्ञाननिष्ठाद्विजाःकेचित्तपोनिष्ठास्तथापरे ।
तपःस्वाध्यायनिष्ठाश्चकर्मनिष्ठास्तथापरे ॥१३४॥
ज्ञाननिष्ठेषुकव्यानिप्रतिष्ठाप्यानियत्नतः ।
हव्यानितुयथान्यायंसर्वेष्वेवचतुर्ष्वपि ॥१३५॥
अश्रोत्रियःपितायस्यपुत्रःस्याद्वेदपारगः ।
अश्रोत्रियोवापुत्रःस्यात्पितास्याद्वेदपारगः ॥१३६॥
ज्यायांसमनयोर्विद्याद्यस्यस्याच्छ्रोत्रियःपिता ।
मंत्रसम्पूजनार्थन्तुसत्कारमितरोऽर्हति ॥१३७॥
नश्राद्धेभोजयेन्मित्रन्धनैःकार्योऽस्यसंग्रहः ।
नारिंनमित्रंयंविद्यात्तंश्राद्धेभोजयेद्द्विजम् ॥१३८॥
यस्यमित्रप्रधानानिश्राद्धानिचहवींषिच ।
तस्यप्रेत्यफलंनास्तिश्राद्धेषुचहविःषुच ॥१३९॥
यःसंगतानिकुरुतेमोहाच्छ्राद्धेनमानवः ।
सस्वर्गाच्च्यवतेलोकाच्छ्राद्धमित्रोद्विजाधमः ॥१४०॥
सम्भोजनीसाभिहितापैशाचीदक्षिणाद्विजैः ।
इहैवास्तेतुसालोकेगौरन्धेवैकवेश्मनि ॥१४१॥
यथेरिणेबीजमुप्त्वानवप्तालभतेफलम् ।
तथाऽनृचेहविर्दत्त्वानदातालभतेफलम् ॥१४२॥

दातृन्प्रतिग्रहीतॄंश्चकुरुतेफलभागिनः ।
विदुषेदक्षिणान्दत्वाविधिवत्प्रेत्यचेहच ॥१४३॥
कामंश्राद्धेर्च्चयेन्मित्रंनाभिरूपमपित्वरिम् ।
द्विषताहिहविर्भुक्तम्भवतिप्रेत्यनिष्फलम् ॥१४४॥
यत्नेनभोजयेच्छ्राद्धेबह्वृचंवेदपारगम् ।
शाखान्तगमथाध्वर्युंछन्दोगन्तुसमाप्तिकम् ॥१४५॥
एषामन्यतमोयस्यभुंजीतश्राद्धमर्च्चितः ।
पितृणान्तस्यतृप्तिःस्याच्छाश्वतीसाप्तपौरुषी ॥१४६॥
एषवैप्रथमःकल्पःप्रदानेहव्यकव्ययोः ।
अनुकल्पस्त्वयंज्ञेयःसदासद्भिरनुष्ठितः ॥१४७॥
मातामहंमातुलंचस्वस्त्रीयंश्वशुरंगुरुम् ।
दौहित्रंविट्पतिम्बन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् ॥१४८॥
नब्राह्मणम्परीक्षेतदैवेकर्मणिधर्म्मवित् ।
पित्र्येकर्म्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः ॥१४९॥
येस्तेनपतितक्लीवायेचनास्तिकवृत्तयः ।
तान्हव्यकव्ययोर्विप्राननर्हान्मनुरब्रवीत् ॥१५०॥
जटिलंचानधीयानन्दुर्बलंकितवन्तथा ।
याजयन्तिचयेपूगांस्तांश्चश्राद्धेनभोजयेत् ॥१५१॥

चिकित्सकान्देवलकान्मांसविक्रयिणस्तथा ।
विपणेनचजीवन्तोवर्ज्याःस्युर्हव्यकव्ययोः ॥१५२॥
प्रेष्योग्रामस्यराज्ञश्चकुनखीश्यावदन्तकः ।
प्रतिरोद्धागुरोश्चैवत्यक्ताग्निर्वार्धुषिस्तथा ॥१५३॥
यक्ष्मीचपशुपालश्चपरिवेत्तानिराकृतिः ।
ब्रह्मद्विट्परिवित्तिश्चगणाभ्यन्तरएवच ॥१५४॥
कुशीलवोऽवकीर्णीचवृषलीपतिरेवच ।
पौनर्भवश्चकाणश्चयस्यचोपपतिर्गृहे ॥१५५॥
भृतकाध्यापकोयश्चभृतकाध्यापितस्तथा ।
शूद्रशिष्योगुरुश्चैववाग्दुष्टःकुण्डगोलकौ ॥१५६॥
अकारणपरित्यक्तामातापित्रोर्गुरोस्तथा ।
ब्राह्मैर्यौनैश्चसम्बन्धैःसंयोगंपतितैर्गतः ॥१५७॥
अगारदाहीगरदःकुण्डाशीसोमविक्रयी ।
समुद्रयायीवन्दीचतैलिकःकूटकारकः ॥१५८॥
पित्राविवदमानश्चकितवोमद्यपस्तथा ।
पापरोग्यभिशस्तश्चदाम्भिकोरसविक्रयी ॥१५९॥
धनुःशराणांकर्ताचयश्चाग्रेदिधिषूपतिः ।
मित्रध्रुग्द्यूतवृत्तिश्चपुत्राचार्यस्तथैवच ॥१६०॥

भ्रामरीगण्डमालीचश्विव्यथोपिशुनस्तथा ।
उन्मत्तोऽन्धश्चवर्ज्याःस्युर्वेदनिन्दकएवच ॥१६१॥
हस्तिगोऽश्वोष्ट्रदमकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति ।
पक्षिणाम्पोषकोयश्चयुद्धाचार्यस्तथैवच ॥१६२॥
स्रोतसम्भेदकोयश्चतेषांचावरणेरतः ।
गृहसंवेशकोदूतोवृक्षारोपकएवच ॥१६३॥
श्वक्रीडीश्येनजीवीचकन्यादूषकएवच ।
हिंस्रोवृषलवृत्तिश्चगणानांचैवयाजकः ॥१६४॥
आचारहीनःक्लीवश्चनित्यंयाचनकस्तथा ।
कृषिजीवीश्लीपदीचसद्भिर्निन्दितएवच ॥१६५॥
औरभ्रिकोमाहिषिकःपरपूर्वापतिस्तथा ।
प्रेतनिर्यातकश्चैववर्जनीयाःप्रयत्नतः ॥१६६॥
एतान्विगर्हिताचारानपांक्तेयान्द्विजाधमान् ।
द्विजातिप्रवरोविद्वानुभयत्रविवर्ज्ययेत् ॥१६७॥
ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति ।
तस्मैहव्यंनदातव्यंनहिभस्मनिहूयते ॥१६८॥
अपांक्तदानेयोदातुर्भवत्यूर्ध्वम्फलोदयः ।
दैवेहविषिपित्र्येवातत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१६९॥

अव्रतैर्यद्विजैर्भुक्तम्परिवेत्रादिभिस्तथा ।
अपांक्तेयैर्यदन्यैश्चतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥१७०॥
दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते ।
परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥१७१॥
परिवित्तिःपरीवेत्तायययाचपरिविद्यते ।
सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपंचमाः ॥१७२॥
भ्रातुर्मृतस्यभार्यायांयोऽनुरज्येतकामतः ।
धर्म्मेणापिनियुक्तायांसज्ञेयोदिधिषूपतिः ॥१७३॥
परदारेषुजायेतेद्वौसुतौकुण्डगोलकौ ।
पत्यौजीवतिकुण्डःस्यान्मृतेभर्तरिगोलकः ॥१७४॥
तौतुजातौपरक्षेत्रेप्राणिनौप्रेत्यचेहच ।
दत्तानिहव्यकव्यानिनाशयेतेप्रदायिनाम् ॥१७५॥
अपांक्त्योयावतःपांक्त्यान्भुंजानाननुपश्यति ।
तावतांनफलम्प्रेत्यदाताप्राप्नोतिबालिशः ॥१७६॥
वीक्ष्यान्धोनवतेःकाणःषष्टेःश्वित्रीशतस्यतु ।
पापरोगीसहस्रस्यदातुर्नाशयतेफलम् ॥१७७॥
यावतःसंस्पृशेदंगैर्ब्राह्मणान्शूद्रयाजकः ।
तावतांनभवेद्दातुःफलन्दानस्यपौर्त्तिकम् ॥१७८॥

वेदविद्वापिविप्रोऽस्यलोभात्कृत्वाप्रतिग्रहम् ।
विनाशंव्रजतिक्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि ॥१७९॥
सोमविक्रयिणेविष्ठाभिषजेपूयशोणितम् ।
नष्टन्देवलकेदत्तमप्रतिष्ठन्तुवार्द्धुषौ ॥१८०॥
यत्तुवाणिजकेदत्तंनेहनामुत्रतद्भवेत् ।
भस्मनीवहुतंहव्यन्तथापौनर्भवेद्विजे ॥१८१॥
इतरेषुत्वपांक्त्येषुयथोद्दिष्टेष्वसाधुषु ।
मेदोऽसृङ्मांसमज्जास्थिवदन्त्यन्नंमनीषिणः ॥१८२॥
अपांक्त्योपहतापंक्तिःपाव्यतेयैर्द्विजोत्तमैः ।
तान्निबोधतकार्त्स्न्येनद्विजाग्र्यान्पंक्तिपावनान् ॥१८३॥
अग्र्याःसर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच ।
श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेयाःपंक्तिपावनाः ॥१८४॥
त्रिणाचिकेतःपंचाग्निस्त्रिसुपर्णःषडंगवित् ।
ब्रह्मदेयात्मसन्तानोज्येष्ठसामगएवच ॥१८५॥
वेदार्थवित्प्रवक्ताचब्रह्मचारीसहस्रदः ।
शतायुश्चैवविज्ञेयाब्राह्मणाःपंक्तिपावनाः ॥१८६॥
पूर्वेद्युरपरेद्युर्वाश्राद्धकर्मण्युपस्थिते ।
निमंत्रयेतत्र्यवरान्सम्यग्विप्रान्यथोदितान् ॥१८७॥

निमंत्रितोद्विजःपित्र्येनियतात्माभवेत्सदा ।
नचछन्दांस्यधीयीतयस्यश्राद्धंचतद्भवेत् ॥१८८॥
निमंत्रितान्हिपितरउपतिष्ठन्तितान्द्विजान् ।
वायुवच्चानुगच्छन्तितथासीनानुपासते ॥१८९॥
केतितस्तुयथान्यायंहव्यकव्येद्विजोत्तमः ।
कथंचिदप्यतिक्रामन्पापःशूकरतांव्रजेत् ॥१९०॥
आमंत्रितस्तुयःश्राद्धेवृषल्यासहमोदते ।
दातुर्यद्दुष्कृतंकिंचित्तत्सर्वंप्रतिपद्यते ॥१९१॥
अक्रोधनाःशौचपराःसततम्ब्रह्मचारिणः ।
न्यस्तशस्त्रामहाभागाःपितरःपूर्वदेवताः ॥१९२॥
यस्मादुत्पत्तिरेतेषांसर्वेषामप्यशेषतः ।
येचयैरुपचर्याःस्युर्नियमैस्तान्निबोधत ॥१९३॥
मनोर्हैरण्यगर्भस्ययेमरीच्यादयःसुताः ।
तेषामृषीणांसर्वेषाम्पुत्राःपितृगणाःस्मृताः ॥१९४॥
विराट्सुताःसोमसदःसाध्यानांपितरःस्मृताः ।
अग्निष्वात्ताश्चदेवानांमारीच्यालोकविश्रुताः ॥१९५॥
दैत्यदानवयक्षाणांगन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
सुपर्णकिंनराणांचस्मृताबर्हिषदोऽत्रिजाः ॥१९६॥

सोमपानामविप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः ।
वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणान्तुसुकालिनः ॥१९७॥
सोमपास्तुकवेःपुत्राहविष्मंतोंऽगिरःसुताः ।
पुलस्त्यस्याज्यपाःपुत्रावशिष्ठस्यसुकालिनः ॥१९८॥
अग्निदग्धानग्निदग्धान्काव्यान्वर्हिषदस्तथा ।
अग्निष्वात्तांश्चसौम्यांश्चविप्राणामेवनिर्दिशेत् ॥१९९॥
यएतेतुगणामुख्याःपितृणाम्परिकीर्त्तिताः ।
तेषामपीहविज्ञेयम्पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥२००॥
ऋषिभ्यःपितरोजाताःपितृभ्योदेवदानवाः ।
देवेभ्यस्तुजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वशः ॥२०१॥
राजतैर्भाजनैरेषामथोवाराजतान्वितैः ।
वार्यपिश्रद्धयादत्तमक्षयायोपकल्पते ॥२०२॥
देवकार्याद्द्विजातीनाम्पितृकार्यंविशिष्यते ।
दैवंहिपितृकार्यस्यपूर्वमाप्यायनंस्मृतम ॥२०३॥
तेषामारक्षभूतन्तुपूर्वंदैवंनियोजयेत् ।
रक्षांसिहिविलुम्पन्तिश्राद्धमारक्षवर्जितम् ॥२०४॥
दैवाद्यन्तन्तदीहेतपित्राद्यन्तंनतद्भवेत् ।
पित्राद्यन्तन्त्वीहमानःक्षिप्रंनश्यतिसान्वयः ॥२०५॥

शुचिन्देशंविविक्तंचगोमयेनोपलेपयेत् ।
दक्षिणाप्रवणंचैवप्रयत्नेनोपपादयेत् ॥२०६॥
अवकाशेषुचोक्षेषुनदीतीरेषुचैवहि ।
विविक्तेषुचतुष्यन्तिदत्तेनपितरःसदा ॥२०७॥
आसनेषूपक्लृप्तेषुबर्हिष्मत्सुपृथक्पृथक् ।
उपस्पृष्टोदकान्सम्यग्विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥२०८॥
उपवेश्यतुतान्विप्रानासनेष्वजुगुप्सितान् ।
गन्धमाल्यैःसुरभिभिरर्च्चयेद्देवपूर्वकम् ॥२०९॥
तेषामुदकमानीयसपवित्रांस्तिलानपि ।
अग्नौकुर्यादनुज्ञातोब्राह्मणोब्राह्मणैःसह ॥२१०॥
अग्नेःसोमयमाभ्यांचकृत्वाप्यायनमादितः ।
हविर्दानेनविधिवत्पश्चात्सन्तर्पयेत्पितॄन् ॥२११॥
अग्न्यभावेतुविप्रस्यपाणावेवोपपादयेत् ।
योह्यग्निःसद्विजोविप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥२१२॥
अक्रोधनान्सुप्रसादान्वदन्त्येतान्पुरातनान् ।
लोकस्याप्यायनेयुक्तान्श्राद्धदेवान्द्विजोत्तमान् ॥२१३॥
अपसव्यमग्नौकृत्वासर्वमावृत्यविक्रमम् ।
अपसव्येनहस्तेननिर्वपेदुदकम्भुवि ॥२१४॥

त्रींस्तुतस्माद्धविःशेषात्पिण्डान्कृत्वासमाहितः ।
औदकेनैवविधिनानिर्वपेद्दक्षिणामुखः ॥२१५॥
न्युप्यपिण्डांस्ततस्तांस्तुप्रयतोविधिपूर्वकम् ।
तेषुदर्भेषुतंहस्तंनिमृज्याल्लेपभागिनाम् ॥२१६॥
आचम्योदक्परावृत्यत्रिरायम्यशनैरसून् ।
षड्तूंश्चनमस्कुर्यात्पितॄनेवचमंत्रवित् ॥२१७॥
उदकंनिनयेच्छेषंशनैःपिण्डान्तिकेपुनः ।
अवजिघ्रेच्चतान्पिण्डान्यथान्युप्तान्समाहितः ॥२१८॥
पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकांमात्रांसमादायानुपूर्वशः ।
तानेवविप्रानासीनान्विधिवत्पूर्वमाशयेत् ॥२१९॥
ध्रियमाणेतुपितरिपूर्वेषामेवनिर्वपेत् ।
विप्रवद्वापितंश्राद्धेस्वकम्पितरमाशयेत् ॥२२०॥
पितायस्यतुवृत्तःस्याज्जीवेच्चापिपितामहः ।
पितुःसनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहम् ॥२२१॥
पितामहोवातच्छ्राद्धंभुंजीतेत्यब्रवीन्मनुः ।
कामंवासमनुज्ञातःस्वयमेवसमाचरेत् ॥२२२॥
तेषान्दत्वातुहस्तेषुसपवित्रन्तिलोदकम् ।
तत्पिण्डाग्रम्प्रयच्छेतस्वधैषामस्त्वितिब्रुवन् ॥२२३॥

पाणिभ्यान्तूपसंगृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितं ।
विप्रान्तिकेपितृन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥२२४॥
उभयोर्हस्तयोर्मुक्तंयदन्नमुपनीयते ।
तद्विप्रलुम्पन्त्यसुराःसहसादुष्टचेतसः ॥२२५॥
गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतम्मधु ।
विन्यसेत्प्रयतःपूर्वम्भूमावेवसमाहितः ॥२२६॥
भक्ष्यम्भोज्यंचविविधंमूलानिचफलानिच ।
हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच ॥२२७॥
उपनीयतुतत्सर्वंशनकैःसुसमाहितः ।
परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥२२८॥
नास्रमापातयेज्जातुनकुप्येन्नानृतंवदेत् ।
नपादेनस्पृशेदन्नंनचैतदवधूनयेत् ॥२२९॥
अस्रंगमयतिप्रेतान्कोपोऽरीननृतंशुनः ।
पादस्पर्शस्तुरक्षांसिदुष्कृतीनवधूननम् ॥२३०॥
यद्यद्रोचेतविप्रेभ्यस्तत्तद्द्याद‌मत्सरः ।
ब्रह्मोद्याश्चकथाःकुर्यात्पितृणामेतदीप्सितम् ॥२३१॥
स्वाध्यायंश्रावयेत्पित्र्येधर्मशास्त्राणिचैवहि ।
आख्यानानीतिहासांश्चपुराणानिखिलानिच ॥२३२॥

हर्षयेद्ब्राह्मणांस्तुष्टोभोजयेच्चशनैःशनैः ।
अन्नाद्येनासकृच्चैतान्गुणैश्चपरिचोदयेत् ॥२३३॥
व्रतस्थमपिदौहित्रंश्राद्धेयत्नेनभोजयेत् ।
कुतपंचासनंदद्यात्तिलैश्चविकिरेन्महीम् ॥२३४॥
त्रीणिश्राद्धेपवित्राणिदौहित्रःकुतपस्तिलाः ।
त्रीणिचात्रप्रशंसन्तिशौचमक्रोधमत्वराम् ॥२३५॥
अत्युष्णंसर्वमन्नंस्याद्भुंजीरंस्तेचवाग्यताः ।
नचद्विजातयोब्रूयुर्दात्रापृष्टाहविर्गुणान् ॥२३६॥
यावदुष्णम्भवत्यन्नंयावदश्नन्तिवाग्यताः ।
पितरस्तावदश्नन्तियावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥२३७॥
यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयद्भुंक्तेदक्षिणामुखः ।
सोपानत्कश्चयद्भुंक्तेतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥२३८॥
चाण्डालश्चवराहश्चकुक्कुटःश्वातथैवच ।
रजस्वलाचषंढश्चनेक्षेरन्नश्नतोद्विजान् ॥२३९॥
होमेप्रदानेभोज्येचयदेभिरभिवीक्ष्यते ।
दैवेकर्मणिपित्र्येवातद्गच्छत्ययथातथम् ॥२४०॥
घ्राणेनशूकरोहन्तिपक्षवातेनकुक्कुटः ।
श्वातुदृष्टिनिपातेनस्पर्शेनावरवर्णजः ॥२४१॥

खंजोवायदिवाकाणोदातुःप्रेष्योऽपिवाभवेत् ।
हीनातिरिक्तगात्रोवातमप्यपनयेत्पुनः ॥२४२॥
ब्राह्मणम्भिक्षुकंवाऽपिभोजनार्थमुपस्थितम् ।
ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःशक्तितःप्रतिपूजयेत् ॥२४३॥
सार्ववर्णिकमन्नाद्यंसन्नीयाप्लाव्यवारिणा ।
समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतोविकिरन्भुवि ॥२४४॥
असंस्कृतप्रमीतानान्त्यागिनांकुलयोषिताम् ।
उच्छिष्टंभागधेयंस्याद्दर्भेषुविकिरश्चयः ॥२४५॥
उच्छेषणम्भूमिगतमजिह्मस्याशठस्यच ।
दासवर्गस्यतत्पित्र्येभागधेयम्प्रचक्षते ॥२४६॥
आसपिण्डक्रियाकर्मद्विजातेःसंस्थितस्यतु ।
अदैवम्भोजयेच्छ्राद्धम्पिण्डमेकन्तुनिर्वपेत् ॥२४७॥
सहपिण्डक्रियायान्तुकृतायामस्यधर्मतः ।
अनयैवावृताकार्यम्पिण्डनिर्वपणंसुतैः ॥२४८॥
श्राद्धंभुक्त्वायउच्छिष्टंवृषलायप्रयच्छति ।
समूढोनरकंयातिकालसूत्रमवाक्शिराः ॥२४९॥
श्राद्धभुग्वृषलीतल्पन्तदहर्योऽधिगच्छति ।
तस्याःपुरीषेतन्मासम्पितरस्तस्यशेरते ॥२५०॥

पृष्ट्वास्वदितमित्येवन्तृप्तानाचामयेत्ततः ।
आचान्तांश्चानुजानीयादभितोरम्यतामिति ॥२५१॥
स्वधाऽस्त्वित्येवतंब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ।
स्वधाकारःपराह्याशीःसर्वेषुपितृकर्मसु ॥२५२॥
ततोभुक्तवतान्तेषामन्नशेषंनिवेदयेत् ।
यथाब्रूयुस्तथाकुर्यादनुज्ञातस्ततोद्विजैः ॥२५३॥
पित्र्येस्वदितमित्येववाच्यंगोष्ठेतुसुश्रुतम् ।
सम्पन्नमित्यभ्युदयेदैवेरुचितमित्यपि ॥२५४॥
अपराह्णस्तथादर्भावास्तुसम्पादनंतिलाः ।
सृष्टिर्मृष्टिर्द्विजाश्चाग्र्याःश्राद्धकर्मसुसंपदः ॥२५५॥
दर्भाःपवित्रंपूर्वाह्णोहविष्याणिचसर्वशः ।
पवित्रंयच्चपूर्वोक्तंविज्ञेयाहव्यसम्पदः ॥२५६॥
मुन्यन्नानिपयःसोमोमांसंयच्चानुपस्कृतम् ।
अक्षारलवणंचैवप्रकृत्याहविरुच्यते ॥२५७॥
विसृज्यब्राह्मणांस्तांस्तुनियतोवाग्यतःशुचिः ।
दक्षिणांदिशमाकांक्षन्याचेतेमान्वरान्पितॄन् ॥२५८॥
दातारोनोऽभिवर्द्धंतांवेदाःसन्ततिरेवच ।
श्रद्धाचनोमाव्यगमद्बहुदेयंचनोऽस्त्विति ॥२५९॥

एवंनिर्वपणंकृत्वापिण्डांस्तांस्तदनन्तरम् ।
गांविप्रमजमग्निंवाप्राशयेदप्सुवाक्षिपेत् ॥२६०॥
पिण्डनिर्वपणंकेचित्पुरस्तादेवकुर्वते ।
वयोभिःखादयन्त्यन्येप्रक्षिपन्त्यनलेऽप्सुवा ॥२६१॥
पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्परा ।
मध्यमन्तुततःपिण्डमद्यात्सम्यक्सुतार्थिनी ॥२६२॥
आयुष्मन्तंसुतंसूतेयशोमेधासमन्वितम् ।
धनवन्तंप्रजावन्तंसात्विकन्धार्मिकन्तथा ॥२६३॥
प्रक्षाल्यहस्तावाचम्यज्ञातिप्रायंप्रकल्पयेत् ।
ज्ञातिभ्यःसत्कृतन्दत्वाबान्धवानपिभोजयेत् ॥२६४॥
उच्छेषणंतुतत्तिष्ठेद्यावद्विप्राविसर्जिताः ।
ततोगृहबलिंकुर्यादितिधर्मोव्यवस्थितः ॥२६५॥
हविर्यच्चिररात्राययच्चानन्त्यायकल्पते ।
पितृभ्योविधिवद्दत्तन्तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥२६६॥
तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेनवा ।
दत्तेनमासन्तृप्यन्तिविधिवत्पितरोनृणाम् ॥२६७॥
द्वौमासौमत्स्यमांसेनत्रीन्मासान्हारिणेनतु ।
औरभ्रेणाथचतुरःशाकुनेनाथपंचवै ॥२६८॥

षण्मासांछागमांसेनपार्षतेनचसप्तवै ।
अष्टावेणस्यमांसेनरौरवेणनवैवतु ॥२६९॥
दशमासांस्तुतृप्यन्तिवराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोस्तुमांसेनमासानेकादशैवतु ॥२७०॥
संवत्सरन्तुगव्येनपयसापायसेनच ।
वार्ध्रीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥२७१॥
कालशाकंमहाशल्काःखड्गलोहामिषंमधु ।
आनन्त्यायैवकल्पन्तेमुन्यन्नानिचसर्वशः ॥२७२॥
यत्किंचिन्मधुनामिश्रम्प्रदद्यात्तुत्रयोदशीम् ।
तदप्यक्षयमेवस्याद्वर्षासुचमघासुच ॥२७३॥
अपिनःसकुलेजायाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीम् ।
पायसंमधुसर्पिर्भ्याम्प्राक्छायेकुंजरस्यच ॥२७४॥
यद्यद्ददातिविधिवत्सम्यक्श्रद्धासमन्वितः ।
तत्तत्पितॄणाम्भवतिपरत्रानन्तमक्षयम् ॥२७५॥
कृष्णपक्षेदशम्यादौवर्जयित्वाचतुर्द्दशीम् ।
श्राद्धेप्रशस्तास्तिथयोयथैतानतथेतराः ॥२७६॥

युक्षुकुर्वन्दिनर्क्षेषुसर्वान्कामान्समश्नुते ।
अयुक्षुतुपितृन्सर्वान्प्रजांप्राप्नोतिपुष्कलाम् ॥२७७॥
यथाचैवापरःपक्षःपूर्वपक्षाद्विशिष्यते ।
तथाश्राद्धस्यपूर्वाह्णादपराह्णोविशिष्यते ॥२७८॥
प्राचीनावीतिनासम्यगपसव्यमतन्द्रिणा ।
पित्र्यमानिधनात्कार्यंविधिवद्दर्भपाणिना ॥२७९॥
रात्रौश्राद्धंनकुर्वीतराक्षसीकीर्तिताहिसा ।
संध्ययोरुभयोश्चैवसूर्येचैवाचिरोदिते ॥२८०॥
अनेनविधिनाश्राद्धंत्रिरब्दस्येहनिर्वपेत् ।
हेमन्तग्रीष्मवर्षासुपांचयज्ञिकमन्वहम् ॥२८१॥
नपैतृयज्ञियोहोमोलौकिकेऽग्नौविधीयते ।
नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनः ॥२८२॥
यदेवतर्पयत्यद्भिःपितृन्स्नात्वाद्विजोत्तमः ।
तेनैवकृत्स्नमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥२८३॥
वसून्वदन्तितुपितृन्रुद्रांश्चैवपितामहान् ।
प्रपितामहांस्तथादित्यान्श्रुतिरेषासनातनी ॥२८४॥

विघसाशीभवेन्नित्यंनित्यंवाऽमृतभोजनः ।
विघसोभुक्तशेषन्तुयज्ञशेषन्तथाऽमृतम् ॥२८५॥
एतद्वोऽभिहितंसर्वंविधानम्पांचयज्ञिकम् ।
द्विजातिमुख्यवृत्तीनांविधानंश्रूयतामिति ॥२८६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांचतुर्थोऽध्यायः ॥

चतुर्थमायुषोभागमुषित्वाद्यंगुरौद्विजः ।
द्वितीयमायुषोभागंकृतदारोगृहेवसेत् ॥१॥
अद्रोहेणैवभूतानामल्पद्रोहेणवापुनः ।
यावृत्तिस्तांसमास्थायविप्रोजीवेदनापदि ॥२॥
यात्रामात्रप्रसिद्ध्यर्थंस्वैःकर्मभिरगर्हितैः ।
अक्लेशेनशरीरस्यकुर्वीतधनसंचयम् ॥३॥
ऋतामृताभ्यांजीवेत्तुमृतेनप्रमृतेनवा ।
सत्यानृताभ्यामपिवानश्ववृत्त्याकदाचन ॥४॥
ऋतमुञ्छशिलंज्ञेयममृतंस्यादयाचितम् ।
मृतन्तुयाचितम्भैक्षम्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् ॥५॥
सत्यानृतन्तुवाणिज्यन्तेनचैवापिजीव्यते ।
सेवाश्ववृत्तिराख्यातातस्मात्ताम्परिवर्ज्जयेत् ॥६॥
कुशूलधान्यकोवास्यात्कुम्भीधान्यकएववा ।
त्र्यहैहिकोवाऽपिभवेदश्वस्तनिकएववा ॥७॥

चतुर्णामपिचैतेषांद्विजानांगृहमेधिनाम् ।
ज्यायान्परःपरोज्ञेयोधर्मतोलोकजित्तमः ॥८॥
षट्कर्मैकोभवत्येषांत्रिभिरन्यःप्रवर्त्तते ।
द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तुब्रह्मसत्रेणजीवति ॥९॥
वर्त्तयंश्चशिलोंछाभ्यामग्निहोत्रपरायणः ।
इष्टीःपार्वायणान्तीयाःकेवलानिर्वपेत्सदा ॥१०॥
नलोकवृत्तंवर्त्तेतवृत्तिहेतोःकथंचन ।
अजिह्मामशठांशुद्धांजीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥११॥
सन्तोषम्परमास्थायसुखार्थीसंयतोभवेत् ।
सन्तोषमूलंहिसुखंदुःखमूलंविपर्य्ययः ॥१२॥
अतोऽन्यतमयावृत्याजीवंस्तुस्नातकोद्विजः ।
स्वर्गायुष्ययशस्यानिव्रतानीमानिधारयेत् ॥१३॥
वेदोदितंस्वकंकर्मनित्यंकुर्यादतन्द्रितः ।
तद्धिकुर्वन्यथाशक्तिप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥१४॥
नेहेतार्थान्प्रसंगेननविरुद्धेनकर्मणा ।
नकल्पमानेष्वर्थेषुनार्त्यामपियतस्ततः ॥१५॥
इन्द्रियार्थेषुसर्वेषुनप्रसज्येतकामतः ।
अतिप्रसक्तिंचैतेषाम्मनसासन्निवर्त्तयेत् ॥१६॥

सर्वान्परित्यजेदर्थान्स्वाध्यायस्यविरोधिनः ।
यथातथाऽध्यापयंस्तुसाह्यस्यकृतकृत्यता ॥१७॥
वयसःकर्मणोऽर्थस्यश्रुतस्याभिजनस्यच ।
वेषवाग्बुद्धिसारूप्यमाचरन्विचरेदिह ॥१८॥
बुद्धिवृद्धिकराण्याशुधन्यानिचहितानिच ।
नित्यंशास्त्राण्यवेक्षेतनिगमांश्चैववैदिकान् ॥१९॥
यथायथाहिपुरुषःशास्त्रंसमधिगच्छति ।
तथातथाविजानातिविज्ञानंचास्यरोचते ॥२०॥
ऋषियज्ञन्देवयज्ञम्भूतयज्ञंचसर्वदा ।
नृयज्ञम्पितृयज्ञंचयथाशक्तिनहापयेत् ॥२१॥
एतानेकेमहायज्ञान्यज्ञशास्त्रविदोजनाः ।
अनीहमानाःसततमिन्द्रियेष्वेवजुह्वति ॥२२॥
वाच्येकेजुह्वतिप्राणम्प्राणेवाचंचसर्वदा ।
वाचिप्राणेचपश्यन्तोयज्ञनिर्वृत्तिमक्षयाम् ॥२३॥
ज्ञानेनैवापरेविप्रायजन्त्येतैर्मखैःसदा ।
ज्ञानमूलांक्रियामेषाम्पश्यन्तोज्ञानचक्षुषा ॥२४॥
अग्निहोत्रंचजुहुयादाद्यन्तेद्युनिशोःसदा ।
दर्शेनचार्द्धमासान्तेपौर्णमासेनचैवहि ॥२५॥

सस्यान्तेनवसस्येष्ट्यातथर्त्वन्तेद्विजोऽध्वरैः ।
पशुनात्वयनस्यादौसमान्तेसौमिकैर्मखैः ॥२६॥
नानिष्ट्वानवसस्येष्ट्यापशुनाचाग्निमान्द्विजः ।
नवान्नमद्यान्मांसंवादीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥२७॥
नवेनानर्चितास्यपशुहव्येनचाग्नयः ।
प्राणानेवात्तुमिच्छन्तिनवान्नामिषगर्द्धिणः ॥२८॥
आसनाशनशय्याभिरद्भिर्मूलफलेनवा ।
नास्यकश्चिद्वसेद्गेहेशक्तितोऽनर्चितोऽतिथिः ॥२९॥
पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् ।
हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥३०॥
वेदविद्याव्रतस्नातान्श्रोत्रियान्गृहमेधिनः ।
पूजयेद्धव्यकव्येनविपरीतांश्चवर्जयेत् ॥३१॥
शक्तितोऽपचमानेभ्योदातव्यंगृहमेधिना ।
संविभागश्चभूतेभ्यःकर्तव्योऽनुपरोधतः ॥३२॥
राजतोधनमन्विच्छेत्संसीदन्स्नातकःक्षुधा ।
याज्यान्तेवासिनोर्वाऽपिनत्वन्यतइतिस्थितिः ॥३३॥
नसीदेत्स्नातकोविप्रःक्षुधाशक्तःकथंचन ।
नजीर्णमलवद्वासाभवेच्चविभवेसति ॥३४॥

क्लृप्तकेशनखश्मश्रुर्दान्तःशुक्लांबरःशुचिः ।
स्वाध्यायेचैवयुक्तःस्यान्नित्यमात्महितेषुच ॥३५॥
वैणवीन्धारयेद्यष्टिंसोदकंचकमण्डलुम् ।
यज्ञोपवीतंवेदंचशुभेरौक्मेचकुण्डले ॥३६॥
नेक्षेतोद्यन्तमादित्यंनास्तंयान्तंकदाचन ।
नोपसृष्टंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतम् ॥३७॥
नलंघयेद्वत्सतंत्रींनप्रधावेच्चवर्षति ।
नचोदकेनिरीक्षेतस्वंरूपमितिधारणा ॥३८॥
मृदंगान्दैवतंविप्रंघृतंमधुचतुष्पथम् ।
प्रदक्षिणानिकुर्वीतप्रज्ञातांश्चवनस्पतीन् ॥३९॥
नोपगच्छेत्प्रमत्तोऽपिस्त्रियमार्तवदर्शने ।
समानशयनेचैवनशयीततयासह ॥४०॥
रजसाऽभिप्लुतांनारींनरस्यह्युपगच्छतः ।
प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रहीयते ॥४१॥
तांविवर्जयतस्तस्यरजसासमभिप्लुताम् ।
प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रवर्द्धते ॥४२॥
नाश्नीयाद्भार्ययासार्द्धंनैनामीक्षेतचाश्नतीम् ।
क्षुवतींजृम्भमाणांवानचासीनांयथासुखम् ॥४३॥

नांजयन्तींस्वकेनेत्रेनचाभ्यक्तामनावृताम् ।
नपश्येत्प्रसवन्तींचतेजस्कामोद्विजोत्तमः ॥४४॥
नान्नमद्यादेकवासानननग्नःस्नानमाचरेत् ।
नमूत्रम्पथिकुर्वीतनभस्मनिनगोव्रजे ॥४५॥
नफालकृष्टेनजलेनचित्यांनचपर्वते ।
नजीर्णदेवायतनेनवल्मीकेकदाचन ॥४६॥
नससत्वेषुगर्तेषुनगच्छन्नापिचस्थितः ।
ननदीतीरमासाद्यनचपर्वतमस्तके ॥४७॥
वाय्वग्निविप्रमादित्यमपःपश्यंस्तथैवगाः ।
नकदाचनकुर्वीतविण्मूत्रस्यविसर्जनम् ॥४८॥
तिरस्कृत्योच्चरेत्काष्ठलोष्टपत्रतृणादिना ।
नियम्यप्रयतोवाचंसंवीतांगोऽवगुंठितः ॥४९॥
मूत्रोच्चारसमुत्सर्गन्दिवाकुर्यादुदङ्मुखः ।
दक्षिणाभिमुखोरात्रौसंध्ययोश्चयथादिवा ॥५०॥
छायायामन्धकारेवारात्रावहंनिवांद्विजः ।
यथासुखमुखःकुर्यात्प्राणाबाधभयेषुच ॥५१॥
प्रत्यग्निम्प्रतिसूर्यंचप्रतिसोमोदकद्विजान् ।
प्रतिगाम्प्रतिवातंचप्रज्ञानश्यतिमेहतः ॥५२॥

नाग्निंमुखेनोपधमेन्नग्नांनेक्षेतचस्त्रियम् ।
नामेध्यम्प्रक्षिपेदग्नौनचपादौप्रतापयेत् ॥५३॥
अधस्तान्नोपदध्याच्चनचैनमभिलंघयेत् ।
नचैनम्पादतःकुर्यान्नप्राणाबाधमाचरेत् ॥५४॥
नाश्नीयात्सन्धिवेलायांनगच्छेन्नापिसंविशेत् ।
नचैवप्रलिखेद्भूमिंनात्मनोऽपहरेत्स्रजम् ॥५५॥
नाप्सुमूत्रम्पुरीषंवाष्ठीवनंवासमुत्सृजेत् ।
अमेध्यलिप्तमन्यद्वालोहितंवाविषाणिवा ॥५६॥
नैकःस्वप्याच्छून्यगेहेश्रयानंनप्रबोधयेत् ।
नोदक्ययाऽभिभाषेतयज्ञंगच्छेन्नचावृतः ॥५७॥
अग्न्यागारेगवांगोष्ठेब्राह्मणानांचसन्निधौ ।
स्वाध्यायेभोजनेचैवदक्षिणम्पाणिमुद्धरेत् ॥५८॥
नवारयेद्गांधयन्तींनचाचक्षीतकस्यचित् ।
नदिवीन्द्रायुधंदृष्ट्वाकस्यचिद्दर्शयेद्बुधः ॥५९॥
नाधार्मिकेवसेद्ग्रामेनव्याधिबहुलेभृशम् ।
नैकःप्रपद्येताध्वानंनचिरम्पर्वतेवसेत् ॥६०॥
नशूद्रराज्येनिवसेन्नाधार्मिकजनावृते ।
नपाषण्डिगणाक्रान्तेनोपसृष्टेऽन्त्यजैर्नृभिः ॥६१॥

नभुंजीतोद्धृतस्नेहंनातिसौहित्यमाचरेत् ।
नातिप्रगेनातिसायंनसायम्प्रातराशितः ॥६२॥
नकुर्वीतवृथाचेष्टांनवार्य्यंजलिनापिबेत् ।
नोत्संगेभक्षयेद्भक्ष्यान्नजातुस्यात्कुतूहली ॥६३॥
ननृत्येदथवागायेन्नवादित्राणिवादयेत् ।
नास्फोटयेन्नचक्ष्वेडेन्नचरक्तोविरावयेत् ॥६४॥
नपादौधावयेत्कांस्येकदाचिदपिभाजने ।
नभिन्नभाण्डेभुंजीतनभावप्रतिदूषिते ॥६५॥
उपानहौचवासश्चधृतमन्यैर्नधारयेत् ।
उपवीतमलंकारंस्रजंकरकमेवच ॥६६॥
नाविनीतैर्व्रजेद्धुर्य्यैर्नचक्षुद्व्याधिपीडितैः ।
नभिन्नशृंगाक्षिखुरैर्नबालधिविरूपितैः ॥६७॥
विनीतैस्तुव्रजेन्नित्यमाशुगैर्लक्षणान्वितैः ।
वर्णरूपोपसम्पन्नैःप्रतोदेनातुदन्भृशम् ॥६८॥
बालातपःप्रेतधूमोवर्ज्यंभिन्नन्तथासनम् ।
नच्छिंद्यान्नखलोमानिदन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् ॥६९॥
नमृल्लोष्टंविमृद्नीयान्नच्छिंद्यात्करजैस्तृणम् ।
नकर्मनिष्फलंकुर्य्यान्नायत्यामसुखोदयं ॥७०॥

लोष्टमर्द्दीतृणच्छेदीनखखादीचयोनरः ।
सविनाशंव्रजत्याशुसूचकोऽशुचिरेवच ॥७१॥
नविगर्ह्यकथांकुर्य्याद्बहिर्माल्यंनधारयेत् ।
गवांचयानंपृष्ठेनसर्व्वथैवविगर्हितम् ॥७२॥
अद्वारेणचनातीयाद्ग्रामंवावेश्मवावृतम् ।
रात्रौचवृक्षमूलानिदूरतःपरिवर्ज्जयेत् ॥७३॥
नाक्षैःक्रीडेत्कदाचित्तुस्वयंनोपानहौहरेत् ।
शयनस्थोनभुंजीतनपाणिस्थंनचासने ॥७४॥
सर्वंचतिलसम्बद्धन्नाद्यादस्तमितेरवौ ।
नचनग्नःशयीतेहनचोच्छिष्टःक्वचिद्व्रजेत् ॥७५॥
आर्द्रपादस्तुभुंजीतनार्द्रपादस्तुसंविशेत् ।
आर्द्रपादस्तुभुंजानोदीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥७६॥
अचक्षुर्विषयंदुर्गंनप्रपद्येतकर्हिचित् ।
नविण्मूत्रमुदीक्षेतनबाहुभ्यांनदींतरेत् ॥७७॥
अधितिष्ठेन्नकेशांस्तुनभस्मास्थिकपालिकाः ।
नकार्पासास्थिनतुषान्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥७८॥
नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः ।
नमूर्खैर्नावलिप्तैश्चनान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥७९॥

नशूद्रायमतिन्दद्यान्नोच्छिष्टंनहविष्कृतम् ।
नचास्योपदिशेद्धर्मंनचास्यव्रतमादिशेत् ॥८०॥
योह्यस्यधर्ममाचष्टेयश्चैवादिशतिव्रतम् ।
सोऽसंवृतंनामतमःसहतेनैवमज्जति ॥८१॥
नसंहताभ्याम्पाणिभ्यांकण्डूयेदात्मनःशिरः ।
नस्पृशेच्चैतदुच्छिष्टोनचस्नायाद्विनाततः ॥८२॥
केशग्रहान्प्रहारांश्चशिरस्येतान्विवर्ज्जयेत् ।
शिरःस्नातश्चतैलेननांगंकिंचिदपिस्पृशेत् ॥८३॥
नराज्ञःप्रतिगृह्णीयादराजन्यप्रसूतितः ।
शूनाचक्रध्वजवतांवेशेनैवचजीवताम् ॥८४॥
दशशूनासमंचक्रन्दशचक्रसमोध्वजः ।
दशध्वजसमोवेशोदशवेशसमोनृपः ॥८५॥
दशशूनासहस्राणियोवाहयतिशौनिकः ।
तेनतुल्यःस्मृतोराजाघोरस्तस्यप्रतिग्रहः ॥८६॥
योराज्ञःप्रतिगृह्णातिलुब्धस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः ।
सपर्यायेणयातीमान्नरकानेकविंशतिम् ॥८७॥
तामिस्रमन्धतामिस्रंमहारौरवरौरवौ ।
नरकंकालसूत्रंचमहानरकमेवच ॥८८॥

संजीवनंमहावीचिन्तपनंसम्प्रतापनम् ।
संहातंचसकाकोलंकुड्मलम्पूतिमृत्तिकम् ॥८९॥
लोहशंकुमृजीषंचपन्थानंशाल्मलींनदीम् ।
असिपत्रवनंचैवलोहदारकमेवच ॥९०॥
एतद्विदन्तोविद्वांसोब्राह्मणाब्रह्मवादिनः ।
नराज्ञःप्रतिगृह्णन्तिप्रेत्यश्रेयोऽभिकांक्षिणः ॥९१॥
ब्राह्मेमुहूर्तेबुध्येतधर्मार्थौचानुचिन्तयेत् ।
कायक्लेशांश्चतन्मुलान्वेदतत्त्वार्थमेवच ॥९२॥
उत्थायावश्यकंकृत्वाकृतशौचःसमाहितः ।
पूर्वांसंध्यांजपंस्तिष्ठेत्स्वकालेचापरांचिरम् ॥९३॥
ऋषयोदीर्घसंध्यत्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ।
प्रज्ञांयशश्चकीर्तिंचब्रह्मवर्चसमेवच ॥९४॥
श्रावण्याम्प्रौष्ठपद्यांवाऽप्युपाकृत्ययथाविधि ।
युक्तश्छन्दांस्यधीयीतमासान्विप्रोऽर्द्धपंचमान् ॥९५॥
पुष्येतुच्छन्दसांकुर्याद्बहिरुत्सर्जनंद्विजः ।
माघशुक्लस्यवाप्राप्तेपूर्वाह्णेप्रथमेऽहनि ॥९६॥
यथाशास्त्रन्तुकृत्वैवमुत्सर्गंछन्दसांवहिः ।
विरमेत्पक्षिणींरात्रिन्तद्वाऽप्येकमहर्निशाम् ॥९७॥

अतऊर्द्ध्वन्तुच्छन्दांसिशुक्लेषुनियतःपठेत् ।
वेदांगानिचसर्वाणिकृष्णपक्षेषुसम्पठेत् ॥९८॥
नाविस्पष्टमधीयीतनशूद्रजनसन्निधौ ।
ननिशान्तेपरिश्रान्तोब्रह्माधीत्यपुनःस्वप्यात् ॥९९॥
यथोदितेनविधिनानित्यंछन्दस्कृतम्पठेत् ।
ब्रह्मच्छन्दस्कृतंचैवद्विजोयुक्तोह्यनापदि ॥१००॥
इमान्नित्यमनध्यायानधीयानोविवर्जयेत् ।
अध्यापनंचकुर्वीणःशिष्याणांविधिपूर्वकम् ॥१०१॥
कर्णश्रवेऽनिलेरात्रौदिवापांसुसमूहने ।
एतौवर्षास्वनध्यायावध्यायज्ञाःप्रचक्षते ॥१०२॥
विद्युत्स्तनितवर्षेषुमहोल्कानांचसंप्लवे ।
आकालिकमनध्यायमेतेषुमनुरब्रवीत् ॥१०३॥
एतांस्त्वभ्युदितान्विद्याद्यदाप्रादुष्कृताग्निषु ।
तदाविद्यादनध्यायमनृतौचाभ्रदर्शने ॥१०४॥
निर्घातेभूमिचलनेज्योतिषांचोपसर्ज्जने ।
एतानाकालिकान्विद्यादनध्यायानृतावपि ॥१०५॥
प्रादुष्कृतेष्वग्निषुतुविद्युत्स्तनितनिस्वने ।
सज्योतिःस्यादनध्यायःशेषेरात्रौयथादिवा ॥१०६॥

नित्यानध्यायएवस्याद्ग्रामेषुनगरेषुच ।
धर्म्मनैपुण्यकामानाम्पूतिगन्धेचसर्वदा ॥१०७॥
अन्तर्गतशवेग्रामेवृषलस्यचसन्निधौ ।
अनध्यायोरुद्यमानेसमवायेजनस्यच ॥१०८॥
उदकेमध्यरात्रेचविण्मूत्रस्यविसर्ज्जने ।
उच्छिष्टःश्राद्धभुक्चैवमनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥१०९॥
प्रतिगृह्यद्विजोविद्वानेकोद्दिष्टस्यकेतनम् ।
त्र्यहंनकीर्तयेद्ब्रह्मराज्ञोराहोश्चसूतके ॥११०॥
यावदेकानुदिष्टस्यगन्धोलेपश्चतिष्ठति ।
विप्रस्यविदुषोदेहेतावद्ब्रह्मनकीर्तयेत् ॥१११॥
शयानःप्रौढपादश्चकृत्वाचैवावसक्थिकाम् ।
नाधीयीतामिषंजग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवच ॥११२॥
नीहारेबाणशब्देचसंध्ययोरेवचोभयोः ।
अमावास्याचतुर्दश्योःपौर्णमास्यष्टकासुच ॥११३॥
अमावास्यागुरुंहन्तिशिष्यंहन्तिचतुर्दशी ।
ब्रह्माष्टकापौर्णमास्यौतस्मात्ताःपरिवर्जयेत् ॥११४॥
पांसुवर्षेदिशान्दाहेगोमायुविरुतेतथा ।
श्वखरोष्ट्रेचरुवतिपंक्तौचनपठेद्द्विजः ॥११५॥

नाधीयीतश्मशानान्तेग्रामान्तेगोव्रजेऽपिवा ।
वसित्वामैथुनंवासःश्राद्धिकम्प्रतिगृह्यच ॥११६॥
प्राणिवायदिवाऽप्राणियत्किंचिच्छ्राद्धिकंभवेत् ।
तदालभ्याप्यनध्यायःपाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥११७॥
चौरैरुपप्लुतेग्रामेसंभ्रमेचाग्निकारिते ।
आकालिकमनध्यायंविद्यात्सर्वाद्भुतेषुच ॥११८॥
उपाकर्म्मणिचोत्सर्गेत्रिरात्रंक्षेपणंस्मृतम् ।
अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वन्तासुचरात्रिषु ॥११९॥
नाधीयीताश्वमारूढोनवृक्षंनचहस्तिनम् ।
ननावंनखरंनोष्ट्रंनेरिणस्थोनयानगः ॥१२०॥
नविवादेनकलहेनसेनायांनसंगरे ।
नभुक्तमात्रेनाजीर्णेनवमित्वानसूतके ॥१२१॥
अतिथिंचाननुज्ञाप्यमारुतेवातिवाभृशम् ।
रुधिरेचस्रुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिक्षते ॥१२२॥
सामध्वनावृग्यजुषीनाधीयीतकदाचन ।
वेदस्याधीत्यवाऽप्यन्तमारण्यकमधीत्यच ॥१२३॥
ऋग्वेदोदेवदैवत्योयजुर्वेदस्तुमानुषः ।
सामवेदःस्मृतःपित्र्यस्तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥१२४॥

इतद्विदन्तोविद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्वहम् ।
क्रमशःपूर्वमभ्यस्यपश्चाद्वेदमधीयते ॥१२५॥
पशुमण्डूकमार्जारश्वसर्पनकुलाखुभिः ।
अन्तरागमनेविद्यादनध्यायमहर्न्निशम् ॥१२६॥
द्वावेववर्ज्जयेन्नित्यमनध्यायौप्रयत्नतः ।
स्वाध्यायभूमिंचाशुद्धामात्मानंचाशुचिंद्विजः ॥१२७॥
अमावस्यामष्टमींचपौर्णमासींचतुर्द्दशीम् ।
ब्रह्मचारीभवेन्नित्यमप्यृतौस्नातकोद्विजः ॥१२८॥
नस्नानमाचरेद्भुक्त्वानातुरोनमहानिशि ।
नवासोभिःसहाजस्रंनाविज्ञातेजलाशये ॥१२९॥
देवतानांगुरोराज्ञःस्नातकाचार्य्ययोस्तथा ।
नाक्रामेत्कामतश्छायांबभ्रुणोदीक्षितस्यच ॥१३०॥
मध्यन्दिनेऽर्द्धरात्रेचश्राद्धम्भुक्त्वाचसामिषम् ।
संध्ययोरुभयोश्चैवनसेवेतचतुष्पथम् ॥१३१॥
उद्वर्त्तनमपस्नानंविण्मूत्रेरक्तमेवच ।
श्लेष्मनिष्ठ्यूतवान्तानिनाधितिष्ठेत्तुकामतः ॥१३२॥
वैरिणंनोपसेवेतसहायंचैववैरिणः ।
अधार्मिकन्तस्करंचपरस्यैवचयोषितम् ॥१३३॥

नहीदृशमनायुष्यंलोकेकिंचनविद्यते ।
यादृशम्पुरुषस्येहपरदारोपसेवनम् ॥१३४॥
क्षत्रियंचैवसर्पंचब्राह्मणंचबहुश्रुतम् ।
नावमन्येतवैभूष्णुःकृशानपिकदाचन ॥१३५॥
एतत्त्रयंहिपुरुषंनिर्द्दहेदवमानितम् ।
तस्मादेतत्त्रयंनित्यंनावमन्येतबुद्धिमान् ॥१३६॥
नात्मानमवमन्येतपूर्वाभिरसमृद्धिभिः ।
आमृत्योःश्रियमन्विच्छेन्नैनांमन्येतदुर्ल्लभाम् ॥१३७॥
सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रियम् ।
प्रियंचनानृतंब्रूयादेषधर्म्मःसनातनः ॥१३८॥
भद्रम्भद्रमितिब्रूयाद्भद्रमित्येववावदेत् ।
शुष्कवैरंविवादंचनकुर्यात्केनचित्सह ॥१३९॥
नातिकल्यंनातिसायंनातिमध्यन्दिनेस्थिते ।
नाज्ञातेनसमंगच्छेन्नैकोनवृषलैःसह ॥१४०॥
हीनांगानतिरिक्तांगान्विद्याहीनान्वयोऽधिकान् ।
रूपद्रव्यविहीनांश्चजातिहीनांश्चनाक्षिपेत् ॥१४१॥
नस्पृशेत्पाणिनोच्छिष्टोविप्रोगोब्राह्मणानलान् ।
नचापिपश्येदशुचिःसुस्थोज्योतिर्गणान्दिवि ॥१४२॥

स्पृष्ट्वैतानशुचिर्नित्यमद्भिःप्राणानुपस्पृशेत् ।
गात्राणिचैवसर्वाणिनाभिम्पाणितलेनतु ॥१४३॥
अनातुरःस्वानिखानिनस्पृशेदनिमित्तनः ।
रोमाणिचरहस्यानिसर्वाण्येवविवर्जयेत् ॥१४४॥
मंगलाचारयुक्तःस्यात्प्रयतात्माजितेन्द्रियः ।
जपेच्चजुहुयाच्चैवनित्यमग्निमतन्द्रितः ॥१४५॥
मंगलाचारयुक्तानांनित्यंचप्रयतात्मनाम् ।
जपतांजुह्वतांचैवविनिपातोनविद्यते ॥१४६॥
वेदमेवाभ्यसेन्नित्यंयथाकालमतन्द्रितः ।
तंह्यस्याहुःपरन्धर्ममुपधर्म्मोऽन्यउच्यते ॥१४७॥
वेदाभ्यासेनसततंशौचेनतपसैवच ।
अद्रोहेणचभूतानांजातिंस्मरतिपौर्विकीम् ॥१४८॥
पौर्विकींसंस्मरन्जातिम्ब्रह्मैवाभ्यसतेपुनः ।
ब्रह्माभ्यासेनचाजस्रमनन्तंसुखमश्नुते ॥१४९॥
सावित्राञ्शान्तिहोमांश्चकुर्यात्पर्वसुनित्यशः ।
पितृंश्चैवाष्टकास्वर्चेन्नित्यमन्वष्टकासुच ॥१५०॥
दूरादावसथान्मूत्रंदूरात्पादावसेचनम् ।
उच्छिष्टान्नन्निषेकंचदूरादेवसमाचरेत् ॥१५१॥

मैत्रम्प्रसाधनंस्नानन्दन्तधावनमंजनम् ।
पूर्वाह्ण एवकुर्वीतदेवतानांचपूजनम् ॥१५२॥
दैवतान्यभिगच्छेत्तुधार्मिकांश्चद्विजोत्तमान् ।
ईश्वरंचैवरक्षार्थंगुरूनेवचपर्वसु ॥१५३॥
अभिवादयेद्वृद्धांश्चदद्याच्चैवासनंस्वकम् ।
कृतांजलिरुपासीतगच्छतःपृष्ठतोऽन्वियात् ॥१५४॥
श्रुतिस्मृत्युदितंसम्यङ्निबद्धंस्वेषुकर्मसु ।
धर्ममूलन्निषेवेतसदाचारमतन्द्रितः ॥१५५॥
आचाराल्लभतेह्यायुराचारादीप्सिताःप्रजाः ।
आचाराद्धनमक्षय्यमाचारोहन्त्यलक्षणम् ॥१५६॥
दुराचारोहिपुरुषोलोकेभवतिनिन्दितः ।
दुःखभागीचसततंव्याधितोऽल्पायुरेवच ॥१५७॥
सर्वलक्षणहीनोऽपियःसदाचारवान्नरः ।
श्रद्दधानोऽनसूयश्चशतंवर्षाणिजीवति ॥१५८॥
यद्यत्परवशंकर्मतत्तद्यत्नेनवर्जयेत् ।
यद्यदात्मवशन्तुस्यात्तत्तत्सेवेतयत्नतः ॥१५९॥
सर्वम्परवशन्दुःखंसर्वमात्मवशंसुखम् ।
एतद्विद्यात्समासेनलक्षणंसुखदुःखयोः ॥१६०॥

यत्कर्म्मकुर्वतोऽस्यस्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः ।
तत्प्रयत्नेनकुर्वीतविपरीतन्तुवर्ज्जयेत् ॥१६१॥
आचार्य्यंचप्रवक्तारम्पितरम्मातरंगुरूम् ।
नहिंस्याद्ब्राह्मणान्गाश्चसर्वांश्चैवतपस्विनः ॥१६२॥
नास्तिक्यंवेदनिन्दांचदेवतानांचकुत्सनम् ।
द्वेषन्दम्भंचमानंचक्रोधन्तैक्ष्ण्यंचवर्जयेत् ॥१६३॥
परस्यदण्डंनोद्यच्छेत्क्रुद्धोनैनंनिपातयेत् ।
अन्यत्रपुत्राच्छिष्याद्वाशिष्ट्यर्थन्ताडयेत्तुतौ ॥१६४॥
ब्राह्मणायावगुर्य्यैवद्विजातिर्वधकाम्यया ।
शतंवर्षाणितामिस्रेनरकेपरिवर्त्तते ॥१६५॥
ताडयित्वातृणेनापिसंरम्भान्मतिपूर्वकम् ।
एकविंशतमाजातीःपापयोनिषुजायते ॥१६६॥
अयुध्यमानस्योत्पाद्यब्राह्मणस्याऽसृगंगतः ।
दुःखंसुमहदाप्नोतिप्रेत्याप्राज्ञतयानरः ॥१६७॥
शोणितंयावतःपांशून्संगृह्णातिमहीतलात् ।
तावतोऽब्दानमुत्रान्यैःशोणितोत्पादकोऽद्यते ॥१६८॥
नकदाचिद्द्विजेतस्माद्विद्वानवगुरेदपि ।
नताडयेत्तृणेनापिनगात्रात्स्रावयेदसृक् ॥१६९॥

अधार्मिकोनरोयोहियस्यचाप्यनृतन्धनम् ।
हिंसारतश्चयोन्नित्यन्नेहासौसुखमेधते ॥१७०॥
नसीदन्नपिधर्मेणमनोऽधर्मेनिवशयेत् ।
अधार्मिकाणाम्पापानामाशुपश्यन्विपर्ययम् ॥१७१॥
नाधर्मश्चरितोलोकेसद्यःफलतिगौरिव ।
शनैरावर्त्तमानस्तुकर्त्तुर्मूलानिकृन्तति ॥१७२॥
यदिनात्मनिपुत्रेषुनचेत्पुत्रेषुनप्तृषु ।
नत्वेवतुकृतोऽधर्म्मःकर्त्तुर्भवतिनिष्फलः ॥१७३॥
अधर्म्मेणैधतेतावत्ततोभद्राणिपश्यति ।
ततःसपत्नान्जयतिसमूलस्तुविनश्यति ॥१७४॥
सत्यधर्मार्य्यवृत्तेषुशौचेचैवारमेत्सदा ।
शिष्यांश्चशिष्याद्धर्मेणवाग्बाहूदरसंयतः ॥१७५॥
परित्यजेदर्थकामौयौस्यातान्धर्मवर्जितौ ।
धर्मंचाप्यसुखोदर्कंलोकविक्रुष्टमेवच ॥१७६॥
नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोऽनृजुः ।
नस्याद्वाक्चपलश्चैवनपरद्रोहकर्मधीः ॥१७७॥
येनास्यपितरोयातायेनयाताःपितामहाः ।
तेनयायात्सतांमार्गन्तेनगच्छन्नरिष्यते ॥१७८॥

ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः ।
बालवृद्धातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवैः ॥१७९॥
मातापितृभ्यांयामीभिर्भ्रात्रापुत्रेणभार्यया ।
दुहित्रादासवर्गेणविवादंनसमाचरेत् ॥१८०॥
एतैर्विवादान्सन्त्यज्यसर्वपापैःप्रमुच्यते ।
एभिर्जितैश्चजयतिसर्वान्लोकानिमान्गृही ॥१८१॥
आचार्य्योब्रह्मलोकेशःप्राजापत्येपिताप्रभुः ।
अतिथिस्त्विंद्रलोकेशोदेवलोकस्यचर्त्विजः ॥१८२॥
यामयोऽप्सरसांलोकेवैश्वदेवस्यबान्धवाः ।
सम्बन्धिनोह्यपांलोकेपृथिव्यांमातृमातुलौ ॥१८३॥
आकाशेशास्तुविज्ञेयाबालवृद्धकृशातुराः ।
भ्राताज्येष्ठःसमःपित्राभार्यापुत्रःस्वकातनुः ॥१८४॥
छायास्वादासवर्गश्चदुहिताकृपणम्परम् ।
तस्मादेतैरधिक्षिप्तःसहेतासंज्वरःसदा ॥१८५॥
प्रतिग्रहसमर्थोऽपिप्रसंगन्तत्रवर्जयेत् ।
प्रतिग्रहेणह्यस्याशुब्राह्मन्तेजःप्रशाम्यति ॥१८६॥
नद्रव्याणामविज्ञायविधिन्धर्म्यम्प्रतिग्रहे ।
प्राज्ञःप्रतिग्रहंकुर्यादवसीदन्नपिक्षुधा ॥१८७॥

हिरण्यंभूमिमश्वंगामन्नंवासस्तिलान्घृतम् ।
प्रतिगृह्णन्नविद्वांस्तुभस्मीभवतिदारुवत् ॥१८८॥
हिरण्यमायुरन्नंचभूर्गौश्चाप्योषतस्तनुम् ।
अश्वश्चक्षुस्त्वचंवासोघृतन्तेजस्तिलाःप्रजाः ॥१८९॥
अतपास्त्वनधीयानःप्रतिग्रहरुचिर्द्विजः ।
अम्भस्यश्मप्लवेनेवसहतेनैवमज्जति ॥१९०॥
तस्माद्विद्वान्बिभियाद्यस्मात्तस्मात्प्रतिग्रहात् ।
स्वल्पकेनाप्यविद्वान्हिपंकेगौरिवसीदति ॥१९१॥
नवार्यपिप्रयच्छेत्तुवैडालव्रतिकेद्विजे ।
नवकव्रतिकेविप्रेनावेदविदिधर्मवित् ॥१९२॥
त्रिष्वप्येतेषुदत्तंहिविधिनाऽप्यर्जितन्धनम् ।
दातुर्भवत्यनर्थायपरत्रादातुरेवच ॥१९३॥
यथाप्लवेनौपलेननिमज्जत्युदकेतरन् ।
तथानिमज्जतोऽधस्तादज्ञौदातृप्रतीच्छकौ ॥१९४॥
धर्मध्वजीसदालुब्धश्छाद्मिकोलोकदम्भकः ।
वैडालव्रतिकोज्ञेयोहिंस्रःसर्वाभिसन्धकः ॥१९५॥
अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकःस्वार्थसाधनतत्परः ।
शठोमिथ्याविनीतश्चबकव्रतचरोद्विजः ॥१९६॥

येवकव्रतिनोविप्रायेचमार्ज्जारलिंगिनः ।
तेपतन्त्यन्धतामिस्रेतेनपापेनकर्म्मणा ॥१९७॥
नधर्म्मस्यापदेशेनपापंकृत्वाव्रतंचरेत् ।
व्रतेनपापम्प्रच्छाद्यकुर्वन्स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥१९८॥
प्रेत्येहचेदृशाविप्रागर्ह्यन्तेब्रह्मवादिभिः ।
छद्मनाचरितंयच्चव्रतंरक्षांसिगच्छति ॥१९९॥
अलिंगीलिंगिवेषेणयोवृत्तिमुपजीवति ।
सलिंगिनांहरत्येनस्तिर्य्यग्योनौचजायते ॥२००॥
परकीयनिपानेषुनस्नायाच्चकदाचन ।
निपानकर्त्तुःस्नात्वातुदुष्कृतांशेनलिप्यते ॥२०१॥
यानशय्यासनान्यस्यकूपोद्यानगृहाणिच ।
अदत्तान्युपभुंजानएनसःस्यात्तुरीयभाक् ॥२०२॥
नदीषुदेवखातेषुतडागेषुसरःसुच ।
स्नानंसमाचरेन्नित्यंगर्त्तप्रस्रवणेषुच ॥२०३॥
यमान्सेवेतसततंननित्यंनियमान्बुधः ।
यमान्पतत्यकुर्व्वाणोनियमान्केवलान्भजन् ॥२०४॥
नाश्रोत्रियततेयज्ञेग्रामयाजिकृतेतथा ।
स्त्रियाक्लीवेनचहुतेभुंजीतब्राह्मणःक्वचित् ॥२०५॥

अश्लीकमेतत्साधूनांयत्रजुह्वत्यमीहविः ।
प्रताप्नेतद्देवानान्तस्मात्तत्परिवर्ज्जयेत् ॥२०६॥
मत्तक्रुद्धातुराणांचनभुंजीतकदाचन ।
केशकीटावपन्नंचपदास्पृष्टंचकामतः ॥२०७॥
भ्रूणघ्नावेक्षितंचैवसंस्पृष्टंचाप्युदक्यया ।
पतत्रिणाऽवलीढंचशुनासंस्पृष्टमेवच ॥२०८॥
गवाचान्नमुपघ्रातंघुष्टान्नंचविशेषतः ।
गणान्नंगणिकान्नंचविदुषांचजुगुप्सितम् ॥२०९॥
स्तेनगायनयोश्चान्नन्तक्ष्णोर्वार्द्धुषिकस्यच ।
दीक्षितस्यकदर्यस्यबद्धस्यनिगडस्यच ॥२१०॥
अभिशस्तस्यषंढस्यपुंश्चल्यादाम्भिकस्यच ।
शुक्तम्पर्युषितंचैवशूद्रस्योच्छिष्टमेवच ॥२११॥
चिकित्सकस्यमृगयोःक्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः ।
उग्रान्नंसूतिकान्नंचपर्याचान्तमनिर्दशं ॥२१२॥
अनर्चितंवृथामांसमवीरायाश्चयोषितः ।
द्विषदन्नंनगर्यन्नम्पतितान्नमवक्षुतम् ॥२१३॥
पिशुनानृतिनोश्चान्नंक्रतुविक्रयिणस्तथा ।
शैलूषतुन्नवायान्नंकृतघ्नस्यान्नमेवच ॥२१४॥

कर्म्मारस्यनिषादस्यरंगावतारकस्यच ।
सुवर्णकर्त्तुर्वैणस्यशस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥२१५॥
श्ववतांशौण्डिकानांचचेलनिर्णेजकस्यच ।
रंजकस्यनृशंसस्ययस्यचोपपतिर्गृहे ॥२१६॥
मृष्यन्तियेचोपपतिंस्त्रीजितानांचसर्वशः ।
अनिर्दशंचप्रेतान्नमतुष्टिकरमेवच ॥२१७॥
राजान्नन्तेजआदत्तेशूद्रान्नम्ब्रह्मवर्चसम् ।
आयुःसुवर्णकारान्नंयशश्चर्मावकर्त्तिनः ॥२१८॥
कारुकान्नम्प्रजांहन्तिबलंनिर्णेजकस्यच ।
गणान्नंगणिकान्नंचलोकेभ्यःपरिकृन्तति ॥२१९॥
पूयंचिकित्सकस्यान्नम्पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियं ।
विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलं ॥२२०॥
यएभ्योऽन्येत्वभोज्यान्नाःक्रमशःपरिकीर्त्तिताः ।
तेषान्त्वगस्थिरोमाणिवदन्त्यन्नंमनीषिणः ॥२२१॥
भुक्त्वाऽतोऽन्यतमस्यान्नममत्याक्षपणंत्र्यहम् ।
मत्याभुक्त्वाचरेत्कृच्छ्रंरेतोविण्मूत्रमेवच ॥२२२॥
नाद्याच्छूद्रस्यपक्वान्नंविद्वानश्राद्धिनोद्विजः ।
आददीताममेवास्मादवृत्तावेकरात्रिकं ॥२२३॥

श्रोत्रियस्यकदर्य्यस्यवदान्यस्यचवार्द्धुषेः ।
मीमांसित्वोभयन्देवाःसममन्नमकल्पयन् ॥२२४॥
तान्प्रजापतिराहैत्यमाकृद्ध्वंविषमंसमम् ।
श्रद्धापूतंवदान्यस्यहतमश्रद्धयेतरत् ॥२२५॥
श्रद्धयेष्टंचपूर्त्तंचनित्यंकुर्यादतन्द्रितः ।
श्रद्धाकृतेह्यक्षयेतेभवतःस्वागतैर्द्धनैः ॥२२६॥
दानधर्म्मंनिषेवेतनित्यमैष्टिकपौर्त्तिकम् ।
परितुष्टेनभावेनपात्रमासाद्यशक्तितः ॥२२७॥
यत्किंचिदपिदातव्यंयाचितेनानसूयया ।
उत्पत्स्यतेहितत्पात्रंयत्तारयतिसर्वतः ॥२२८॥
वारिदस्तृप्तिमाप्नोतिसुखमक्षय्यमन्नदः ।
तिलप्रदःप्रजामिष्टांदीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥२२९॥
भूमिदोभूमिमाप्नोतिदीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
गृहदोऽग्र्याणिवेश्मानिरूप्यदोरूपमुत्तमं ॥२३०॥
वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः ।
अनडुहःश्रियंपुष्टांगोदोब्रध्नस्यपिष्टपं ॥२३१॥
यानशय्याप्रदोभार्य्यामैश्वर्यमभयप्रदः ।
धान्यदःशाश्वतंसौख्यंब्रह्मदोब्रह्मसार्ष्टिताम् ॥२३२॥

सर्वेषामेवदानानाम्ब्रह्मदानंविशिष्यते ।
वार्य्यन्नगोमहीवासस्तिलकांचनसर्प्पिषाम् ॥२३३॥
येनयेनतुभावेनयद्यद्दानंप्रयच्छति ।
तत्तत्तेनैवभावेनप्राप्नोतिप्रतिपूजितः ॥२३४॥
योऽर्च्चितम्प्रतिगृह्णातिददात्यर्चितमेवच ।
तावुभौगच्छतःस्वर्गन्नरकन्तुविपर्यये ॥२३५॥
नविस्मयेततपसावदेदिष्ट्वाचनानृतम् ।
नार्त्तोऽप्यपवदेद्विप्रान्नदत्वापरिकीर्त्तयेत् ॥२३६॥
यज्ञोऽनृतेनक्षरतितपःक्षरतिविस्मयात् ।
आयुर्विप्रापवादेनदानंचपरिकीर्त्तनात् ॥२३७॥
धर्म्मंशनैःसंचिनुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिकाः ।
परलोकसहायार्थंसर्वभूतान्यपीडयन् ॥२३८॥
नामुत्रहिसहायार्थम्पितामाताचतिष्ठतः ।
नपुत्रदारन्नज्ञातिर्द्धर्म्मस्तिष्ठतिकेवलः ॥२३९॥
एकःप्रजायतेजन्तुरेकएवप्रलीयते ।
एकोऽनुभुंक्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् ॥२४०॥
मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंक्षितौ ।
विमुखाबांधवायान्तिधर्म्मस्तमनुगच्छति ॥२४१॥

सर्वेषामेवदानानाम्ब्रह्मदानंविशिष्यते ।
वार्य्यन्नगोमहीवासस्तिलकांचनसर्प्पिषाम् ॥२३३॥
येनयेनतुभावेनयद्यद्दानंप्रयच्छति ।
तत्तत्तेनैवभावेनप्राप्नोतिप्रतिपूजितः ॥२३४॥
योऽर्च्चितम्प्रतिगृह्णातिददात्यर्च्चितमेवच ।
तावुभौगच्छतःस्वर्गन्नरकन्तुविपर्य्यये ॥२३५॥
नविस्मयेततपसावदेदिष्ट्वाचनानृतम् ।
नार्त्तोऽप्यपवदेद्विप्रान्नदत्वापरिकीर्त्तयेत् ॥२३६॥
यज्ञोऽनृतेनक्षरतितपःक्षरतिविस्मयात् ।
आयुर्विप्रापवादेनदानंचपरिकीर्त्तनात् ॥२३७॥
धर्म्मंशनैःसंचिनुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिकाः ।
परलोकसहायार्थंसर्वभूतान्यपीडयन् ॥२३८॥
नामुत्रहिसहायार्थम्पितामाताचतिष्ठतः ।
नपुत्रदारन्नज्ञातिर्द्धर्म्मस्तिष्ठतिकेवलः ॥२३९॥
एकःप्रजायतेजन्तुरेकएवप्रलीयते ।
एकोऽनुभुंक्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् ॥२४०॥
मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्टसमंक्षितौ ।
विमुखाबांधवायान्तिधर्म्मस्तमनुगच्छति ॥२४१॥

तस्माद्धर्मंसहायार्थंनित्यंसञ्चिनुयाच्छनैः ।
धर्म्मेणहिसहायेनतमस्तरतिदुस्तरम् ॥२४२॥
धर्मप्रधानम्पुरुषन्तपसाहतकिल्विषम् ।
परलोकन्नयत्याशुभास्वन्तंखशरीरिणम् ॥२४३॥
उत्तमैरुत्तमैर्न्नित्यंसम्बन्धानाचरेत्सह ।
निनीषुःकुलमुत्कर्षमधमानधमांस्त्यजेत् ॥२४४॥
उत्तमानुत्तमान्गच्छन्हीनान्हीनांश्चवर्जयन् ।
ब्राह्मणःश्रेष्ठतामेतिप्रत्यवायेनशूद्रताम् ॥२४५॥
दृढकारीमृदुर्दान्तःक्रूराचारैरसंवसन् ।
अहिंस्रोदमदानाभ्यांजयेत्स्वर्गन्तथाव्रतः ॥२४६॥
एधोदकंमूलफलमन्नमभ्युद्यतंचयत् ।
सर्वतःप्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् ॥२४७॥
आहृताभ्युद्यताम्भिक्षांपुरस्तादप्रचोदिताम् ।
मेनेप्रजापतिर्ग्राह्यामपिदुष्कृतकर्मणः ॥२४८॥
नाश्नन्तिपितरस्तस्यदशवर्षाणिपंचच ।
नचहव्यंवहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥२४९॥
शय्यांगृहान्कुशान्गंधानपःपुष्पंमणीन्दधि ।
धानामत्स्यान्पयोमांसंशाकंचैवननिर्णुदेत् ॥२५०॥

गुरून्भृत्यांश्चोज्जिहीर्षन्नर्चिष्यन्देवतातिथीन् ।
सर्वतःप्रतिगृह्णीयान्नतुतृप्येत्स्वयन्ततः ॥२५१॥
गुरुषुत्वभ्यतीतेषुविनावातैर्गृहेवसन् ।
आत्मनोवृत्तिमन्विच्छन्गृह्णीयात्साधुतःसदा ॥२५२॥
आर्द्धिकःकुलमित्रंचगोपालोदासनापितौ ।
एतेशूद्रेषुभोज्यान्नायश्चात्मानंनिवेदयेत् ॥२५३॥
यादृशोऽस्यभवेदात्मायादृशंचचिकीर्षितम् ।
यथाचोपचरेदेनन्तथात्मानंनिवेदयेत् ॥२५४॥
योऽन्यथासन्तमात्मानमन्यथासत्सुभाषते ।
सपापकृत्तमोलोकेस्तेनआत्मापहारकः ॥२५५॥
वाच्यर्थानियताःसर्वेवाङ्मूलावाग्विनिःसृताः ।
तांस्तुयःस्तेनयेद्वाचंससर्वस्तेयकृन्नरः ॥२५६॥
महर्षिपितृदेवानांगत्वानृण्यंयथाविधि ।
पुत्रेसर्वंसमासज्यवसेन्माध्यस्थमाश्रितः ॥२५७॥
एकाकीचिन्तयेन्नित्यंविविक्तेहितमात्मनः ।
एकाकीचिन्तयानोहिपरंश्रेयोऽधिगच्छति ॥२५८॥
एषोदितागृहस्थस्यवृत्तिर्विप्रस्यशाश्वती ।
स्नातकव्रतकल्पश्चसत्त्ववृद्धिकरःशुभः ॥२५९॥

अनेनविप्रोवृत्तेनवर्त्तयन्वेदशास्त्रवित् ।
व्यपेतकल्मषोनित्यम्ब्रह्मलोकेमहीयते ॥२६०॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांपंचमोऽध्यायः ॥

श्रुत्वैतानृषयोधर्मान्स्नातकस्ययथोदितान् ।
इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवम्भृगुम् ॥१॥
एवंयथोक्तंविप्राणांस्वधर्म्ममनुतिष्ठताम् ।
कथंमृत्युःप्रभवनिवेदशास्त्रविदाम्प्रभो ॥२॥
सतानुवाचधर्मात्मामहर्षीन्मानवोभृगुः ।
श्रूयतांयेनदोषेणमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥३॥
अनभ्यासेनवेदानामाचारस्यचवर्जनात् ।
आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥४॥
लसुनंगृंजनंचैवपलाण्डुंकवकानिच ।
अभक्ष्याणिद्विजातीनाममेध्यप्रभवाणिच ॥५॥
लोहितान्वृक्षनिर्यासान्व्रश्चनप्रभवांस्तथा ।
शेलुंगव्यंचपेयूषम्प्रयत्नेनविवर्जयेत् ॥६॥
वृथाकृसरसंयावम्पायसापूपमेवच ।
अनुपाकृतमांसानिदेवान्नानिहवींषिच ॥७॥

अनिर्द्दशायागोःक्षीरमौष्ट्रमैकशफन्तथा ।
आविकंसन्धिनीक्षीरंविवत्सायाश्चगोःपयः ॥८॥
आरण्यानांचसर्वेषांमृगाणांमाहिषंविना ।
स्त्रीक्षीरंचैववर्ज्यानिसर्वशुक्तानिचैवहि ॥९॥
दधिभक्ष्यंचशुक्तेषुसर्वंचदधिसम्भवम् ।
यानिचैवाभिषूयन्तेपुष्पमूलफलैःशुभैः ॥१०॥
क्रव्यादान्शकुनीन्सर्वांस्तथाग्रामनिवासिनः ।
अनिर्दिष्टांश्चैकशफांष्टिट्टिभंचविवर्जयेत् ॥११॥
कलविंकंप्लवंहंसंचक्रांगंग्रामकुक्कुटम् ।
सारसंरज्जुवालंचदात्यूहंशुकसारिके ॥१२॥
प्रतुदान्जालपादांश्चकोयष्टिनखविष्किरान् ।
निमज्जतश्चमत्स्यादान्शौनंवल्लूरमेवच ॥१३॥
वकंचैवबलाकांचकाकोलंखंजरीटकम् ।
मत्स्यादान्विड्वराहांश्चमत्स्यानेवचसर्वशः ॥१४॥
योयस्यमांसमश्नातिसतन्मांसादउच्यते ।
मत्स्यादःसर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्ज्जयेत् ॥१५॥
पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः ।
राजीवान्सिंहतुण्डांश्चसशल्कांश्चैवसर्वशः ॥१६॥

नभक्षयेदेकचरानज्ञातांश्चमृगद्विजान् ।
भक्ष्येष्वपिसमुद्दिष्टान्सर्वान्पंचनखांस्तथा ॥१७॥
श्वाविधंशल्यकंगोधांखड्गकूर्म्मशशांस्तथा ।
भक्ष्यान्पंचनखेष्वाहुरनुष्ट्रांश्चैकतोदतः ॥१८॥
छत्राकंविड्वराहंचलशुनंग्रामकुक्कुटम् ।
पलाण्डुंगृंजनंचैवमत्याजग्ध्वापतेद्द्विजः ॥१९॥
अमत्यैतानिषड्जग्ध्वाकृच्छ्रंसान्तपनंचरेत् ।
यतिचान्द्रायणंवाऽपिशेषेषूपवसेदहः ॥२०॥
संवत्सरस्यैकमपिचरेत्कृच्छ्रंद्विजोत्तमः ।
अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थंज्ञातस्यतुविशेषतः ॥२१॥
यज्ञार्थंब्राह्मणैर्वध्याःप्रशस्तामृगपक्षिणः ।
भृत्यानांचैववृत्त्यर्थमगस्त्योह्याचरत्पुरा ॥२२॥
बभूवुर्हिपुरोडाशाभक्ष्याणांमृगपक्षिणाम् ।
पुराणेष्वपियज्ञेषुब्रह्मक्षत्रसवेषुच ॥२३॥
यत्किंचित्स्नेहसंयुक्तम्भक्ष्यम्भोज्यमगर्हितम् ।
तत्पर्युषितमप्याद्यंहविःशेषंचयद्भवेत् ॥२४॥
चिरस्थितमपित्वाद्यमस्नेहाक्तंद्विजातिभिः ।
यवगोधूमजंसर्वम्पयसश्चैवविक्रियाः ॥२५॥

एतदुक्तंद्विजातीनाम्भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः ।
मासस्यातःप्रवक्ष्यामिविधिम्भक्षणवर्जने ॥२६॥
प्रोक्षितम्भक्षयेन्मांसम्ब्राह्मणानांचकाम्यया ।
यथाविधिनियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥२७॥
प्राणस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत् ।
स्थावरंजंगमंचैवसर्वंप्राणस्यभोजनम् ॥२८॥
चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः ।
अहस्ताश्चसहस्तानांशूराणांचैवभीरवः ॥२९॥
नात्तादुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ।
धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्तारएवच ॥३०॥
यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्येषदैवोविधिःस्मृतः ।
अतोऽन्यथाप्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥३१॥
क्रीत्वास्वयंवाऽप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा ।
देवान्पितृंश्चार्चयित्वाखादन्मांसनदुष्यति ॥३२॥
नाद्यादविधिनामांसंविधिज्ञोऽनापदिद्विजः ।
जग्ध्वाह्यविधिनामांसम्प्रेत्यतैरद्यतेऽवशः ॥३३॥
नतादृशम्भवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिनः ।
यादृशम्भवतिप्रेत्यवृथामांसानिखादतः ॥३४॥

नियुक्तस्तुयथान्याययोमांसंनात्तिमानवः ।
सप्रेत्यपशुतांयातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥३५॥
असंस्कृतान्पशून्मंत्रैर्नाद्याद्विप्रःकदाचन ।
मंत्रैस्तुसंस्कृतानद्याच्छाश्वतंविधिमास्थितः ॥३६॥
कुर्याद्घृतपशुंसंगेकुर्यात्पिष्टपशुन्तथा ।
नत्वेवतुवृथाहन्तुम्पशुमिच्छेत्कदाचन ॥३७॥
यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोहमारणम् ।
वृथापशुघ्नःप्राप्नोतिप्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥३८॥
यज्ञार्थम्पशवःसृष्टाःस्वयमेवस्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञेवधोऽवधः ॥३९॥
ओषध्यःपशवोवृक्षास्तिर्यंचःपक्षिणस्तथा ।
यज्ञार्थंनिधनम्प्राप्ताःप्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीःपुनः ॥४०॥
मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्म्मणि ।
अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥४१॥
एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेदतत्वार्थविद्द्विजः ।
आत्मानंचपशूंश्चैवगमयत्युत्तमांगतिम् ॥४२॥
गृहेगुरावरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विजः ।
नावेदविहितांहिंसामापद्यपिसमाचरेत् ॥४३॥

यावेदविहिताहिंसानियताऽस्मिंश्चराचरे ।
अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ ॥४४॥
योऽहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
सजीवंश्चमृतश्चैवनकृचित्सुखमेधते ॥४५॥
योबन्धनवधक्लेशान्प्राणिनान्नचिकीर्षति ।
ससर्वस्यहितप्रेप्सुःसुखमत्यन्तमश्नुते ॥४६॥
यद्ध्यायतियत्कुरुतेरतिम्बध्नातियत्रच ।
तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिंचन ॥४७॥
नाकृत्वाप्राणिनांहिंसाम्मांसमुत्पद्यतेकृचित् ।
नचप्राणिबधःस्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्ज्जयेत् ॥४८॥
समुत्पत्तिंचमांसस्यबधबन्धौचदेहिनाम् ।
प्रसमीक्ष्यनिवर्त्तेतसर्वमांसस्यभक्षणात् ॥४९॥
नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवत् ।
सलोकेप्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते ॥५०॥
अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी ।
संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखादकश्चेतिघातकाः ॥५१॥
स्वमांसम्परमांसनयोवर्द्धयितुमिच्छति ।
अनभ्यर्च्यपितृन्देवान्स्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् ॥५२॥

वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंसमाः ।
मांसानिचनखादेद्यस्तयोःपुण्यफलंसमम् ॥५३॥
फलमूलाशनैर्मेध्यैर्म्मुन्यन्नानांचभोजनैः ।
नतत्फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्ज्जनात् ॥५४॥
मांसभक्षयिताऽमुत्रयस्यमांसमिहाद्म्यहम् ।
एतन्मांसस्यमांसत्वम्प्रवदन्तिमनीषिणः ॥५५॥
नमांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने ।
प्रवृत्तिरेषाभूतानान्निवृत्तिस्तुमहाफला ॥५६॥
प्रेतशुद्धिम्प्रवक्ष्यामिद्रव्यशुद्धिन्तथैवच ।
चतुर्णामपिवर्णानांयथावदनुपूर्वशः ॥५७॥
दन्तजातेऽनुजातेचकृतचूडेचसंस्थिते ।
अशुद्धाबान्धवाःसर्वेसूतकेचतथोच्यते ॥५८॥
दशाहंशावमाशौचंसपिण्डेषुविधीयते ।
आर्वाक्संचयनादस्थ्नांत्र्यहमेकाहमेवच ॥५९॥
सपिण्डतातुपुरुषेसप्तमेविनिवर्त्तते ।
समानोदकभावस्तुजन्मनाम्नोरवेदने ॥६०॥
यथेदंशावमाशौचंसपिण्डेषुविधीयते ।
जननेऽप्येवमेवस्यान्निपुणांशुद्धिमिच्छताम् ॥६१॥

सर्वेषांशावमाशौचंमातापित्रोस्तुसूतकम् ।
सूतकंमातुरेवस्यादुपस्पृश्यपिताशुचिः ॥६२॥
निरस्यतुपुमान्शुक्रमुपस्पृश्यैवशुध्यति ।
वैजिकादभिसम्बंधादनुरुंध्यादघंत्र्यहम् ॥६३॥
अह्नाचैकेनरात्र्याचत्रिरात्रैरेवचत्रिभिः ।
शवस्पृशोविशुध्यन्तित्र्यहादुदकदायिनः ॥६४॥
गुरोःप्रेतस्यशिष्यस्तुपितृमेधंसमाचरन् ।
प्रेतहारैःसमन्तत्रदशरात्रेणशुध्यति ॥६५॥
रात्रिभिर्मासतुल्याभिगर्भस्रावेविशुध्यति ।
रजस्युपरतेसाध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वला ॥६६॥
नृणामकृतचूडानांविशुद्धिर्नैशिकीस्मृता ।
निर्वृत्तचूडकानान्तुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥६७॥
ऊनद्विवार्षिकम्प्रेतन्निदध्युर्बान्धवावहिः ।
अलंकृत्यशुचौभूमावस्थिसंचयनादृते ॥६८॥
नास्यकार्य्योऽग्निसंस्कारोनचकार्य्योदकक्रिया ।
अरण्येकाष्ठवत्त्यक्त्वाक्षपेयुस्त्र्यहमेवच ॥६९॥
नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबान्धवैरुदकक्रिया ।
जातदन्तस्यवाकुर्युर्नाम्निवाऽपिकृतेसति ॥७०॥

सब्रह्मचारिण्येकाहमतीतेक्षपणंस्मृतम् ।
जन्मन्येकोदकानान्तुत्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥७१॥
स्त्रीणामसंस्कृतानान्तुत्र्यहाच्छुध्यन्तिबान्धवाः ।
यथोक्तेनैवकल्पेनशुध्यन्तितुसनाभयः ॥७२॥
अक्षारलवणान्नाःस्युर्निमज्जेयुश्चतेत्र्यहम् ।
मांसाशनंचनाश्नीयुःशयीरंश्चपृथक्क्षितौ ॥७३॥
सन्निधावेषवैकल्पःशावाशौचस्यकीर्त्तितः ।
असन्निधावयंज्ञेयोविधिःसम्बन्धिबान्धवैः ॥७४॥
विगतन्तुविदेशस्थंशृणुयाद्योह्यनिर्दशम् ।
यच्छेषन्दशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भवेत् ॥७५॥
अतिक्रान्तेदशाहेचत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
संवत्सरेव्यतीतेतुस्पृष्ट्वैवापोविशुध्यति ॥७६॥
निर्दशंज्ञातिमरणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच ।
सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवः ॥७७॥
बालेदेशान्तरस्थेचपृथक्पिण्डेचसंस्थिते ।
सवासाजलमाप्लुत्यसद्यएवविशुध्यति ॥७८॥
अन्तर्दशाहेस्यातांचेत्पुनर्मरणजन्मनी ।
तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत्स्यादनिर्दशम् ॥७९॥

त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्य्येसंस्थितेसति ।
तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्रमितिस्थितिः ॥८०॥
श्रोत्रियेतूपसम्पन्नेत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ।
मातुलेपक्षिणींरात्रिंशिष्यर्त्विग्बान्धवेषुच ॥८१॥
प्रेतेराजनिसज्योतिर्यस्यस्याद्विषयेस्थितः ।
अश्रोत्रियेत्वहःकृत्स्नमनूचानेतथागुरौ ॥८२॥
शुध्येद्विप्रोदशाहेनद्वादशाहेनभूमिपः ।
वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुध्यति ॥८३॥
नवर्द्धयेदघाहानिप्रत्यूहेन्नाग्निषुक्रियाः ।
नचतत्कर्म्मकुर्वाणःसनाभ्योऽप्यशुचिर्भवेत् ॥८४॥
दिवाकीर्त्तिमुदक्यांचपतितंसूतिकान्तथा ।
शवन्तत्स्पृष्टिनंचैवस्पृष्ट्वास्नानेनशुध्यति ॥८५॥
आचम्यप्रयतोनित्यंजपेदशुचिदर्शने ।
सौरान्मंत्रान्यथोत्साहम्पावमानीश्चशक्तितः ॥८६॥
नारंस्पृष्ट्वाऽस्थिसस्नेहंस्नात्वाविप्रोविशुध्यति ।
आचम्यैवतुनिःस्नेहंगामालभ्यार्कमीक्ष्यवा ॥८७॥
आदिष्टीनोदकंकुर्य्यादाव्रतस्यसमापनात् ।
समाप्तेतूदकंकृत्वात्रिरात्रेणैवशुध्यति ॥८८॥

वृथासंकरजातानाम्प्रव्रज्यासुचतिष्ठताम् ।
आत्मनस्त्यागिनांचैवनिवर्त्तेतोदकक्रिया ॥८९॥
पाषण्डमाश्रितानांचचरन्तीनांचकामतः ।
गर्भभर्तृद्रुहांचैवसुरापीनांचयोषिताम् ॥९०॥
आचार्य्यंस्वमुपाध्यायम्पितरम्मातरंगुरूम् ।
निर्हृत्यतुव्रतीप्रेतान्नव्रतेनवियुज्यते ॥९१॥
दक्षिणेनमृतंशूद्रम्पुरद्वारेणनिर्हरेत् ।
पश्चिमोत्तरपूर्वैस्तुयथायोगंद्विजन्मनः ॥९२॥
नराज्ञामघदोषोऽस्तिव्रतिनान्नचसत्रिणाम् ।
ऐन्द्रंस्थानमुपासीनाब्रह्मभूताहितेसदा ॥९३॥
राज्ञोमाहात्मिकेस्थानेसद्यःशौचंविधीयते ।
प्रजानाम्परिरक्षार्थमासनंचान्नकारणम् ॥९४॥
डिम्बाहवहतानांचविद्युतापार्थिवेनच ।
गोब्राह्मणस्यचैवार्थेयस्यचेच्छतिपार्थिवः ॥९५॥
सोमाग्न्यर्कानिलेन्द्राणांवित्ताप्पत्योर्यमस्यच ।
अष्टानांलोकपालानांवपुधारयतेनृपः ॥९६॥
लोकेशाधिष्ठितोराजानास्याशौचंविधीयते ।
शौचाशौचंहिमर्त्यानांलोकेशप्रभवाप्ययम् ॥९७॥

उद्यतैराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महतस्यच ।
सद्यःसन्तिष्ठतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्थितिः ॥९८॥
विप्रःशुध्यत्यपःस्पृष्ट्वाक्षत्रियोवाहनायुधम् ।
वैश्यःप्रतोदंरश्मीन्वायष्टिंशूद्रःकृतक्रियः ॥९९॥
एतद्वो॰भिहितंशौचंसपिण्डेषुद्विजोत्तमाः ।
असपिण्डेषुसर्वेषुप्रेतशुद्धिंनिबोधत ॥१००॥
असपिण्डंद्विजम्प्रेतंविप्रोनिर्हृत्यबन्धुवत् ।
विशुध्यतित्रिरात्रेणमातुराप्तांश्चबान्धवान् ॥१०१॥
यद्यन्नमत्तितेषान्तुदशाहेनैवशुध्यति ।
अनदन्नन्नमह्नैवनचेत्तस्मिन्गृहेवसेत् ॥१०२॥
अनुगम्येच्छयाप्रेतंज्ञातिमज्ञातिमेववा ।
स्नात्वासचैलःस्पृष्ट्वा॰ग्निंघृतम्प्राश्यविशुध्यति ॥१०३॥
नविप्रंस्वेषुतिष्ठत्सुमृतंशूद्रेणनाययेत् ।
अस्वर्ग्याह्याहुतिःसास्याच्छूद्रसंस्पर्शदूषिता ॥१०४॥
ज्ञानन्तपो॰ग्निराहारोमृन्मनोवार्य्युपांजनम् ।
वायुःकर्मार्ककालौचशुद्धेःकर्तॄणिदेहिनाम् ॥१०५॥
सर्वेषामेवशौचानामर्थशौचम्परंस्मृतम् ।
यो॰र्थेशुचिर्हिसशुचिर्नमृद्वारिशुचिःशुचिः ॥१०६॥

क्षान्त्याशुध्यन्तिविद्वांसोदानेनाकार्यकारिणः ।
प्रच्छन्नपापाजप्येनतपसावेदवित्तमाः ॥१०७॥
मृत्तोयैःशुध्यतेशोध्यंनदीवेगेनशुध्यति ।
रजसास्त्रीमनोदुष्टासंन्यासेनद्विजोत्तमः ॥१०८॥
अद्भिर्गात्राणिशुध्यन्तिमनःसत्येनशुध्यति ।
विद्यातपोभ्याम्भूतात्माबुद्धिर्ज्ञानेनशुध्यति ॥१०९॥
एषशौचस्यवःप्रोक्तःशारीरस्यविनिर्णयः ।
नानाविधानान्द्रव्याणांशुद्धेःशृणुतनिर्णयम् ॥११०॥
तैजसानांमणीनांचसर्वस्याश्ममयस्यच ।
भस्मनाऽद्भिर्मृदाचैवशुद्धिरुक्तामनीषिभिः ॥१११॥
निर्लेपंकांचनम्भाण्डमद्भिरेवविशुध्यति ।
अब्जमश्ममयंचैवराजतंचानुपस्कृतम् ॥११२॥
अपामग्नेश्चसंयोगाद्धेमरूप्यंचनिर्बभौ ।
तस्मात्तयोःस्वयोन्यैवनिर्णेकोगुणवत्तरः ॥११३॥
ताम्रायःकांस्यरैत्यानांत्रपुणःसीसकस्यच ।
शौचंयथार्हंकर्तव्यंक्षाराम्लोदकवारिभिः ॥११४॥
द्रवाणांचैवसर्वेषांशुद्धिरुत्पवनंस्मृतम् ।
प्रोक्षणंसंहतानांचदारवाणांचतक्षणम् ॥११५॥

माज्र्जनंयज्ञपात्राणाम्पाणिनायज्ञकर्म्मणि ।
चमसानांग्रहाणांचशुद्धिःप्रक्षालनेनतु ॥११६॥
चरूणांस्रुक्स्रुवाणांचशुद्धिरूष्णेनवारिणा ।
स्फ्यशूर्पशकटानांचमुसलोलूखलस्यच ॥११७॥
अद्भिस्तुप्रोक्षणंशौचम्बहूनान्धान्यवाससाम् ।
प्रक्षालनेनत्वल्पानामद्भिःशौचंविधीयते ॥११८॥
चैलवच्चर्मणांशुद्धिर्वैदलानान्तथैवच ।
शाकमूलफलानांचधान्यवच्छुद्धिरिष्यते ॥११९॥
कौशेयाविकयोरूषैःकुतपानामरिष्टकैः ।
श्रीफलैरंशुपट्टानांक्षौमाणांगौरसर्षपैः ॥१२०॥
क्षौमवच्छंखशृंगाणामस्थिदन्तमयस्यच ।
शुद्धिर्विजानताकार्यागोमूत्रेणोदकेनवा ॥१२१॥
प्रोक्षणात्तृणकाष्ठंचपलालंचैवशुध्यति ।
माज्र्जनोपांजनैर्वेश्मपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२२॥
मद्यैर्मूत्रैःपुरीषैर्वाष्ठीवनैःपूयशोणितैः ।
संस्पृष्टंनैवशुध्येतपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२३॥
संमार्जनोपांजनेनसेकेनोल्लेखनेनच ।
गवांचपरिवासेनभूमिःशुध्यतिपंचभिः ॥१२४॥

पक्षिजग्धंगवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ।
दूषितंकेशकीटैश्चमृत्प्रक्षेपेणशुध्यति ॥१२५॥
यावन्नापैत्यमेध्याक्ताद्गन्धोलेपश्चतत्कृतः ।
तावन्मृद्वारिचादेयंसर्वासुद्रव्यशुद्धिषु ॥१२६॥
त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् ।
अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तंयच्चवाचाप्रशस्यते ॥१२७॥
आपःशुद्धाभूमिगतावैतृष्ण्यंयासुगोर्भवेत् ।
अव्याप्ताश्चेदमेध्येनगन्धवर्णरसान्विताः ॥१२८॥
नित्यंशुद्धःकारुहस्तःपण्यंयच्चप्रसारितम् ।
ब्रह्मचारिगतम्भैक्ष्यंनित्यंमेध्यमितिस्थितिः ॥१२९॥
नित्यमास्यंशुचिस्त्रीणांशकुनिःफलपातने ।
प्रस्नवेचशुचिर्वत्सःश्वामृगग्रहणेशुचिः ॥१३०॥
श्वभिर्हतस्ययन्मांसंशुचितन्मनुरब्रवीत् ।
क्रव्याद्भिश्चहतस्यान्यैश्चण्डालाद्यैश्चदस्युभिः ॥१३१॥
ऊर्द्ध्वंनाभेर्यानिखानितानिमेध्यानिसर्वशः ।
यान्यधस्तान्यमेध्यानिदेहाच्चैवमलाश्च्युताः ॥१३२॥
मक्षिकाविप्रुषश्छायागौरश्वःसूर्यरश्मयः ।
रजोभूर्वायुरग्निश्चस्पर्शेमेध्यानिनिर्दिशेत् ॥१३३॥

विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थंमृद्वार्यादेयमर्थवत् ।
दैहिकानांमलानाञ्चशुद्धिषुद्वादशस्वपि ॥१३४॥
वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णविण्नखाः ।
श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः ॥१३५॥
एकालिंगेगुदेतिस्रस्तथैकत्रकरेदश ।
उभयोःसप्तदातव्यामृदःशुद्धिमभीप्सता ॥१३६॥
एतच्छौचंगृहस्थानांद्विगुणंब्रह्मचारिणाम् ।
त्रिगुणंस्याद्वनस्थानांयतीनान्तुचतुर्गुणम् ॥१३७॥
कृत्वामूत्रम्पुरीषंवाखान्याचान्तउपस्पृशेत् ।
वेदमध्येष्यमाणश्चअन्नमश्नंश्चसर्वदा ॥१३८॥
त्रिराचामेदपःपूर्वंद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् ।
शारीरंशौचमिच्छन्हिस्त्रीशूद्रस्तुसकृत्सकृत् ॥१३९॥
शूद्राणांमासिकंकार्यंवपनंन्यायवर्त्तिनाम् ।
वैश्यवच्छौचकल्पश्चद्विजोच्छिष्टंचभोजनम् ॥१४०॥
नोच्छिष्टंकुर्वतेमुख्याविप्रुषोऽङ्गेपतन्तियाः ।
नश्मश्रूणिगतान्यास्यन्नदन्तान्तरधिष्ठितम् ॥१४१॥
स्पृशन्तिविन्दवःपादौयआचामयतःपरान् ।
भौमिकैस्तेसमाज्ञेयानतैरप्रयतोभवेत् ॥१४२॥

उच्छिष्टेनतुसंस्पृष्टोद्रव्यहस्तःकथंचन ।
अनिधायैवतद्द्रव्यमाचान्तःशुचितामियात् ॥१४३॥
वान्तोविरिक्तःस्नात्वातुघृतप्राशनमाचरेत् ।
आचामेदेवभुक्त्वाऽन्नंस्नानंमैथुनिनःस्मृतम् ॥१४४॥
सुप्त्वाक्षुत्वाचभुक्त्वाचनिष्ठीव्योक्त्वाऽनृतानिच ।
पीत्वाऽपोऽध्येष्यमाणश्चआचामेत्प्रयतोऽपिसन् ॥१४५॥
एषशौचविधिःकृत्स्नोद्रव्यशुद्धिस्तथैवच ।
उक्तोवःसर्ववर्णानांस्त्रीणान्धर्मान्निबोधत ॥१४६॥
बालयावायुवत्यावावृद्धयावाऽपियोषिता ।
नस्वातंत्र्येणकर्तव्यंकिंचित्कार्यंगृहेष्वपि ॥१४७॥
बाल्येपितुर्वशेतिष्ठेत्पाणिग्राहस्ययौवने ।
पुत्राणाम्भर्तरिप्रेतेनभजेत्स्त्रीस्वतंत्रताम् ॥१४८॥
पित्राभर्त्रासुतैर्वाऽपिनेच्छेद्विरहमात्मनः ।
एषांहिविरहेणस्त्रीगर्ह्येकुर्यादुभेकुले ॥१४९॥
सदाप्रहृष्टयाभव्यंगृहकार्येषुदक्षया ।
सुसंस्कृतोपस्करयाव्ययेचामुक्तहस्तया ॥१५०॥
यस्मैदद्यात्पितात्वेनांभ्रातावाऽनुमतेपितुः ।
तंशुश्रूषेतजीवन्तंसंस्थितंचनलंघयेत् ॥१५१॥

मंगलार्थंस्वस्त्ययनंयज्ञश्चासाम्प्रजापतेः ।
प्रयुज्यतेविवाहेषुप्रदानंस्वाम्यकारणम् ॥१५२॥
अनृतावृतुकालेचमंत्रसंस्कारकृत्पतिः ।
सुखस्यनित्यन्दातेहपरलोकेचयोषितः ॥१५३॥
विशीलःकामवृत्तोवागुणैर्वापरिवर्ज्जितः ।
उपचर्यःस्त्रियासाध्व्यासततन्देववत्पतिः ॥१५४॥
नास्तिस्त्रीणाम्पृथग्यज्ञोनव्रतन्नाप्युपोषितम् ।
पतिंशुश्रूषतेयेनतेनस्वर्गेमहीयते ॥१५५॥
पाणिग्राहस्यसाध्वीस्त्रीजीवतोवामृतस्यवा ।
पतिलोकमभीप्सन्तीनाचरेत्किंचिदप्रियम् ॥१५६॥
कामन्तुक्षपयेद्देहम्पुष्पमूलफलैःशुभैः ।
नतुनामापिगृह्णीयात्पत्यौप्रेतेपरस्यतु ॥१५७॥
आसीतामरणात्क्षान्तानियताब्रह्मचारिणी ।
योधर्मएकपत्नीनांकांक्षन्तीतमनुत्तमम् ॥१५८॥
अनेकानिसहस्राणिकुमारब्रह्मचारिणाम् ।
दिवंगतानिविप्राणामकृत्वाकुलसन्ततिम् ॥१५९॥
मृतेभर्त्तरिसाध्वीस्त्रीब्रह्मचर्य्येव्यवस्थिता ।
स्वर्गंगच्छत्यपुत्राऽपियथातेब्रह्मचारिणः ॥१६०॥

अपत्यलोभाद्यातुस्त्रीभर्त्तारमतिवर्त्तते ।
सेहनिन्दामवाप्नोतिपतिलोकाच्चहीयते ॥१६१॥
नान्योत्पन्नाप्रजास्तीहनचाप्यन्यपरिग्रहे ।
नद्वितीयश्चसाध्वीनांक्वचिद्भर्त्तोपदिश्यते ॥१६२॥
पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टंयानिषेवते ।
निन्द्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्वेतिचोच्यते ॥१६३॥
व्यभिचारात्तुभर्त्तुःस्त्रीलोकेप्राप्नोतिनिन्द्यताम् ।
सृगालयोनिम्प्राप्नोतिपापरोगैश्चपीड्यते ॥१६४॥
पतिंयानाभिचरतिमनोवाग्देहसंयता ।
साभर्तृलोकमाप्नोतिसद्भिःसाध्वीतिचोच्यते ॥१६५॥
अनेननारीवृत्तेनमनोवाग्देहसंयता ।
इहाग्र्यांकीर्त्तिमाप्नोतिपतिलोकम्परत्रच ॥१६६॥
एवंवृत्तांसवर्णांस्त्रींद्विजातिःपूर्वमारिणीम् ।
दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मवित् ॥१६७॥
भार्यायैपूर्वमारिण्यैदत्वाऽग्नीनन्त्यकर्मणि ।
पुनर्दारक्रियांकुर्यात्पुनराधानमेवच ॥१६८॥

अनेनविधिनानित्यम्पंचयज्ञान्नहापयेत् ।
द्वितीयमायुषोभागंकृतदारोगृहेवसेत् ॥१६९॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ शौचविधिःपंचमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांषष्ठोऽध्यायः ॥

एवंगृहाश्रमेस्थित्वाविधिवत्स्नातकोद्विजः ।
वनेवसेत्तुनियतोयथावद्विजितेन्द्रियः ॥१॥
गृहस्थस्तुयदापश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
अपत्यस्यैवचापत्यन्तदाऽरण्यंसमाश्रयेत् ॥२॥
सन्त्यज्यग्राम्यमाहारंसर्वंचैवपरिच्छदम् ।
पुत्रेषुभार्यांनिक्षिप्यवनंगच्छेत्सहैववा ॥३॥
अग्निहोत्रंसमादायगृह्यंचाग्निपरिच्छदम् ।
ग्रामादरण्यन्निःसृत्यनिवसेन्नियतेन्द्रियः ॥४॥
मुन्यन्नैर्विविधैर्मेध्यैःशाकमूलफलेनवा ।
एतानेवमहायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ॥५॥
वसीतचर्मचीरंवासायंस्नायात्प्रगेतथा ।
जटाश्चबिभृयान्नित्यंश्मश्रुलोमनखानिच ॥६॥
यद्भक्ष्यंस्यात्ततोदद्याद्बलिम्भिक्षांचशक्तितः ।
अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतान् ॥७॥

स्वाध्यायेनित्ययुक्तःस्याद्दान्तोमैत्रःसमाहितः ।
दातानित्यमनादातासर्वभूतानुकम्पकः ॥८॥
वैतानिकंचजुहुयादग्निहोत्रंयथाविधि ।
दर्शमस्कंदयन्पर्वपौर्णमासंचयोगतः ॥९॥
ऋक्षेष्ट्याग्रायणंचैवचातुर्मास्यानिचाहरेत् ।
उत्तरायणंचक्रमशोदाक्षस्यायनमेवच ॥१०॥
वासन्तशारदैर्मेध्यैर्मुन्यन्नैःस्वयमाहृतैः ।
पुरोडाशांश्चरूंश्चैवविधिवन्निर्वपेत्पृथक् ॥११॥
देवताभ्यस्तुतद्धुत्वावन्यंमेध्यतरंहविः ।
शेषमात्मनियुंजीतलवणंचस्वयंकृतम् ॥१२॥
स्थलजौदकशाकानिपुष्पमूलफलानिच ।
मेध्यवृक्षोद्भवान्यद्यात्स्नेहांश्चफलसम्भवान् ॥१३॥
वर्जयेन्मधुमांसंचभौमानिकवकानिच ।
भूस्तृणंशिग्रुकंचैवश्लेष्मातकफलानिच ॥१४॥
त्यजेदाश्वयुजेमासिमुन्यन्नम्पूर्वसंचितम् ।
जीर्णानिचैववासांसिशाकमूलफलानिच ॥१५॥
नफालकृष्टमश्नीयादुत्सृष्टमपिकेनचित् ।
नग्रामजातान्यार्तोऽपिमूलानिचफलानिच ॥१६॥

अग्निपक्वाशनोवास्यात्कालपक्वभुगेववा ।
अश्मकुट्टोभवेद्वाऽपिदन्तोलूखलिकोऽपिवा ॥१७॥
सद्यःप्रक्षालकोवास्यान्माससंचयिकोऽपिवा ।
षण्मासनिचयोवास्यात्समानिचयएववा ॥१८॥
नक्तंचान्नंसमश्नीयाद्दिवावाहृत्यशक्तितः ।
चतुर्थकालिकोवास्यात्स्याद्वाऽप्यष्टमकालिकः ॥१९॥
चान्द्रायणविधानैर्वाशुक्लेकृष्णेचवर्तयेत् ।
पक्षान्तयोर्वाऽप्यश्नीयाद्यवागूंकृथितांसकृत् ॥२०॥
पुष्पमूलफलैर्वाऽपिकेवलैर्वर्तयेत्सदा ।
कालपक्वैःस्वयंशीर्णैर्वैखानसमतेस्थितः ॥२१॥
भूमौविपरिवर्तेततिष्ठेद्वाप्रपदैर्दिनम् ।
स्थानासनाभ्यांविहरेत्सवनेषूपयन्नपः ॥२२॥
ग्रीष्मेपंचतपास्तुस्याद्वर्षास्वभ्रावकाशिकः ।
आर्द्रवासास्तुहेमन्तंक्रमशोवर्द्धयंस्तपः ॥२३॥
उपस्पृशंस्त्रिषवणम्पितॄन्देवांश्चतर्पयेत् ।
तपश्चरंश्चोग्रतरंशोषयेद्देहमात्मनः ॥२४॥
अग्नींश्चात्मनिवैतानान्समारोप्ययथाविधि ।
अनग्निरनिकेतःस्यान्मुनिर्मूलफलाशनः ॥२५॥

अप्रयत्नःसुखार्थेषुब्रह्मचारीधराशयः ।
शरणेष्वममश्चैव वृक्षमूलनिकेतनः ॥२६॥
तापसेष्वेवविप्रेषुयात्रिकम्भैक्षमाहरेत् ।
गृहमेधिषुचान्येषुद्विजेषुवनवासिषु ॥२७॥
ग्रामादाहृत्यवाऽश्नीयादष्टौग्रासान्वनेवसन् ।
प्रतिगृह्यपुटेनैवपाणिनाशकलेनवा ॥२८॥
एताश्चान्याश्चसेवेतदीक्षाविप्रोवनेवसन् ।
विविधाश्चौपनिषदीरात्मसंसिद्धयेश्रुतीः ॥२९॥
ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैवगृहस्थैरेवसेविताः ।
विद्यातपोविवृद्ध्यर्थंशरीरस्यचशुद्धये ॥३०॥
अपराजितांवास्थायव्रजेद्दिशमजिह्मगः ।
आनिपाताच्छरीरस्ययुक्तोवार्यनिलाशनः ॥३१॥
आसांमहर्षिचर्याणान्त्यक्त्वाऽन्यतमयातनुम् ।
वीतशोकभयोविप्रोब्रह्मलोकेमहीयते ॥३२॥
वनेषुतुविहृत्यैवन्तृतीयम्भागमायुषः ।
चतुर्थमायुषोभागन्त्यक्त्वासंगान्परिव्रजेत् ॥३३॥
आश्रमादाश्रमंगत्वाहुतहोमोजितेन्द्रियः ।
भिक्षाबलिपरिश्रान्तःप्रव्रजन्प्रेत्यवर्द्धते ॥३४॥

ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत् ।
अनपाकृत्यमोक्षन्तुसेवमानोव्रजत्यधः ॥३५॥
अधीत्यविधिवद्वेदान्पुत्रांश्चोत्पाद्यधर्मतः ।
इष्ट्वाचशक्तितोयज्ञैर्मनोमोक्षेनिवेशयेत् ॥३६॥
अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यतथासुतान् ।
अनिष्ट्वाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः ॥३७॥
प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिंसर्ववेदसदक्षिणाम् ।
आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणःप्रव्रजेद्गृहात् ॥३८॥
योदत्वासर्वभूतेभ्यःप्रव्रजत्यभयंगृहात् ।
तस्यतेजोमयालोकाभवन्तिब्रह्मवादिनः ॥३९॥
यस्मादण्वपिभूतानांद्विजान्नोत्पद्यतेभयम् ।
तस्यदेहाद्विमुक्तस्यभयन्नास्तिकुतश्चन ॥४०॥
आगारादभिनिष्क्रान्तःपवित्रोपचितोमुनिः ।
समुपोढेषुकामेषुनिरपेक्षःपरिव्रजेत् ॥४१॥
एकएवचरेन्नित्यंसिद्ध्यर्थमसहायवान् ।
सिद्धिमेकस्यसम्पश्यन्नजहातिनहीयते ॥४२॥
अनग्निरनिकेतःस्याद्ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ।
उपेक्षकोऽशंकुसुकोमुनिर्भावसमाहितः ॥४३॥

कपालंवृक्षमूलानिकुचेलमसहायता ।
समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥४४॥
नाभिनन्देतमरणन्नाभिनन्देतजीवितम् ।
कालमेवप्रतीक्षेतनिर्देशम्भृतकोयथा ॥४५॥
दृष्टिंपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलम्पिवेत् ।
सत्यपूतांवदेद्वाचंमनःपूतंसमाचरेत् ॥४६॥
अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन ।
नचेमन्देहमाश्रित्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ॥४७॥
क्रुध्यन्तंनप्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टःकुशलंवदेत् ।
सप्तद्वारावकीर्णांचनवाचमनृतांवदेत् ॥४८॥
अध्यात्मरतिरासीनोनिरपेक्षोनिरामिषः ।
आत्मनैवसहायेनसुखार्थीविचरेदिह ॥४९॥
नचोत्पातनिमित्ताभ्यांननक्षत्रांगविद्यया ।
नानुशासनवादाभ्याम्भिक्षांलिप्सेतकर्हिचित् ॥५०॥
नतापसैर्ब्राह्मणैर्वावयोभिरपिवाश्वभिः ।
आकीर्णम्भिक्षुकैर्वाऽन्यैरागारमुपसंव्रजेत् ॥५१॥
कॢप्तकेशनखश्मश्रुःपात्रीदण्डीकुसुम्भवान् ।
विचरेन्नियतोनित्यंसर्वभूतान्यपीडयन् ॥५२॥

अतैजसानिपात्राणितस्यस्युर्निर्व्रणानिच ।
तेषामद्भिःस्मृतंशौचंचमसानामिवाध्वरे ॥५३॥
अलाबुन्दारुपात्रंचमृन्मयंवैदलन्तथा ।
एतानियतिपात्राणिमनुःस्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥५४॥
एककालंचरेद्भैक्षंनप्रसज्जेतविस्तरे ।
भैक्षेप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जति ॥५५॥
विधूमेसन्नमुसलेव्यंगारेभुक्तवज्जने ।
वृत्तेशरावसम्पातेभिक्षान्नित्यंयतिश्चरेत् ॥५६॥
अलाभेनविषादीस्याल्लाभेचैवनहर्षयेत् ।
प्राणयात्रिकमात्रःस्यान्मात्रासंगाद्विनिर्गतः ॥५७॥
अभिपूजितलाभांस्तुजुगुप्सेतैवसर्वशः ।
अभिपूजितलाभैश्चयतिर्मुक्तोऽपिबध्यते ॥५८॥
अल्पान्नाभ्यवहारेणरहःस्थानासनेनच ।
ह्रियमाणानिविषयैरिन्द्रियाणिनिवर्तयेत् ॥५९॥
इन्द्रियाणान्निरोधेनरागद्वेषक्षयेनच ।
अहिंसयाचभूतानाममृतत्वायकल्पते ॥६०॥
अवेक्षेतगतीर्नृणांकर्मदोषसमुद्भवाः ।
निरयेचैवपतनंयातनाश्चयमक्षये ॥६१॥

विप्रयोगम्प्रियैश्चैवसंयोगंचतथाऽप्रियैः ।
जरयाचाभिभवनंव्याधिभिश्चोपपीडनम् ॥६२॥
देहादुत्क्रमणंचास्मात्पुनर्गर्भेचसम्भवम् ।
योनिकोटिसहस्त्रेषुसृतीश्चास्यान्तरात्मनः ॥६३॥
अधर्मप्रभवंचैवदुःखयोगंशरीरिणाम् ।
धर्मार्थप्रभवंचैवसुखसंयोगमक्षयम् ॥६४॥
सूक्ष्मतांचान्ववेक्षेतयोगेनपरमात्मनः ।
देहेषुचसमुत्पत्तिमुत्तमेष्वधमेषुच ॥६५॥
दूषितोऽपिचरेद्धर्मंयत्रतत्राश्रमेरतः ।
समःसर्वेषुभूतेषुनलिंगन्धर्मकारणम् ॥६६॥
फलंकतकवृक्षस्ययद्यप्यंबुप्रसादकम् ।
ननामग्रहणादेवतस्यवारिप्रसीदति ॥६७॥
संरक्षणार्थंजन्तूनांरात्रावहनिवासदा ।
शरीरस्यात्ययेचैवसमीक्ष्यवसुधांचरेत् ॥६८॥
अह्नारात्र्याचयान्जन्तून्हिनस्त्यज्ञानतोयतिः ।
तेषांस्नात्वाविशुद्ध्यर्थंप्राणायामान्षडाचरेत् ॥६९॥
प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोऽपिविधिवत्कृताः ।
व्याहृतिप्रणवैर्युक्ताविज्ञेयम्परमन्तपः ॥७०॥

दह्यन्तेध्मायमानानांधातूनांहियथामलाः ।
तथेन्द्रियाणांदह्यन्तेदोषाःप्राणस्यनिग्रहात् ॥७१॥
प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्चकिल्विषम् ।
प्रत्याहारेणसंसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ॥७२॥
उच्चावचेषुभूतेषुदुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः ।
ध्यानयोगेनसम्पश्येद्गतिमस्यान्तरात्मनः ॥७३॥
सम्यग्दर्शनसम्पन्नःकर्म्मभिर्ननिबध्यते ।
दर्शनेनविहीनस्तुसंसारम्प्रतिपद्यते ॥७४॥
अहिंसयेन्द्रियासंगैर्वैदिकैश्चैवकर्म्मभिः ।
तपसश्चरणैश्चोग्रैःसाधयन्तीहतत्पदम् ॥७५॥
अस्थिस्थूणंस्नायुयुतंमांसशोणितलेपनम् ।
चर्मावनद्धंदुर्गन्धिपूर्णंमूत्रपुरीषयोः ॥७६॥
जराशोकसमाविष्टंरोगायतनमातुरम् ।
रजस्वलमनित्यंचभूतावासमिमन्त्यजेत् ॥७७॥
नदीकूलंयथावृक्षोवृक्षंवाशकुनिर्यथा ।
तथात्यजन्निमन्देहंकृच्छ्राद्ग्राहाद्विमुच्यते ॥७८॥
प्रियेषुस्वेषुसुकृतमप्रियेषुचदुष्कृतम् ।
विसृज्यध्यानयोगेनब्रह्माभ्येतिसनातनम् ॥७९॥

यदाभाविनभवतिसर्वभावेषुनिःस्पृहः ।
तदासुखमवाप्नोतिप्रेत्यचेहचशाश्वतम् ॥८०॥
अनेनविधिनासर्वांस्त्यक्त्वासंगान्शनैःशनैः ।
सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तोब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥८१॥
ध्यानिकंसर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम् ।
नह्यनध्यात्मवित्कश्चित्क्रियाफलमुपाश्नुते ॥८२॥
अधियज्ञम्ब्रह्मजपेदाधिदैविकमेवच ।
आध्यात्मिकंचसततंवेदान्ताभिहितंचयत् ॥८३॥
इदंशरणमज्ञानामिदमेवविजानताम् ।
इदमन्विच्छतांस्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥८४॥
अनेनक्रमयोगेनपरिव्रजतियोद्विजः ।
सविधूयेहपाप्मानम्परम्ब्रह्माधिगच्छति ॥८५॥
एषधर्म्मोनुशिष्टोवोयतीनांनियतात्मनाम् ।
वेदसंन्यासिकानान्तुकर्म्मयोगन्निबोधत ॥८६॥
ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा ।
एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्वारःपृथगाश्रमाः ॥८७॥

सर्वेऽपिक्रमशस्त्वेतेयथाशास्त्रंनिषेविताः ।
यथोक्तकारिणंविप्रंनयन्तिपरमांगतिम् ॥८८॥
सर्वेषामपिचैतेषांवेदस्मृतिविधानतः ।
गृहस्थउच्यतेश्रेष्ठःसत्रीनेतान्बिभर्तिहि ॥८९॥
यथानदीनदाःसर्वेसागरेयान्तिसंस्थितिम् ।
तथैवाश्रमिणःसर्वेगृहस्थेयान्तिसंस्थितिम् ॥९०॥
चतुर्भिरपिचैवैतैर्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः ।
दशलक्षणकोधर्म्मःसेवितव्यःप्रयत्नतः ॥९१॥
धृतिःक्षमादमोऽस्तेयंशौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
धीर्विद्यासत्यमक्रोधोदशकन्धर्मलक्षणम् ॥९२॥
दशलक्षणानिधर्म्मस्ययेविप्राःसमधीयते ।
अधीत्यचानुवर्त्तन्तेतेयान्तिपरमांगतिम् ॥९३॥
दशलक्षणकन्धर्म्ममनुतिष्ठन्समाहितः ।
वेदान्तंविधिवच्छ्रुत्वासंन्यसेदनृणोद्विजः ॥९४॥
संन्यस्यसर्वकर्म्माणिकर्म्मदोषानपानुदन् ।
नियतोवेदमभ्यस्यपत्रैश्वर्येसखंवसेत ॥९५॥

एवंसंन्यस्यकर्म्माणिस्वकार्य्यपरमोऽस्पृहः ।
संन्यासेनापहत्यैनःप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥९६॥
एषवोऽभिहितोधर्मोब्राह्मणस्यचतुर्विधः ।
पुण्योऽक्षयफलःप्रेत्यराज्ञान्धर्मंनिबोधत ॥९७॥

॥ इतिमानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायासंहितायाम् ॥
॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांसप्तमोऽध्यायः ॥

राजधर्म्मान्प्रवक्ष्यामियथावृत्तोभवेन्नृपः ।
सम्भवश्चयथातस्यसिद्धिश्चपरमायथा ॥१॥
ब्राह्मम्प्राप्तेनसंस्कारंक्षत्रियेणयथाविधि ।
सर्वस्यास्ययथान्यायंकर्त्तव्यम्परिरक्षणम् ॥२॥
अराजकेहिलोकेऽस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् ।
रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानमसृजत्प्रभुः ॥३॥
इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्चवरुणस्यच ।
चन्द्रवित्तेशयोश्चैवमात्रानिर्हृत्यशाश्वतीः ॥४॥
यस्मादेषांसुरेन्द्राणाम्मात्राभ्योनिर्मितोनृपः ।
तस्मादभिभवत्येषसर्वभूतानितेजसा ॥५॥
तपत्यादित्यवच्चैषचक्षूंषिवमनांसिच ।
नचैनम्भुविशक्नोतिकश्चिदप्यभिवीक्षितुम् ॥६॥
सोऽग्निर्भवतिवायुश्चसोऽर्कःसोमःसधर्म्मराट् ।
सकुवेरःसवरुणःसमहेन्द्रःप्रभावतः ॥७॥

बालोऽपिनावमन्तव्योमनुष्यइतिभूमिपः ।
महतीदेवताह्येषानररूपेणतिष्ठति ॥८॥
एकमेवदहत्यग्निर्नरंदुरुपसर्पिणम् ।
कुलन्दहतिराजाग्निःसपशुद्रव्यसंचयम् ॥९॥
कार्यंसोऽवेक्ष्यशक्तिंचदेशकालौचतत्वतः ।
कुरुतेधर्म्मसिद्ध्यर्थंविश्वरूपम्पुनःपुनः ॥१०॥
यस्यप्रसादेपद्माश्रीर्विजयश्चपराक्रमे ।
मृत्युश्चवसतिक्रोधेसर्वतेजोमयोहिसः ॥११॥
तंयस्तुद्वेष्टिसंमोहात्सविनश्यत्यसंशयम् ।
तस्यह्याशुविनाशायराजाप्रकुरुतेमनः ॥१२॥
तस्माद्धर्मंयमिष्टेषुसंव्यवस्येन्नराधिपः ।
अनिष्टंचाप्यनिष्टेषुतन्धर्मंनविचालयेत् ॥१३॥
तस्यार्थेसर्वभूतानांगोप्तारन्धर्ममात्मजम् ।
ब्रह्मतेजोमयन्दण्डमसृजत्पूर्वमीश्वरः ॥१४॥
तस्यसर्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच ।
भयाद्भोगायकल्पन्तेस्वधर्मान्नचलन्तिच ॥१५॥
तन्देशकालौशक्तिंचविद्यांचावेक्ष्यतत्वतः ।
यथार्हतःसम्प्रणयेन्नरेष्वन्यायवर्त्तिषु ॥१६॥

सराजापुरुषोदण्डःसनेताशासिताचसः ।
चतुर्णामाश्रमाणांचधर्मस्यप्रतिभूःस्मृतः ॥१७॥
दण्डःशास्तिप्रजाःसर्वादण्डएवाभिरक्षति ।
दण्डःसुप्तेषुजागर्त्तिदण्डन्धर्मंविदुर्बुधाः ॥१८॥
समीक्ष्यसधृतःसम्यक्सर्वारंजयतिप्रजाः ।
असमीक्ष्यप्रणीतस्तुविनाशयतिसर्वतः ॥१९॥
यदिनप्रणयेद्राजादण्डन्दण्ड्येष्वतन्द्रितः ।
शूलेमत्स्यानिवापक्ष्यन्दुर्बलान्बलवत्तराः ॥२०॥
अद्यात्काकःपुरोडाशंश्वाचलिह्याद्धविस्तथा ।
स्वाम्यंचनस्यात्कस्मिंश्चित्प्रवर्त्तेताधरोत्तरम् ॥२१॥
सर्वोदण्डजितोलोकोदुर्लभोहिशुचिर्नरः ।
दण्डस्यहिभयात्सर्वंजगद्भोगायकल्पते ॥२२॥
देवदानवगन्धर्वारक्षांसिपतगोरगाः ।
तेऽपिभोगायकल्पन्तेदण्डेनैवनिपीडिताः ॥२३॥
दुष्येयुःसर्ववर्णाश्चभिद्येरन्सर्वसेतवः ।
सर्वलोकप्रकोपश्चभवेद्दण्डस्यविभ्रमात् ॥२४॥
यत्रश्यामोलोहिताक्षोदण्डश्चरतिपापहा ।
प्रजास्तत्रनमुह्यन्तिनेताचेत्साधुपश्यति ॥२५॥

तस्याहुःसम्प्रणेतारंराजानंसत्यवादिनम् ।
समीक्ष्यकारिणम्प्राज्ञन्धर्मकामार्थकोविदम् ॥२६॥
तंराजाप्रणयन्सम्यक्त्रिवर्गेणाभिवर्द्धते ।
कामात्माविषमःक्षुद्रोदण्डेनैवनिहन्यते ॥२७॥
दण्डोहिसुमहत्तेजोदुर्द्धरश्चाकृतात्मभिः ।
धर्माद्विचलितंहन्तिनृपमेवसबान्धवम् ॥२८॥
ततोदुर्गंचराष्ट्रंचलोकंचसचराचरम् ।
अन्तरिक्षगतांश्चैवमुनीन्देवांश्चपीडयेत् ॥२९॥
सोऽसहायेनमूढेनलुब्धेनाकृतबुद्धिना ।
नशक्योन्यायतोनेतुंसक्तेनविषयेषुच ॥३०॥
शुचिनासत्यसन्धेनयथाशास्त्रानुसारिणा ।
प्रणेतुंशक्यतेदण्डःसुसहायेनधीमता ॥३१॥
स्वराष्ट्रेन्यायवृत्तःस्याद्भृशदण्डश्चशत्रुषु ।
सुहृत्स्वजिह्मःस्निग्धेषुब्राह्मणेषुक्षमान्वितः ॥३२॥
एवंवृत्तस्यनृपतेःशिलोञ्छेनापिजीवतः ।
विस्तीर्यतेयशोलोकेतैलविन्दुरिवाम्भसि ॥३३॥
अतस्तुविपरीतस्यनृपतेरजितात्मनः ।
संक्षिप्यतेयशोलोकेघृतविन्दुरिवाम्भसि ॥३४॥

स्वेस्वेधर्मेनिविष्टानांसर्वेषामनुपूर्वशः ।
वर्णानामाश्रमाणांचराजासृष्टोऽभिरक्षिता ॥३५॥
तेनयद्यत्सभृत्येनकर्त्तव्यंरक्षताप्रजाः ।
तत्तद्वोऽहम्प्रवक्ष्यामियथावदनुपूर्वशः ॥३६॥
ब्राह्मणान्पर्युपासीतप्रातरुत्थायपार्थिवः ।
त्रैविद्यवृद्धान्विदुषस्तिष्ठेत्तेषांचशासने ॥३७॥
वृद्धांश्चनित्यंसेवेतविप्रान्वेदविदःशुचीन् ।
वृद्धसेवीहिसततंरक्षोभिरपिपूज्यते ॥३८॥
तेभ्योऽधिगच्छेद्विनयंविनीतात्माऽपिनित्यशः ।
विनीतात्माहिनृपतिर्नविनश्यतिकर्हिचित् ॥३९॥
बहवोऽविनयान्नष्टाराजानःसपरिच्छदाः ।
वनस्थाअपिराज्यानिविनयात्प्रतिपेदिरे ॥४०॥
वेणोविनष्टोऽविनयान्नहुषश्चैवपार्थिवः ।
सुदासोयवनश्चैवसुमुखोनिमिरेवच ॥४१॥
पृथुस्तुविनयाद्राज्यम्प्राप्तवान्मनुरेवच ।
कुवेरश्चधनैश्वर्य्यम्ब्राह्मण्यंचैवगाधिजः ॥४२॥
त्रैविद्येभ्यस्त्रयींविद्यान्दंडनीतिंचशाश्वतीम् ।
आन्वीक्षिकींचात्मविद्यांवार्त्तारम्भांश्चलोकतः ॥४३॥

इन्द्रियाणांजयेयोगंसमातिष्ठेद्दिवानिशम् ।
जितेन्द्रियोहिशक्नोतिवशेस्थापयितुम्प्रजाः ॥४४॥
दशकामसमुत्थानितथाऽष्टौक्रोधजानिच ।
व्यसनानिदुरन्तानिप्रयत्नेनविवर्ज्जयेत् ॥४५॥
कामजेषुप्रसक्तोहिव्यसनेषुमहीपतिः ।
वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यांक्रोधजेष्वात्मनैवतु ॥४६॥
मृगयाऽक्षादिवास्वप्नःपरिवादःस्त्रियोमदः ।
तौर्य्यत्रिकंवृथाऽट्याचकामजोदशकोगणः ॥४७॥
पैशुन्यंसाहसन्द्रोहईर्षाऽसूयाऽर्थदूषणम् ।
वाग्दण्डजंचपारुष्यंक्रोधजोऽपिगणोऽष्टकः ॥४८॥
द्वयोरप्येतयोर्मूलंयंसर्वेकवयोविदुः ।
तंयत्नेनजयेल्लोभन्तज्जावेतावुभौगणौ ॥४९॥
पानमक्षाःस्त्रियश्चैवमृगयाचयथाक्रमम् ।
एतत्कष्टतमंविद्याच्चतुष्कंकामजेगणे ॥५०॥
दण्डस्यपातनंचैववाक्पारुष्यार्थदूषणे ।
क्रोधजेऽपिगणेविद्यात्कष्टमेतत्त्रिकंसदा ॥५१॥
सप्तकस्यास्यवर्गस्यसर्वत्रैवानुषंगिणः ।
पूर्वपूर्वंगुरुतरंविद्याद्व्यसनमात्मवान् ॥५२॥

व्यसनस्यचमृत्योश्चव्यसनंकष्टमुच्यते ।
व्यसन्यधोऽधोव्रजतिस्वर्यात्यव्यसनीमृतः ॥५३॥
मौलाञ्शास्त्रविदःशूराँल्लब्धलक्षान्कुलोद्गतान् ।
सचिवान्सप्तचाष्टौवाप्रकुर्वीतपरीक्षितान् ॥५४॥
अपियत्सुकरंकर्मतदप्येकेनदुष्करम् ।
विशेषतोऽसहायेनकिमुराज्यंमहोदयम् ॥५५॥
तैःसार्द्धंचिन्तयेन्नित्यंसामान्यंसन्धिविग्रहम् ।
स्थानंसमुदयंगुप्तिंलब्धप्रशमनानिच ॥५६॥
तेषांस्वंस्वमभिप्रायमुपलभ्यपृथक्पृथक् ।
समस्तानांचकार्येषुविदध्याद्धितमात्मनः ॥५७॥
सर्वेषान्तुविशिष्टेनब्राह्मणेनविपश्चिता ।
मंत्रयेत्परमंमंत्रंराजाषाड्गुण्यसंयुतम् ॥५८॥
नित्यंतस्मिन्समाश्वस्तःसर्वकार्याणिनिक्षिपेत् ।
तेनसार्द्धंविनिश्चित्यततःकर्म्मसमारभेत् ॥५९॥
अन्यानपिप्रकुर्वीतशुचीन्प्राज्ञानवस्थितान् ।
सम्यगर्थसमाहर्तॄनमात्यान्सुपरीक्षितान् ॥६०॥
निर्वर्त्तेतास्ययावद्भिरितिकर्त्तव्यतानृभिः ।
तावतोऽतन्द्रितान्दक्षान्प्रकुर्वीतविचक्षणान् ॥६१॥

तेषामर्थेनियुंञ्जीतशूरान्दक्षान्कुलोद्गतान् ।
शुचीनाकरकर्मान्तेभीरूनन्तर्निवेशने ॥६२॥
दूतंचैवप्रकुर्वीतसर्वशास्त्रविशारदम् ।
इंगिताकारचेष्टज्ञंशुचिन्दक्षंकुलोद्गतम् ॥६३॥
अनुरक्तःशुचिर्दक्षःस्मृतिमान्देशकालवित् ।
वपुष्मान्वीतभीर्वाग्मीदूतोराज्ञःप्रशस्यते ॥६४॥
अमात्येदण्डआयत्तोदण्डेवैनयिकीक्रिया ।
नृपतौकोषराष्ट्रेचदूतेसन्धिविपर्य्ययौ ॥६५॥
दूतएवहिसन्धत्तेभिनत्त्येवचसंहतान् ।
दूतस्तत्कुरुतेकर्मभिद्यन्तेयेनवानवा ॥६६॥
सविद्यादस्यकृत्येषुनिगूढेंगितचेष्टितैः ।
आकारमिंगितंचेष्टांभृत्येषुचचिकीर्षितम् ॥६७॥
बुद्ध्वाचसर्वन्तत्त्वेनपरराजचिकीर्षितम् ।
तथाप्रयत्नमातिष्ठेद्यथात्मानंनपीडयेत् ॥६८॥
जांगलंसस्यसम्पन्नमार्यप्रायमनाविलम् ।
रम्यमानतसामन्तंस्वाजीव्यन्देशमावसेत् ॥६९॥
धनुर्दुर्गंमहीदुर्गमब्दुर्गंवार्क्षमेववा ।
नृदुर्गंगिरिदुर्गंवासमाश्रित्यवसेत्पुरम् ॥७०॥

सर्वेणतुप्रयत्नेनगिरिदुर्गंसमाश्रयेत् ।
एषांहिबाहुगुण्येनगिरिदुर्गंविशिष्यते ॥७१॥
त्रीण्याद्यान्याश्रितास्त्वेषांमृगगर्ताश्रयाप्सराः ।
त्रीण्युत्तराणिक्रमशःप्लवंगमनरामराः ॥७२॥
यथादुर्गाश्रितानेतान्नोपहिंसन्तिशत्रवः ।
तथाऽरयोनहिंसन्तिनृपंदुर्गसमाश्रितम् ॥७३॥
एकःशतंयोधयतिप्राकारस्थोधनुर्धरः ।
शतन्दशसहस्राणितस्माद्दुर्गंविधीयते ॥७४॥
तत्स्यादायुधसम्पन्नन्धनधान्येनवाहनैः ।
ब्राह्मणैःशिल्पिभिर्यन्त्रैर्यवसेनोदकेनच ॥७५॥
तस्यमध्येसुपर्याप्तंकारयेद्गृहमात्मनः ।
गुप्तंसर्वर्तुकंशुभ्रंजलवृक्षसमन्वितम् ॥७६॥
तदध्यास्योद्वहेद्भार्यांसवर्णांलक्षणान्विताम् ।
कुलेमहतिसम्भूतांहृद्यांरूपगुणान्विताम् ॥७७॥
पुरोहितंचकुर्वीतवृणुयादेवचर्त्विजम् ।
तेऽस्यगृह्याणिकर्माणिकुर्युर्वैतानिकानिच ॥७८॥
यजेतराजाक्रतुभिर्विविधैराप्तदक्षिणैः ।
धर्मार्थंचैवविप्रेभ्योदद्याद्भोगान्धनानिच ॥७९॥

संवत्सरिकमाप्तैश्चराष्ट्रादाहारयेद्बलिम् ।
स्याच्चाम्नायापरोलोकेवर्त्तेतपितृवन्नृषु ॥८०॥
अध्यक्षान्विविधान्कुर्यात्तत्रतत्रविपश्चितः ।
तेऽस्यसर्वाण्यवेक्षेरन्नृणांकार्याणिकुर्वताम् ॥८१॥
आवृत्तानांगुरुकुलाद्विप्राणांपूजकोभवेत् ।
नृपाणामक्षयोह्येषनिधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ॥८२॥
नतंस्तेनानचामित्राहरन्तिनचनश्यति ।
तस्माद्राज्ञानिधातव्योब्राह्मणेष्वक्षयोनिधिः ॥८३॥
नस्कन्दतेनव्यथतेनविनश्यतिकर्हिचित् ।
वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्योब्राह्मणस्यमुखेहुतम् ॥८४॥
सममब्राह्मणेदानंद्विगुणम्ब्राह्मणब्रुवे ।
प्राधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे ॥८५॥
पात्रस्यहिविशेषेणश्रद्दधानतयैवच ।
अल्पंवाबहुवाप्रेत्यदानस्यावाप्यतेफलम् ॥८६॥
समोत्तमाधमैराजात्वाहूतःपालयन्प्रजाः ।
ननिवर्त्तेतसंग्रामात्क्षात्रन्धर्म्ममनुस्मरन् ॥८७॥
संग्रामेष्वनिवर्त्तित्वम्प्रजानांचैवपालनम् ।
शुश्रूषाब्राह्मणानांचराज्ञांश्रेयस्करम्परम् ॥८८॥

आहवेषुमिथोऽन्योऽन्यंजिघांसन्तोमहीक्षितः ।
युध्यमानाःपरंशक्त्यास्वर्गंयान्त्यपराङ्मुखाः ॥८९॥
नकूटैरायुधैर्हन्याद्युध्यमानोरणेरिपून् ।
नकर्णिभिर्नापिदिग्धैर्नाग्निज्वलिततेजनैः ॥९०॥
नचहन्यात्स्थलारूढन्नक्लीवंनकृतांजलिम् ।
नमुक्तकेशन्नासीनन्नतवास्मीतिवादिनम् ॥९१॥
नसुप्तन्नविसन्नाहन्ननग्नन्ननिरायुधम् ।
नायुध्यमानम्पश्यन्तन्नपरेणसमागतम् ॥९२॥
नायुधव्यसनप्राप्तन्नार्तन्नातिपरिक्षतम् ।
नभीतन्नपरावृत्तंसतान्धर्म्ममनुस्मरन् ॥९३॥
यस्तुभीतःपरावृत्तःसंग्रामेहन्यतेपरैः ।
भर्तुर्यद्दुष्कृतंकिंचित्तत्सर्वम्प्रतिपद्यते ॥९४॥
यच्चास्यसुकृतंकिंचिदमुत्रार्थमुपार्जितम् ।
भर्तातत्सर्वमादत्तेपरावृत्तहतस्यतु ॥९५॥
रथाश्वंहस्तिनञ्छत्रन्धनन्धान्यम्पशून्स्त्रियः ।
सर्वद्रव्याणिकुप्यंचयोयज्जयतितस्यतत् ॥९६॥
राज्ञश्चदद्युरुद्धारमित्येषावैदिकीश्रुतिः ।
राज्ञाचसर्वयोधेभ्योदातव्यमपृथग्जितम् ॥९७॥

एषोऽनुपस्कृतःप्रोक्तोयोधधर्म्मःसनातनः १
अस्माद्धर्म्मान्नच्यवेतक्षत्रियोघ्नन्रणेरिपून् ॥९८॥
अलब्धंचैवलिप्सेतलब्धंरक्षेत्प्रयत्नतः १
रक्षितंवर्द्धयेच्चैववृद्धम्पात्रेषुनिक्षिपेत् ॥९९॥
एतच्चतुर्विधंविद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् १
अस्यनित्यमनुष्ठानंसम्यक्कुर्य्यादतन्द्रितः ॥१००॥
अलब्धमिच्छेद्दण्डेनलब्धंरक्षेदवेक्षया १
रक्षितंवर्द्धयेद्वृद्ध्यावृद्धन्दानेननिक्षिपेत् ॥१०१॥
नित्यमुद्यतदण्डःस्यान्नित्यंविवृतपौरुषः १
नित्यंसंवृतसंवार्य्योनित्यञ्छिद्रानुसार्य्यरेः ॥१०२॥
नित्यमुद्यतदण्डस्यकृत्स्नमुद्विजतेजगत् १
तस्मात्सर्वाणिभूतानिदण्डेनैवप्रसाधयेत् ॥१०३॥
अमाययैववर्त्तेतनकथंचनमायया १
बुध्येतारिप्रयुक्ताचमायान्नित्यंस्वसंवृतः ॥१०४॥
नास्यछिद्रम्परोविद्याद्विद्याच्छिद्रम्परस्यतु १
गूहेत्कूर्म्मइवांगानिरक्षेद्विवरमात्मनः ॥१०५॥
वकवच्चिन्तयेदर्थान्सिंहवच्चपराक्रमेत् १
वृकवच्चावलुम्पेतशशवच्चविनिष्पतेत् ॥१०६॥

एवंविजयमानस्ययेऽस्यस्युःपरिपन्थिनः ।
तानानयेद्वशंसर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः ॥१०७॥
यदितेतुनतिष्ठेयुरुपायैःप्रथमैस्त्रिभिः ।
दण्डेनैवप्रसह्यैतांश्छनकैर्वशमानयेत् ॥१०८॥
सामादीनामुपायानांचतुर्णामपिपण्डिताः ।
सामदण्डौप्रशंसन्तिनित्यंराष्ट्राभिवृद्धये ॥१०९॥
यथोद्धरतिनिर्द्दाताकक्षन्धान्यंचरक्षति ।
तथारक्षेन्नृपोराष्ट्रंहन्याच्चपरिपन्थिनः ॥११०॥
मोहाद्राजास्वराष्ट्रंयःकर्षयत्यनवेक्षया ।
सोऽचिराद्भ्रश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबान्धवः ॥१११॥
शरीरकर्षणात्प्राणाःक्षीयन्तेप्राणिनांयथा ।
तथाराज्ञामपिप्राणाःक्षीयन्तेराष्ट्रकर्षणात् ॥११२॥
राष्ट्रस्यसंग्रहेनित्यंविधानमिदमाचरेत् ।
सुसंगृहीतराष्ट्रोहिपार्थिवःसुखमेधते ॥११३॥
द्वयोस्त्रयाणाम्पञ्चानांमध्येगुल्ममधिष्ठितम् ।
तथाग्रामशतानांचकुर्य्याद्राष्ट्रस्यसंग्रहम् ॥११४॥
ग्रामस्याधिपतिंकुर्य्याद्दशग्रामपतिन्तथा ।
विंशतीशंशतेशंचसहस्रपतिमेवच ॥११५॥

ग्रामेदोषान्समुत्पन्नान्ग्रामिकःशनकैःस्वयम् ।
शंसेद्ग्रामदशेशायदशेशोविंशतीशिनम् ॥११६॥
विंशतीशस्तुतत्सर्वंशतेशायनिवेदयेत् ।
शंसेद्ग्रामशतेशस्तुसहस्रपतयेस्वयम् ॥११७॥
यानिराजप्रदेयानिप्रत्यहंग्रामवासिभिः ।
अन्नपानेन्धनादीनिग्रामिकस्तान्यवाप्नुयात् ॥११८॥
दशीकुलन्तुभुंजीतविंशीपंचकुलानिच ।
ग्रामंग्रामशताध्यक्षःसहस्राधिपतिःपुरम् ॥११९॥
तेषांग्राम्याणिकार्य्याणिपृथक्कार्य्याणिचैवहि ।
राज्ञोऽन्यःसचिवःस्निग्धस्तानिपश्येदतन्द्रितः ॥१२०॥
नगरेनगरेचैकंकुर्य्यात्सर्वार्थचिन्तकम् ।
उच्चैःस्थानंघोररूपंनक्षत्राणामिवग्रहम् ॥१२१॥
सतानुपरिक्रामेत्सर्वानेवसदास्वयम् ।
तेषांवृत्तम्परिणयेत्सम्यग्राष्ट्रेषुतच्चरैः ॥१२२॥
राज्ञोहिरक्षाधिकृताःपरस्वग्दायिनःशठाः ।
भृत्याभवन्तिप्रायेणतेभ्योरक्षेदिमाःप्रजाः ॥१२३॥
येकार्यिकेभ्योऽर्थमेवगृह्णीयुःपापचेतसः ।
तेषांसर्वस्वमादायराजाकुर्य्यात्प्रवासनम् ॥१२४॥

राजकर्म्मसुयुक्तानांस्त्रीणाम्प्रेष्यजनस्यच ।
प्रत्यहंकल्पयेद्वृत्तिंस्थानकर्म्मानुरूपतः ॥१२५॥
पणोदेयोऽवकृष्टस्यषडुत्कृष्टस्यवेतनम् ।
षाण्मासिकस्तथाछादोधान्यद्रोणस्तुमासिकः ॥१२६॥
क्रयविक्रयमध्वानम्भक्तंचसपरिव्ययम् ।
योगक्षेमंचसम्प्रेक्ष्यवणिजोदापयेत्करान् ॥१२७॥
यथाफलेनयुज्येतराजाकर्त्ताचकर्म्मणाम् ।
तथाऽवेक्ष्यनृपोराष्ट्रेकल्पयेत्सततंकरान् ॥१२८॥
यथाऽल्पाल्पमदन्त्याद्यंवार्य्योकोवत्सषट्पदाः ।
तथाऽल्पाल्पोग्रहीतव्योराष्ट्राद्राज्ञाऽब्दिकःकरः ॥१२९॥
पंचाशद्भागआदेयोराज्ञापशुहिरण्ययोः ।
धान्यानामष्टमोभागःषष्ठोद्वादशएववा ॥१३०॥
आददीताथषड्भागन्द्रुमांसमधुसर्पिषाम् ।
गन्धौषधिरसानांचपुष्पमूलफलस्यच ॥१३१॥
पत्रशाकतृणानांचचर्मणांवैदलस्यच ।
मृन्मयानांचभाण्डानांसर्वस्याश्ममयस्यच ॥१३२॥
म्रियमाणोऽप्याददीतनराजाश्रोत्रियात्करम् ।
नचक्षुधाऽस्यसंसीदेच्छ्रोत्रियोविषयेवसन् ॥१३३॥

यस्यराज्ञस्तुविषयेश्रोत्रियःसीदतिक्षुधा ।
तस्यापिततक्षुधाराष्ट्रमचिरेणैवसीदति ॥१३४॥
श्रुतवृत्तेविदित्वाऽस्यवृत्तिन्धर्म्यांम्प्रकल्पयेत् ।
संरक्षेत्सर्वतश्चैनम्पितापुत्रमिवौरसम् ॥१३५॥
संरक्ष्यमाणोराज्ञायंकुरुतेधर्ममन्वहम् ।
तेनायुर्वर्द्धतेराज्ञोद्रविणंराष्ट्रमेवच ॥१३६॥
यत्किंचिदपिवर्षस्यदापयेत्करसंज्ञितम् ।
व्यवहारेणजीवन्तंराजाराष्ट्रेपृथग्जनम् ॥१३७॥
कारुकाञ्छिल्पिनश्चैवशूद्रांश्चात्मोपजीविनः ।
एकैकंकारयेत्कर्म्ममासिमासिमहीपतिः ॥१३८॥
नोच्छिन्द्यादात्मनोमूलम्परेषांचातितृष्णया ।
उच्छिन्दन्ह्यात्मनोमूलमात्मानन्तांश्चपीडयेत् ॥१३९॥
तीक्ष्णश्चैवमृदुश्चस्यात्कार्य्यंवीक्ष्यमहीपतिः ।
तीक्ष्णश्चैवमृदुश्चैवराजाभवतिसम्मतः ॥१४०॥
अमात्यमुख्यन्धर्म्मज्ञम्प्राज्ञन्दान्तंकुलोद्गतम् ।
स्थापयेदासनेतस्मिन्खिन्नःकार्य्येक्षणेनृणाम् ॥१४१॥
एवंसर्वंविधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः ।
युक्तश्चैवाप्रमत्तश्चपरिरक्षेदिमाःप्रजाः ॥१४२॥

विक्रोशन्त्योयस्यराष्ट्राद्ध्रियन्तेदस्युभिःप्रजाः ।
संपश्यतःसभृत्यस्यमृतःसनतुजीवति ॥१४३॥
क्षत्रियस्यपरोधर्म्मःप्रजानामेवपालनम् ।
निर्द्दिष्टफलभोक्ताहिराजाधर्म्मेणयुज्यते ॥१४४॥
उत्थायपश्चिमेयामेकृतशौचःसमाहितः ।
हुताग्निर्ब्राह्मणांश्चार्च्यप्रविशेत्सशुभांसभाम् ॥१४५॥
तत्रस्थितःप्रजाःसर्वाःप्रतिनन्द्यविसर्जयेत् ।
विसृज्यचप्रजाःसर्वामंत्रयेत्सहमंत्रिभिः ॥१४६॥
गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवारहोगतः ।
अरण्येनिःशलाकेवामंत्रयेदविभावितः ॥१४७॥
यस्यमंत्रंनजानन्तिसमागम्यपृथग्जनाः ।
सकृत्स्नांपृथिवीम्भुंक्तेकोषहीनोऽपिपार्थिवः ॥१४८॥
जडमूकान्धबधिरांस्तिर्य्यग्योनान्वयोऽतिगान् ।
स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यंगान्मंत्रकालेऽपसारयेत् ॥१४९॥
भिन्दन्त्यवमतामंत्रन्तैर्य्यग्योनास्तथैवच ।
स्त्रियश्चैवविशेषेणतस्मात्तत्राद्दतोभवेत् ॥१५०॥
मध्यन्दिनेऽर्द्धरात्रेवाविश्रान्तोविगतक्लमः ।
चिन्तयेद्धर्मकामार्थान्सार्द्धन्तैरेकएववा ॥१५१॥

परस्परविरुद्धानान्तेषांचसमुपार्ज्जनम् ।
कन्यानांसम्प्रदानंचकुमाराणांचरक्षणम् ॥१५२॥
दूतसम्प्रेषणंचैवकार्यशेषन्तथैवच ।
अन्तःपुरप्रचारंचप्रणिधीनांचचेष्टितम् ॥१५३॥
कृत्स्नंचाष्टविधंकर्मपंचवर्गंचतत्वतः ।
अनुरागापरागौचप्रचारम्मण्डलस्यच ॥१५४॥
मध्यमस्यप्रचारंचविजिगीषोश्चचेष्टितम् ।
उदासीनप्रचारंचशत्रोश्चैवप्रयत्नतः ॥१५५॥
एताःप्रकृतयोमूलम्मण्डलस्यसमासतः ।
अष्टौचान्याःसमाख्याताद्वादशैवतुताःस्मृताः ॥१५६॥
अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्याःपंचचापराः ।
प्रत्येकंकथितात्वेताःसंक्षेपेणद्विसप्ततिः ॥१५७॥
अनन्तरमरिंविद्यादरिसेविनमेवच ।
अरेरनन्तरम्मित्रमुदासीनन्तयोःपरम् ॥१५८॥
तान्सर्वानभिसन्दध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः ।
व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्चपौरुषेणनयेनच ॥१५९॥
सन्धिंचविग्रहंचैवयानमासनमेवच ।
द्वैधीभावंसंश्रयंचषड्गुणांश्चिन्तयेत्सदा ॥१६०॥

आसनंचैवयानंचसन्धिंविग्रहमेवच ।
कार्य्यंवीक्ष्यप्रयुंजीतद्वैधंसंश्रयमेवच ॥१६१॥
सन्धिन्तुद्विविधंविद्याद्राजाविग्रहमेवच ।
उभेयानासनेचैवद्विविधःसंश्रयःस्मृतः ॥१६२॥
समानयानकर्मीचविपरीतस्तथैवच ।
तदात्वायतिसंयुक्तःसन्धिर्ज्ञेयोद्विलक्षणः ॥१६३॥
स्वयंकृतश्चकार्यार्थमकालेकालएववा ।
मित्रस्यचैवापकृतेद्विविधोविग्रहःस्मृतः ॥१६४॥
एकाकिनश्चात्ययिकेकार्येप्राप्तेयदृच्छया ।
संहतस्यचमित्रेणद्विविधंयानमुच्यते ॥१६५॥
क्षीणस्यचैवक्रमशोदैवात्पूर्वकृतेनवा ।
मित्रस्यचानुरोधेनद्विविधंस्मृतमासनम् ॥१६६॥
बलस्यस्वामिनश्चैवस्थितिःकार्य्यार्थसिद्धये ।
द्विविधंकीर्त्यतेद्वैधंषाड्गुण्यगुणवेदिभिः ॥१६७॥
अर्थसम्पादनार्थंचपीड्यमानस्यशत्रुभिः ।
साधुषुव्यपदेशार्थंद्विविधःसंश्रयःस्मृतः ॥१६८॥
यदाऽवगच्छेदायत्यामाधिक्यन्ध्रुवमात्मनः ।
तदात्वेचाल्पिकाम्पीडान्तदासन्धिंसमाश्रयेत् ॥१६९॥

यदाप्रकृष्टामन्येतसर्वास्तुप्रकृतीर्भृशम् ।
अत्युच्छ्रितन्तथात्मानन्तदाकुर्वीतविग्रहम् ॥१७०॥
यदामन्येतभावेनहृष्टम्पुष्टंबलंस्वकम् ।
परस्यविपरीतंचतदायायाद्रिपुम्प्रति ॥१७१॥
यदातुस्यात्परिक्षीणोवाहनेनबलेनच ।
तदासीतप्रयत्नेनशनकैःसान्त्वयन्नरीन् ॥१७२॥
मन्येतारिंयदाराजासर्वथाबलवत्तरम् ।
तदाद्विधाबलंकृत्वासाधयेत्कार्य्यमात्मनः ॥१७३॥
यदापरबलानान्तुगमनीयतमोभवेत् ।
तदातुसंश्रयेत्क्षिप्रन्धार्म्मिकंबलिनंनृपम् ॥१७४॥
निग्रहम्प्रकृतीनांचकुर्य्याद्योऽरिबलस्यच ।
उपसेवेततन्नित्यंसर्वयत्नैर्गुरुंयथा ॥१७५॥
यदितत्रापिसम्पश्येद्दोषंसंश्रयकारितम् ।
सुयुद्धमेवतत्रापिनिर्विशंकःसमाचरेत् ॥१७६॥
सर्वोपायैस्तथाकुर्य्यान्नीतिज्ञःपृथिवीपतिः ।
यथाऽस्याभ्यधिकानस्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥१७७॥
आयतिंसर्वकार्य्याणान्तदात्वंचविचारयेत् ।
अतीतानांचसर्वेषांगुणदोषौचतत्त्वतः ॥१७८॥

आयत्यांगुणदोषज्ञस्तदात्वेक्षिप्रनिश्चयः ।
अतीतेकार्य्यशेषज्ञःशत्रुभिर्नाभिभूयते ॥१७९॥
यथैनन्नाभिसन्दध्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ।
तथासर्वंसंविदध्यादेषसामासिकोनयः ॥१८०॥
यदातुयानमातिष्ठेदरिराष्ट्रम्प्रतिप्रभुः ।
तदाऽनेनविधानेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८१॥
मार्गशीर्षेशुभेमासियायाद्यात्रांमहीपतिः ।
फाल्गुनंवाऽथचैत्रंवामासौप्रतियथाबलम् ॥१८२॥
अन्येष्वपितुकालेषुयदापश्येद्ध्रुवंजयम् ।
तदायायाद्विगृह्यैवव्यसनेचोत्थितेरिपोः ॥१८३॥
कृत्वाविधानम्मूलेतुयात्रिकंचयथाविधि ।
उपगृह्यास्पदंचैवचारान्सम्यग्विधायच ॥१८४॥
संशोध्यत्रिविधंमार्गंषड्विधंचबलंस्वकम् ।
साम्परायिककल्पेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८५॥
शत्रुसेविनिमित्रेचगूढेयुक्ततरोभवेत् ।
गतप्रत्यागतेचैवसहिकष्टतरोरिपुः ॥१८६॥
दण्डव्यूहेनतन्मार्गंयायात्तुशकटेनवा ।
वराहमकराभ्यांवासूच्यावागरुडेनवा ॥१८७॥

यतश्चभयमाशंकेत्ततोविस्तारयेद्बलम् ।
पद्मेनचैवव्यूहेननिविशेतसदास्वयम् ॥१८८॥
सेनापतिबलाध्यक्षौसर्वदिक्षुनिवेशयेत् ।
यतश्चभयमाशंकेत्प्राचीन्तांकल्पयेद्दिशम् ॥१८९॥
गुल्मांश्चस्थापयेदाप्तान्कृतसंज्ञान्समन्ततः ।
स्थानेयुद्धेचकुशलानभीरूनविकारिणः ॥१९०॥
संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्बहून् ।
सूच्यावज्रेणचैवैतान्व्यूहेनव्यूह्ययोधयेत् ॥१९१॥
स्यन्दनाश्वैस्समेयुध्येदनूपेनौद्विपैस्तथा ।
वृक्षगुल्मावृतेचापैरसिचर्म्मायुधैःस्थले ॥१९२॥
कुरुक्षेत्रांश्चमत्स्यांश्चपंचालाञ्छूरसेनजान् ।
दीर्घांल्लघूंश्चैवनरानग्रानीकेषुयोधयेत् ॥१९३॥
प्रहर्षयेद्बलंव्यूह्यतांश्चसम्यक्परीक्षयेत् ।
चेष्टाश्चैवविजानीयादरीन्योधयतामपि ॥१९४॥
उपरुध्यारिमासीतराष्ट्रंचास्योपपीडयेत् ।
दूषयेच्चास्यसततंयवसान्नोदकेन्धनम् ॥१९५॥
भिन्द्याच्चैवतडागानिप्राकारपरिखास्तथा ।
समवस्कन्दयेच्चैनंरात्रौवित्रासयेत्तथा ॥१९६॥

उपजप्यानुपजपेद्बुध्येतैवचतत्कृतम् ।
युक्तेचदैवेयुध्येतजयप्रेप्सुरपेतभीः ॥१९७॥
साम्नादानेनभेदेनसमस्तैरथवापृथक् ।
विजेतुम्प्रयतेतारीन्नयुद्धेनकदाचन ॥१९८॥
अनित्योविजयोयस्माद्दृश्यतेयुध्यमानयोः ।
पराजयश्चसंग्रामेतस्माद्युद्धंविवर्ज्जयेत् ॥१९९॥
त्रयाणामप्युपायानाम्पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
तथायुध्येतसम्पन्नोविजयेतरिपून्यथा ॥२००॥
जित्वासम्पूजयेद्देवान्ब्राह्मणांश्चैवधार्मिकान् ।
प्रदद्यात्परिहारांश्चख्यापयेदभयानिच ॥२०१॥
सर्वेषान्तुविदित्वैषांसमासेनचिकीर्षितम् ।
स्थापयेत्तत्रतद्वंश्यंकुर्य्याच्चसमयक्रियाम् ॥२०२॥
प्रमाणानिचकुर्वीततेषान्धर्म्यान्यथोदितान् ।
रत्नैश्चपूजयेदेनम्प्रधानपुरुषैःसह ॥२०३॥
आदानमप्रियकरन्दानंचप्रियकारकम् ।
अभीप्सितानामर्थानांकालेयुक्तम्प्रशस्यते ॥२०४॥
सर्वंकर्मेदमायत्तंविधानेदैवमानुषे ।
तयोर्दैवमचिन्त्यन्तुमानुषेविद्यतेक्रिया ॥२०५॥

म्हवाऽपिव्रजेद्युक्तःसन्धिंकृत्वाप्रयत्नतः ।
मित्रंहिरण्यम्भूमिंवासम्पश्यंस्त्रिविधम्फलम् ॥२०६॥
पार्ष्णिग्राहंचसम्प्रेक्ष्यतथाक्रन्दंचमण्डले ।
मित्रादथाप्यमित्राद्वायात्राफलमवाप्नुयात् ॥२०७॥
हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्यापार्थिवोनतथैधते ।
यथामित्रन्ध्रुवंलब्ध्वाकृशमप्यायतिक्षमम् ॥२०८॥
धर्म्मज्ञंचकृतज्ञंचतुष्टप्रकृतिमेवच ।
अनुरक्तंस्थिरारम्भंलघुमित्रम्प्रशस्यते ॥२०९॥
प्राज्ञंकुलीनंशूरंचदक्षन्दातारमेवच ।
कृतज्ञन्धृतिमन्तंचकष्टमाहुररिम्बुधाः ॥२१०॥
आर्यतापुरुषज्ञानंशौर्य्यंकरुणवेदिता ।
स्थौललक्ष्यंचसततमुदासीनगुणोदयः ॥२११॥
क्षेम्यांसस्यप्रदान्नित्यम्पशुवृद्धिकरीमपि ।
परित्यजेन्नृपोभूमिमात्मार्थमविचारयन् ॥२१२॥
आपदर्थन्धनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि ।
आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि ॥२१३॥
सहसर्वाःसमुत्पन्नाःप्रसमीक्ष्यापदोभृशम् ।
संयुक्तांश्चवियुक्तांश्चसर्वोपायान्सृजेद्बुधः ॥२१४॥

उपेतारमुपेयंचसर्वोपायांश्चकृत्स्नशः ।
एतत्त्रयंसमाश्रित्यप्रयतेतार्थसिद्धये ॥२१५॥
एवंसर्वमिदंराजासहसन्मंत्र्यमंत्रिभिः ।
व्यायाम्याप्लुत्यमध्याह्नेभोक्तुमन्तःपुरंविशेत् ॥२१६॥
तत्रात्मभूतैःकालज्ञैरहार्यैःपरिचारकैः ।
सुपरीक्षितमन्नाद्यमद्यान्मंत्रैर्विषापहैः ॥२१७॥
विषघ्नैरगदैश्चास्यसर्वद्रव्याणियोजयेत् ।
विषघ्नानिचरत्नानिनियतोधारयेत्सदा ॥२१८॥
परीक्षिताःस्त्रियश्चैनंव्यजनोदकधूपनैः ।
वेषाभरणसंशुद्धाःस्पृशेयुःसुसमाहिताः ॥२१९॥
एवम्प्रयत्नंकुर्वीतयानशय्यासनाशने ।
स्नानेप्रसाधनेचैवसर्वालंकारकेषुच ॥२२०॥
भुक्तवान्विहरेच्चैवस्त्रीभिरन्तःपुरेसह ।
विहृत्यतुयथाकालम्पुनःकार्य्याणिचिन्तयेत् ॥२२१॥
अलंकृतश्चसम्पश्येदायुधीयम्पुनर्जनम् ।
वाहनानिचसर्वाणिशस्त्राण्याभरणानिच ॥२२२॥
सन्ध्यांचोपास्यशृणुयादन्तर्वेश्मनिशस्त्रभृत् ।
रहस्याख्यायिनांचैवप्रणिधीनांचचेष्टितम् ॥२२३॥

गत्वाकक्षान्तरन्त्वन्यत्समनुज्ञाप्यतंजनम् ।
प्रविशेद्भोजनार्थंचस्त्रीवृतोऽन्तःपुरम्पुनः ॥२२४॥
तत्रभुक्त्वापुनःकिंचित्तूर्यघोषैःप्रहर्षितः ।
संविशेत्तुयथाकालमुत्तिष्ठेच्चगतक्लमः ॥२२५॥
एतद्विधानमातिष्ठेदरोगःपृथिवीपतिः ।
अस्वस्थःसर्वमेतत्तुभृत्येषुविनियोजयेत् ॥२२६॥

॥ इतिमानवेधर्म्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥
॥ राजधर्म्मोनामसप्तमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायामष्टमोऽध्यायः ॥

व्यवहारान्दिदृक्षुस्तुब्राह्मणैःसहपार्थिवः ।
मंत्रज्ञैर्मंत्रिभिश्चैवविनीतःप्रविशेत्सभाम् ॥१॥
तत्रासीनःस्थितोवाऽपिपाणिमुद्यम्यदक्षिणम् ।
विनीतवेषाभरणःपश्येत्कार्य्याणिकार्यिणाम् ॥२॥
प्रत्यहन्देशदृष्टैश्चशास्त्रदृष्टैश्चहेतुभिः ।
अष्टादशसुमार्गेषुनिबद्धानिपृथक्पृथक् ॥३॥
तेषामाद्यमृणादानन्निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः ।
सम्भूयचसमुत्थानन्दत्तस्यानपकर्म्मच ॥४॥
वेतनस्यैवचादानंसंविदश्चव्यतिक्रमः ।
क्रयविक्रयानुशयोविवादःस्वामिपालयोः ॥५॥
सीमाविवादधर्म्मश्चपारुष्येदण्डवाचिके ।
स्तेयंचसाहसंचैवस्त्रीसंग्रहणमेवच ॥६॥
स्त्रीपुन्धर्म्मोविभागश्चद्यूतमाह्वयएवच ।
पदान्यष्टादशैतानिव्यवहारस्थिताविह ॥७॥

एषुस्थानेषुभूयिष्ठंविवादंचरतांनृणाम् ।
धर्मंशाश्वतमाश्रित्यकुर्य्यात्कार्यविनिर्णयम् ॥८॥
यदास्वयन्नकुर्य्यात्तुनृपतिःकार्य्यदर्शनम् ।
तदानियुंज्याद्विद्वांसम्ब्राह्मणंकार्य्यदर्शने ॥९॥
सोऽस्यकार्य्याणिसम्पश्येत्सभ्यैरेवत्रिभिर्वृतः ।
सभामेवप्रविश्याग्र्यामासीनःस्थितएववा ॥१०॥
यस्मिन्देशेनिषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः ।
राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदुः ॥११॥
धर्म्मोविद्धस्त्वधर्म्मेणसभांयत्रोपतिष्ठते ।
शल्यंचास्यनकृन्तन्तिविद्धास्तत्रसभासदः ॥१२॥
सभांवानप्रवेष्टव्यंवक्तव्यंवासमंजसम् ।
अब्रुवन्विब्रुवन्वाऽपिनरोभवतिकिल्विषी ॥१३॥
यत्रधर्म्मोह्यधर्म्मेणसत्यंयत्रानृतेनच ।
हन्यतेप्रेक्ष्यमाणानांहतास्तत्रसभासदः ॥१४॥
धर्म्मएवहतोहन्तिधर्म्मोरक्षतिरक्षितः ।
तस्माद्धर्म्मोनहन्तव्योमानोधर्म्मोहतोऽवधीत् ॥१५॥
वृषोहिभगवान्धर्मस्तस्ययःकुरुतेह्यलम् ।
वृषलन्तंविदुर्देवास्तस्माद्धर्म्मन्नलोपयेत् ॥१६॥

एकएवसुहृद्धर्मोनिधनेऽप्यनुयातियः ।
शरीरेणसमन्नाशंसर्वमन्यद्धिगच्छति ॥१७॥
पादोऽधर्म्मस्यकर्त्तारम्पादःसाक्षिणमृच्छति ।
पादस्सभासदस्सर्वान्पादोराजानमृच्छति ॥१८॥
राजाभवत्यनेनास्तुमुच्यन्तेचसभासदः ।
एनोगच्छतिकर्त्तारन्निन्दार्होयत्रनिन्द्यते ॥१९॥
जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुवः ।
धर्म्मप्रवक्तानृपतेर्नतुशूद्रःकथंचन ॥२०॥
यस्यशूद्रस्तुकुरुतेराज्ञोधर्म्मविवेचनम् ।
तस्यसीदतितद्राष्ट्रम्पंकेगौरिवपश्यतः ॥२१॥
यद्राष्ट्रंशूद्रभूयिष्ठंनास्तिकाक्रान्तमद्विजम् ।
विनश्यत्याशुतत्कृत्स्नन्दुर्भिक्षव्याधिपीडितम् ॥२२॥
धर्मासनमधिष्ठायसंवीतांगःसमाहितः ।
प्रणम्यलोकपालेभ्यःकार्य्यदर्शनमारभेत् ॥२३॥
अर्थानर्थावुभौबुद्ध्वाधर्म्माधर्म्मौचकेवलौ ।
वर्णक्रमेणसर्वाणिपश्येत्कार्य्याणिकार्य्यिणाम् ॥२४॥
बाह्यैर्विभावयेल्लिंगैर्भावमन्तर्गतंनृणाम् ।
स्वरवर्णेंगिताकारैश्चक्षुषाचेष्टितेनच ॥२५॥

आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्चगृह्यतेऽन्तर्गतम्मनः ॥२६॥
बालदायादिकंरिक्थन्तावद्राजाऽनुपालयेत् ।
यावत्सस्यात्समावृत्तोयावच्चातीतशैशवः ॥२७॥
वशाऽपुत्रासुचैवंस्याद्रक्षणन्निष्कुलासुच ।
पतिव्रतासुचस्त्रीषुविधवास्वातुरासुच ॥२८॥
जीवन्तीनान्तुतासांयेतद्धरेयुःस्वबान्धवाः ।
ताञ्छिष्याच्चौरदण्डेनधार्मिकःपृथिवीपतिः ॥२९॥
प्रणष्टस्वामिकंरिक्थंराजात्र्यब्दन्निधापयेत् ।
अर्वाक्त्र्यब्दाद्धरेत्स्वामीपरेणनृपतिर्हरेत् ॥३०॥
ममेदमितियोब्रूयात्सोऽनुयोज्योयथाविधि ।
संवाद्यरूपसंख्यादीन्स्वामीतद्द्रव्यमर्हति ॥३१॥
अवेदयानोनष्टस्यदेशंकालंचतत्त्वतः ।
वर्णंरूपम्प्रमाणंचतत्समन्दण्डमर्हति ॥३२॥
आददीताथषड्भागम्प्रणष्टाधिगतान्नृपः ।
दशमन्द्वादशंवाऽपिसतान्धर्ममनुस्मरन् ॥३३॥
प्रणष्टाधिगतन्द्रव्यन्तिष्ठेद्युक्तैरधिष्ठितम् ।
यांस्तत्रचौरान्गृह्णीयात्तान्राजेभेनघातयेत् ॥३४॥

ममायमितियोब्रूयान्निधिंसत्येनमानवः ।
तस्याददीतषड्भागंराजाद्वादशमेववा ॥३५॥
अनृतन्तुवदन्दण्ड्यःस्ववित्तस्यांशमष्टमम् ।
तस्यैववानिधानस्यसंख्यायाल्पीयसींकलाम् ॥३६॥
विद्वांस्तुब्राह्मणोदृष्ट्वापूर्वोपनिहितन्निधिम् ।
अशेषतोऽप्याददीतसर्वस्याधिपतिर्हिसः ॥३७॥
यन्तुपश्येन्निधिंराजापुराणंनिहितंक्षितौ ।
तस्माद्द्विजेभ्योदत्वार्द्धमर्द्धंकोषेप्रवेशयेत् ॥३८॥
निधीनान्तुपुराणानान्धातूनामेवचक्षितौ ।
अर्द्धभाग्रक्षणाद्राजाभूमेरधिपतिर्हिसः ॥३९॥
दातव्यंसर्ववर्णेभ्योराज्ञाचौरैर्हृतन्धनम् ।
राजातदुपयुंजानश्चौरस्याप्नोतिकिल्विषम् ॥४०॥
जातिजानपदान्धर्मान्श्रेणीधर्मांश्चधर्मवित् ।
समीक्ष्यकुलधर्मांश्चस्वधर्मम्प्रतिपादयेत् ॥४१॥
स्वानिकर्माणिकुर्वाणादूरेसन्तोऽपिमानवाः ।
प्रियाभवन्तिलोकस्यस्वेस्वेकर्मण्यवस्थिताः ॥४२॥
नोत्पादयेत्स्वयंकार्य्यंराजानाप्यस्यपूरुषः ।
नचप्रापितमन्येनग्रसेदर्थंकथंचन ॥४३॥

यथानयंत्यसृक्‌पातैर्मृगस्यमृगयुःपदम् ।
नयेत्तथाऽनुमानेनधर्मस्यनृपतिःपदम् ॥४४॥
सत्यमर्थंचसम्पश्येदात्मानमथसाक्षिणः ।
देशंरूपंचकालंचव्यवहारविधौस्थितः ॥४५॥
सद्भिराचरितंयत्स्याद्धार्मिकैश्चद्विजातिभिः ।
तद्देशकुलजातीनामविरुद्धम्प्रकल्पयेत् ॥४६॥
अधमर्णार्थसिद्ध्यर्थमुत्तमर्णेनचोदितः ।
दापयेद्धनिकस्यार्थमधमर्णाद्विभावितम् ॥४७॥
यैर्यैरुपायैरर्थंस्वम्प्राप्नुयादुत्तमर्णिकः ।
तैस्तैरुपायैःसंगृह्यदापयेदधमर्णिकम् ॥४८॥
धर्म्मेणव्यवहारेणच्छलेनाचरितेनच ।
प्रयुक्तंसाधयेदर्थम्पंचमेनबलेनच ॥४९॥
यःस्वयंसाधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् ।
नसराज्ञाऽभियोक्तव्यःस्वकंसंसाधयन्धनम् ॥५०॥
अर्थेऽपव्ययमानन्तुकरणेनविभावितम् ।
दापयेद्धनिकस्यार्थन्दण्डलेशंचशक्तितः ॥५१॥
अपह्नवेऽधमर्णस्यदेहीत्युक्तस्यसंसदि ।
अभियोक्तादिशेद्देश्यंकरणंवाऽन्यदुद्दिशेत् ॥५२॥

अदेश्यंयश्चदिशतिनिर्दिश्यापह्नुतेचयः ।
यश्चाधरोत्तरानर्थान्विगीतान्नावबुध्यते ॥५३॥
अपदिश्यापदेश्यंचपुनर्यस्त्वपधावति ।
सम्यक्प्रणिहितंचार्थम्पृष्टःसन्नाभिनन्दति ॥५४॥
असम्भाष्येसाक्षिभिश्चदेशेसम्भाषतेमिथः ।
निरुच्यमानम्प्रश्नंचनेच्छेद्यश्चापिनिष्पतेत् ॥५५॥
ब्रूहीत्युक्तश्चनब्रूयादुक्तंचनविभावयेत् ।
नचपूर्वापरंविद्यात्तस्मादर्थात्सहीयते ॥५६॥
साक्षिणःसन्तिमेत्युक्त्वादिशेत्युक्तोदिशेन्नयः ।
धर्मस्थःकारणैरेतैर्हीनन्तमपिनिर्दिशेत ॥५७॥
अभियोक्तानचेद्ब्रूयाद्बध्योदण्ड्यश्चधर्मतः ।
नचेत्त्रिपक्षात्प्रब्रूयाद्धर्मम्प्रतिपराजितः ॥५८॥
योयावन्निह्नुवीतार्थंमिथ्यायावतिवावदेत् ।
तौनृपेणह्यधर्मज्ञौदाप्यौतद्द्विगुणन्दमम् ॥५९॥
पृष्टोऽपव्ययमानस्तुकृतावस्थोधनैषिणा ।
त्र्यवरैःसाक्षिभिर्भाव्योनृपब्राह्मणसन्निधौ ॥६०॥
यादृशाधनिभिःकार्याव्यवहारेषुसाक्षिणः ।
तादृशान्सम्प्रवक्ष्यामियथावाच्यमृतंचतैः ॥६१॥

गृहिणःपुत्रिणोमौलाःक्षत्रविट्शूद्रयोनयः ।
अर्थ्युक्ताःसाक्ष्यमर्हन्तिनयेकेचिदनापदि ॥६२॥
आप्ताःसर्वेषुवर्णेषुकार्य्याःकार्य्येषुसाक्षिणः ।
सर्वधर्मविदोऽलुब्धाविपरीतांस्तुवर्जयेत् ॥६३॥
नार्थसम्बन्धिनोनाप्तानसहायानवैरिणः ।
नदृष्टदोषाःकर्तव्यानव्याध्यार्तानदूषिताः ॥६४॥
नसाक्षीनृपतिःकार्य्योनकारुककुशीलवौ ।
नश्रोत्रियोनलिंगस्थोनसंगेभ्योविनिर्गतः ॥६५॥
नाध्यधीनोनवक्तव्योनदस्युर्नविकर्मकृत् ।
नवृद्धोनशिशुर्नैकोनान्त्योनविकलेन्द्रियः ॥६६॥
नार्तोनमत्तोनोन्मत्तोनक्षुत्तृष्णोपपीडितः ।
नश्रमार्तोनकामार्तोनक्रुद्धोनापितस्करः ॥६७॥
स्त्रीणांसाक्ष्यंस्त्रियःकुर्य्युर्द्विजानांसदृशाद्विजाः ।
शूद्राश्चसन्तःशूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः ॥६८॥
अनुभावीतुयःकश्चित्कुर्य्यात्साक्ष्यंविवादिनाम् ।
अन्तर्वेश्मन्यरण्येवाशरीरस्यापिचात्यये ॥६९॥
स्त्रियाऽप्यसम्भवेकार्य्यम्बालेनस्थविरेणवा ।
शिष्येणबन्धुनावाऽपिदासेनभृतकेनवा ॥७०॥

बालवृद्धातुराणांचसाक्ष्येषुवदताम्मृषा ।
जानीयादस्थिरांवाचमुत्सिक्तमनसान्तथा ॥७१॥
साहसेषुचसर्वेषुस्तेयसंग्रहणेषुच ।
वाग्दण्डयोश्चपारुष्येनपरीक्षेतसाक्षिणः ॥७२॥
बहुत्वम्परिगृह्णीयात्साक्षिद्वैधेनराधिपः ।
समेषुतुगुणोत्कृष्टान्गुणिद्वैधेद्विजोत्तमान् ॥७३॥
समक्षदर्शनात्साक्ष्यंश्रवणाच्चैवसिध्यति ।
तत्रसत्यंब्रुवन्साक्षीधर्म्मार्थाभ्यान्नहीयते ॥७४॥
साक्षीदृष्टश्रुतादन्यद्विब्रुवन्नार्य्यसंसदि ।
अवाङ्नरकमभ्येतिप्रेत्यस्वर्गाच्चहीयते ॥७५॥
यत्रानिबद्धोऽपीक्षेतशृणुयाद्वाऽपिकिंचन ।
पृष्टस्तत्रापितद्ब्रूयाद्यथादृष्टंयथाश्रुतम् ॥७६॥
एकोऽलुब्धस्तुसाक्षीस्याद्बह्व्यःशुच्योऽपिनस्त्रियः ।
स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तुदोषैश्चान्येऽपियेवृताः ॥७७॥
स्वभावेनैवयद्ब्रूयुस्तद्ग्राह्यंव्यावहारिकम् ।
अतोयदन्यद्विब्रूयुर्धर्मार्थन्तदपार्थकम् ॥७८॥
सभान्तःसाक्षिणःप्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसन्निधौ ।
प्राड्विवाकोऽनुयुंजीतविधिनाऽनेनसान्त्वयन् ॥७९॥

यद्द्वयोरनयोर्वेत्थकार्य्येऽस्मिन्चेष्टितम्मिथः ।
तद्ब्रूतसर्वंसत्येनयुष्माकंह्यत्रसाक्षिता ॥८०॥
सत्यंसाक्ष्येब्रुवन्साक्षीलोकानाप्नोतिपुष्कलान् ।
इहचानुत्तमांकीर्तिंवागेषाब्रह्मपूजिता ॥८१॥
साक्ष्येऽनृतंवदन्पाशैर्बध्यतेवारुणैर्भृशम् ।
विवशःशतमाजातीस्तस्मात्साक्ष्यंवदेदृतम् ॥८२॥
सत्येनपूयतेसाक्षीधर्म्मःसत्येनवर्द्धते ।
तस्मात्सत्यंहिवक्तव्यंसर्ववर्णेषुसाक्षिभिः ॥८३॥
आत्मैवह्यात्मनःसाक्षीगतिरात्मातथात्मनः ।
माऽवमंस्थाःस्वमात्मानंनृणांसाक्षिणमुत्तमम् ॥८४॥
मन्यन्तेवैपापकृतोनकश्चित्पश्यतीतिनः ।
तांस्तुदेवाःप्रपश्यन्तिस्वस्यैवान्तरपूरुषः ॥८५॥
द्यौर्भूमिरापोहृदयंचन्द्रार्काग्नियमानिलाः ।
रात्रिःसन्ध्येचधर्म्मश्चवृत्तज्ञाःसर्वदेहिनाम् ॥८६॥
देवब्राह्मणसान्निध्येसाक्ष्यम्पृच्छेदृतंद्विजान् ।
उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वापूर्वाह्णेवैशुचिःशुचीन् ॥८७॥
ब्रूहीतिब्राह्मणम्पृच्छेत्सत्यम्ब्रूहीतिपार्थिवम् ।
गोवीजकांचनैर्वैश्यंशूद्रंसर्वैस्तुपातकैः ॥८८॥

ब्रह्मघ्नोयेस्मृतालोकायेचस्त्रीबालघातिनः ।
मित्रद्रुहःकृतघ्नस्यतेतेस्युर्ब्रुवतोमृषा ॥८९॥
जन्मप्रभृतियत्किंचित्पुण्यम्भद्रत्वयाकृतम् ।
तत्तेसर्वंशुनोगच्छेद्यदिब्रूयास्त्वमन्यथा ॥९०॥
एकोऽहमस्मीत्यात्मानंयत्त्वंकल्याणमन्यसे ।
नित्यंस्थितस्तेहृद्येषपुण्यपापेक्षितामुनिः ॥९१॥
यमोवैवस्वतोदेवोयस्तवैषहृदिस्थितः ।
तेनचेदविवादस्तेमागंगाम्माकुरून्गमः ॥९२॥
नग्नोमुण्डःकपालेनभिक्षार्थीक्षुत्पिपासितः ।
अन्धःशत्रुकुलंगच्छेद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ॥९३॥
अवाक्शिरास्तमस्यन्धेकिल्विषीनरकंव्रजेत् ।
यःप्रश्नंवितथम्ब्रूयात्पृष्टःसन्धर्मनिश्चये ॥९४॥
अन्धोमत्स्यानिवाश्नातिसनरःकंटकैःसह ।
योभाषतेऽर्थवैकल्पमप्रत्यक्षंसभंगतः ॥९५॥
यस्यविद्वान्हिवदतःक्षेत्रज्ञोनाभिशंकते ।
तस्मान्नदेवाःश्रेयांसंलोकेऽन्यम्पुरुषंविदुः ॥९६॥
यावतोबान्धवान्यस्मिन्हन्तिसाक्ष्येऽनृतंवदन् ।
तावतःसंख्ययातस्मिन्शृणुसौम्यानुपूर्वशः ॥९७॥

पंचपश्वनृतेहन्तिदशहन्तिगवानृते ।
शतमश्वानृतेहन्तिसहस्त्रम्पुरुषानृते ॥९८॥
हन्तिजातानजातांश्चहिरण्यार्थेऽनृतंवदन् ।
सर्वम्भूम्यनृतेहन्तिमास्मभूम्यनृतंवदीः ॥९९॥
अप्सुभूमिवदित्याहुःस्त्रीणाम्भोगेचमैथुने ।
अब्जेषुचैवरत्नेषुसर्वेष्वश्ममयेषुच ॥१००॥
एतान्दोषानवेक्ष्यत्वंसर्वाननृतभाषणे ।
यथाश्रुतंयथादृष्टंसर्वमेवांजसावद ॥१०१॥
गोरक्षकान्वाणिजिकांस्तथाकारुकुशीलवान् ।
प्रेष्यान्वार्द्धुषिकांश्चैवविप्रान्शूद्रवदाचरेत् ॥१०२॥
तद्वदन्धर्मतोऽर्थेषुजानन्नप्यन्यथानरः ।
नस्वर्गाच्च्यवतेलोकाद्दैवींवाचंवदन्तिताम् ॥१०३॥
शूद्रविट्क्षत्रविप्राणांयत्रर्तोक्तौभवेद्वधः ।
तत्रवक्तव्यमनृतन्तद्धिसत्यांद्विशिष्यते ॥१०४॥
वाग्दैवत्यैश्चचरुभिर्यजेरंस्तेसरस्वतीम् ।
अनृतस्यैनसस्तस्यकुर्वाणानिष्कृतिम्पराम् ॥१०५॥
कूष्माण्डैर्वाऽपिजुहुयाद्घृतमग्नौयथाविधि ।
उदित्यृचावावारुण्यात्र्यृचेनाब्दैवतेनवा ॥१०६॥

त्रिपक्षाद्ब्रुवन्साक्ष्यमृणादिषुनरोऽगदः ।
तद्दणम्प्राप्नुयात्सर्वन्दशबन्धंचसर्वतः ॥१०७॥
यस्य दृश्येतसप्ताहादुक्तवाक्यस्यसाक्षिणः ।
रोगोऽग्निर्ज्ञातिमरणमृणन्दाप्योदमंचसः ॥१०८॥
असाक्षिकेषुत्वर्थेषुमिथोविवदमानयोः ।
अविन्दंस्तत्त्वतस्सत्यंशपथेनापिलम्भयेत् ॥१०९॥
महर्षिभिश्चदेवैश्चकार्यार्थंशपथाःकृताः ।
वसिष्ठश्चापिशपथंशेपेपैयवनेनृपे ॥११०॥
नवृथाशपथंकुर्यात्स्वल्पेऽप्यर्थेनरोबुधः ।
वृथाहिशपथंकुर्वन्प्रेत्यचेहचनश्यति ॥१११॥
कामिनीषुविवाहेषुगवाम्भक्ष्येतथेन्धने ।
ब्राह्मणाभ्युपपत्तौचशपथेनास्तिपातकम् ॥११२॥
सत्येनशापयेद्विप्रंक्षत्रियंवाहनायुधैः ।
गोवीजकांचनैर्वैश्यंशूद्रंसर्वैस्तुपातकैः ॥११३॥
अग्निंवाहारयेदेनमप्सुचैनन्निमज्जयेत् ।
पुत्रदारस्यवाऽप्येनंशिरांसिस्पर्शयेत्पृथक् ॥११४॥
यमिद्धोनदहत्यग्निरापोनोन्मज्जयन्तिच ।
नचार्तिमृच्छतिक्षिप्रंसज्ञेयःशपथेशुचिः ॥११५॥

वत्सस्यह्यभिशस्तस्यपुराभ्रात्रायवीयसा ।
नाग्निर्ददाहरोमापिसत्येनजगतःस्पृशः ॥११६॥
यस्मिन्यस्मिन्विवादेतुकौटसाक्ष्यंकृतम्भवेत् ।
तत्तत्कार्य्यंनिवर्त्तेतकृतंचाप्यकृतम्भवेत् ॥११७॥
लोभान्मोहाद्भयान्मैत्रात्कामात्क्रोधात्तथैवच ।
अज्ञानाद्बालभावाच्चसाक्ष्यंवितथमुच्यते ॥११८॥
एषामन्यतमेस्थानेयःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ।
तस्यदण्डविशेषांस्तुप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥११९॥
लोभात्सहस्रन्दण्ड्यस्तुमोहात्पूर्वन्तुसाहसम् ।
भयाद्वौमध्यमौदण्डौमैत्रात्पूर्वंचतुर्गुणम् ॥१२०॥
कामाद्दशगुणम्पूर्वंक्रोधात्तुत्रिगुणम्परम् ।
अज्ञानाद्वेशतेपूर्णेबालिश्याच्छतमेवतु ॥१२१॥
एतानाहुःकौटसाक्ष्येप्रोक्तान्दण्डान्मनीषिभिः ।
धर्म्मस्याव्यभिचारार्थमधर्म्मनियमायच ॥१२२॥
कौटसाक्ष्यंतुकुर्वाणांस्त्रीन्वर्णान्धार्मिकोनृपः ।
प्रवासयेद्दण्डयित्वाब्राह्मणन्तुविवासयेत् ॥१२३॥
दशस्थानानिदण्डस्यमनुःस्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
त्रिषुवर्णेषुयानिस्युरक्षतोब्राह्मणोव्रजेत् ॥१२४॥

उपस्थमुदरंजिह्वाहस्तौपादौचपंचमम् ।
चक्षुर्नासाचकर्णौचधनन्देहस्तथैवच ॥१२५॥
अनुबन्धम्परिज्ञायदेशकालौचतत्त्वतः ।
सारापराधौचालोक्यदण्डंदण्ड्येषुपातयेत् ॥१२६॥
अधर्म्मदण्डनंलोकेयशोघ्नंकीर्त्तिनाशनम् ।
अस्वर्ग्यंचपरत्रापितस्मात्तत्परिवर्ज्जयेत् ॥१२७॥
अदण्ड्यान्दण्डयन्राजादण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयशोमहदाप्नोतिनरकंचैवगच्छति ॥१२८॥
वाग्दण्डम्प्रथमंकुर्य्याद्धिग्दण्डन्तदनन्तरम् ।
तृतीयन्धनदण्डन्तुबधदण्डमतःपरम् ॥१२९॥
बधेनापियदात्वेतान्निग्रहीतुन्नशक्नुयात् ।
तदेषुसर्वमप्येतत्प्रयुंजीतचतुष्टयम् ॥१३०॥
लोकसंव्यवहारार्थंयाःसंज्ञाःप्रथिताभुवि ।
ताम्ररूप्यसुवर्णानान्ताःप्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१३१॥
जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मन्दृश्यतेरजः ।
प्रथमन्तत्प्रमाणानांत्रसरेणुम्प्रचक्षते ॥१३२॥
त्रसरेणवोऽष्टौविज्ञेयालिक्षैकापरिमाणतः ।
ताराजसर्षपस्तिस्त्रस्तेत्रयोगौरसर्षपः ॥१३३॥

सर्षपाःषड्यवोमध्यस्त्रियवन्त्वेककृष्णलम् ।
पंचकृष्णलकोमाषस्तेसुवर्णस्तुषोडश ॥१३४॥
पलंसुवर्णाश्चत्वारःपलानिधरणन्दश ।
द्वेकृष्णलेसमधृतेविज्ञेयोरौप्यमाषकः ॥१३५॥
तेषोडशस्याद्धरणम्पुराणश्चैवराजतः ।
कार्षापणस्तुविज्ञेयस्ताम्रिकःकार्षिकःपणः ॥१३६॥
धरणानिदशज्ञेयःशतमानस्तुराजतः ।
चतुःसौवर्णिकोनिष्कोविज्ञेयस्तुप्रमाणतः ॥१३७॥
पणानान्द्वेशतेसार्द्धेप्रथमःसाहसःस्मृतः ।
मध्यमःपंचविज्ञेयःसहस्रन्त्वेवचोत्तमः ॥१३८॥
ऋणेदेयेप्रतिज्ञातेपंचकंशतमर्हति ।
अपह्नवेतद्द्विगुणन्तन्मनोरनुशासनम् ॥१३९॥
वसिष्ठविहितांवृद्धिंसृजेद्वित्तविवर्द्धिनीम् ।
अशीतिभागंगृह्णीयान्मासाद्वार्द्धुषिकःशते ॥१४०॥
द्विकंशतंवागृह्णीयात्सतान्धर्ममनुस्मरन् ।
द्विकंशतंहिगृह्णानोनभवत्यर्थकिल्विषी ॥१४१॥
द्विकंत्रिकंचतुष्कंचपंचकंचशतंसमम् ।
मासस्यवृद्धिंगृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥१४२॥

नत्वेवाधौसोपकारेकौसीदीवृद्धिमाप्नुयात् ।
नचाधेःकालसंरोधान्निसर्गोऽस्तिनविक्रयः ॥१४३॥
नभोक्तव्योबलादाधिर्भुंजानोवृद्धिमुत्सृजेत् ।
मूल्येनतोषयेच्चैनमाधिस्तेनोऽन्यथाभवेत् ॥१४४॥
आधिश्चोपनिधिश्चोभौनकालात्ययमर्हतः ।
अवहार्यौभवेतान्तौदीर्घकालमवस्थितौ ॥१४५॥
सम्प्रीत्याभुज्यमानानिननश्यन्तिकदाचन ।
धेनुरुष्ट्रोवहन्नश्वोयश्चदम्यःप्रयुज्यते ॥१४६॥
यत्किंचिद्दशवर्षाणिसन्निधौप्रेक्षतेधनी ।
भुज्यमानम्परैस्तूष्णीन्नसतल्लब्धुमर्हति ॥१४७॥
अजडश्चेदपोगण्डोविषयेचास्यभुज्यते ।
भग्नन्तद्व्यवहारेणभोक्तातद्द्रव्यमर्हति ॥१४८॥
आधिःसीमाबालधननिक्षेपोपनिधिःस्त्रियः ।
राजस्वंश्रोत्रियस्वंचनभोगेनप्रणश्यति ॥१४९॥
यःस्वामिनाऽननुज्ञातमाधिम्भुंक्तेऽविचक्षणः ।
तेनार्द्धवृद्धिर्मोक्तव्यातस्यभोगस्यनिष्कृतिः ॥१५०॥
कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यंनात्येतिसकृदाहृता ।
धान्येसदेलवेवाह्येनातिक्रामतिपंचताम् ॥१५१॥

कृतानुसारादधिकाव्यतिरिक्तानसिध्यति ।
कुसीदपथमाहुस्तम्पंचकंशतमर्हति ॥१५२॥
नातिसांवत्सरींवृद्धिन्नचादृष्टाम्पुनर्हरेत् ।
चक्रवृद्धिःकालवृद्धिःकारिताकायिकाचया ॥१५३॥
ऋणन्दातुमशक्तोयःकर्तुमिच्छेत्पुनःक्रियाम् ।
सदत्वानिर्जितांवृद्धिंकरणम्परिवर्तयेत् ॥१५४॥
अदर्शयित्वातत्रैवहिरण्यम्परिवर्तयेत् ।
यावतीसम्भवेद्वृद्धिस्तावतीन्दातुमर्हति ॥१५५॥
चक्रवृद्धिंसमारूढोदेशकालव्यवस्थितः ।
अतिक्रामन्देशकालौनतत्फलमवाप्नुयात् ॥१५६॥
समुद्रयानकुशलादेशकालार्थदर्शिनः ।
स्थापयन्तितुयांवृद्धिंसातत्राधिगमम्प्रति ॥१५७॥
योयस्यप्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेहमानवः ।
अदर्शयन्सतन्तस्यप्रयच्छेत्स्वधनादृणम् ॥१५८॥
प्रातिभाव्यंवृथादानमाक्षिकंसौरिकंचयत् ।
दण्डशुल्कावशेषंचनपुत्रोदातुमर्हति ॥१५९॥
दर्शनप्रातिभाव्येतुविधिःस्यात्पूर्वचोदितः ।
दानप्रतिभुविप्रेतेदायादानपिदापयेत् ॥१६०॥

अदातरि पुनर्दाता विज्ञातप्रकृतावृणम् ।
पश्चात्प्रतिभुवि प्रेते परीप्सेत्केन हेतुना ॥१६१॥
निरादिष्टधनश्चेत्तु प्रतिभूः स्यादलन्धनः ।
स्वधनादेव तद्दद्यान्निरादिष्ट इति स्थितिः ॥१६२॥
मत्तोन्मत्तार्ताध्यधीनैर्बालेन स्थविरेण वा ।
असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥१६३॥
सत्या न भाषा भवति यद्यपि स्यात्प्रतिष्ठिता ।
वहिश्चेद्भाष्यते धर्म्मान्नियताद्व्यावहारिकात् ॥१६४॥
योगाधमनविक्रीतं योगदानप्रतिग्रहम् ।
यत्र वाऽप्युपधिम्पश्येत्तत्सर्वं विनिवर्त्तयेत् ॥१६५॥
ग्रहीता यदि नष्टः स्यात्कुटुम्बार्थे कृतो व्ययः ।
दातव्यम्बान्धवैस्तत्स्यात्प्रविभक्तैरपि स्वतः ॥१६६॥
कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपि व्यवहारं यमाचरेत् ।
स्वदेशे वा विदेशे वा तं ज्यायान्न विचालयेत् ॥१६७॥
बलाद्दत्तम्बलाद्भुक्तम्बलाद्यच्चापि लेखितम् ।
सर्वान्बलकृतानर्थानकृतान्मनुरब्रवीत् ॥१६८॥
त्रयः परार्थे क्लिश्यन्ति साक्षिणः प्रतिभूः कुलम् ।
चत्वारस्तूपचीयन्ते विप्र आढ्यो वणिङ्नृपः ॥१६९॥

अनादेयन्नाददीतपरिक्षीणोऽपिपार्थिवः ।
नचादेयंसमृद्धोऽपिसूक्ष्ममप्यर्थमुत्सृजेत् ॥१७०॥
अनादेयस्यचादानादादेयस्यचवर्जनात् ।
दौर्बल्यंख्याप्यतेराज्ञःसप्रेत्येहचनश्यति ॥१७१॥
स्वादानाद्वर्णसंसर्गात्त्वबलानांचरक्षणात् ।
बलंसंजायतेराज्ञःसप्रेत्येहचवर्द्धते ॥१७२॥
तस्माद्यमइवस्वामीस्वयंहित्वाप्रियाप्रिये ।
वर्त्तेतयाम्ययावृत्त्याजितक्रोधोजितेन्द्रियः ॥१७३॥
यस्त्वधर्मेणकार्याणिमोहात्कुर्यान्नराधिपः ।
अचिरात्तन्दुरात्मानंवशेकुर्वन्तिशत्रवः ॥१७४॥
कामक्रोधौतुसंयम्ययोऽर्थान्धर्मेणपश्यति ।
प्रजास्तमनुवर्त्तन्तेसमुद्रमिवसिन्धवः ॥१७५॥
यःसाधयन्तंछन्देनवेदयेद्धनिकंनृपे ।
सराज्ञात्तच्चतुर्भागन्दाप्यस्तस्यचतद्धनम् ॥१७६॥
कर्म्मणाऽपिसमंकुर्याद्धनिकायाधमर्णिकः ।
समोऽवकृष्टजातिस्तुदद्याच्छ्रेयांस्तुतच्छनैः ॥१७७॥
अनेनविधिनाराजामिथोविवदतान्नृणाम् ।
साक्षिप्रत्ययसिद्धानिकार्याणिसमतान्नयेत् ॥१७८॥

कुलजेवृत्तसम्पन्नेधर्मज्ञेसत्यवादिनि ।
महापक्षेधनिन्यार्य्येनिक्षेपन्निक्षिपेद्बुधः ॥१७९॥
योयथानिक्षिपेद्धस्तेयमर्थंयस्यमानवः ।
सतथैवग्रहीतव्योयथादायस्तथाग्रहः ॥१८०॥
योनिक्षेपंयाच्यमानोनिक्षेप्तुर्नप्रयच्छति ।
सयाच्यःप्राड्विवाकेनतन्निःक्षेप्तुरसन्निधौ ॥१८१॥
साक्ष्यभावेप्रणिधिभिर्वयोरूपसमन्वितैः ।
अपदेशैश्चसंन्यस्यहिरण्यन्तस्यतत्त्वतः ॥१८२॥
सयदिप्रतिपद्येतयथान्यस्तंयथाकृतम् ।
नतत्रविद्यतेकिंचिद्यत्परैरभियुज्यते ॥१८३॥
तेषान्नदद्याद्यदितुतद्धिरण्यंयथाविधि ।
उभौनिगृह्यदाप्यःस्यादितिधर्मस्यधारणा ॥१८४॥
निक्षेपोपनिधीनित्यंनदेयौप्रत्यनन्तरे ।
नश्यतोविनिपातेतावनिपातेत्वनाशिनौ ॥१८५॥
स्वयमेवतुयोदद्यान्मृतस्यप्रत्यनन्तरे ।
नसराज्ञानियोक्तव्योननिक्षेप्तुश्चबन्धुभिः ॥१८६॥
अच्छलेनैवचान्विच्छेत्तमर्थम्प्रीतिपूर्वकम् ।
विचार्य्यतस्यवावृत्तंसाम्नैवपरिसाधयेत् ॥१८७॥

निक्षेपेष्वेषुसर्वेषुविधिःस्यात्परिसाधने ।
समुद्रेनाप्नुयात्किंचिद्यदितस्मान्नसंहरेत् ॥१८८॥
चौरैर्हृतंजलेनोढमग्निनादग्धमेववा ।
नदद्याद्यदितस्मात्सनसंहरतिकिंचन ॥१८९॥
निक्षेपस्यापहर्त्तारमनिक्षेप्तारमेवच ।
सर्वैरुपायैरन्विच्छेच्छपथैश्चैववैदिकैः ॥१९०॥
योनिक्षेपन्नार्पयतियश्चानिक्षिप्ययाचते ।
तावुभौचौरवच्छास्यौदाप्यौवातत्समन्दमम् ॥१९१॥
निक्षेपस्यापहर्त्तारन्तत्समन्दापयेद्दमम् ।
तथोपनिधिहर्त्तारमविशेषेणपार्थिवः ॥१९२॥
उपधाभिश्चयःकश्चित्परद्रव्यंहरेन्नरः ।
ससहायःसहन्तव्यःप्रकाशंविविधैर्बधैः ॥१९३॥
निक्षेपोयःकृतोयेनयावांश्चकुलसन्निधौ ।
तावानेवसविज्ञेयोविब्रुवन्दण्डमर्हति ॥१९४॥
मिथोदायःकृतोयेनगृहीतोमिथएववा ।
मिथएवप्रदातव्योयथादायस्तथाग्रहः ॥१९५॥
निक्षिप्तस्यधनस्यैवम्प्रीत्योपनिहितस्यच ।
राजाविनिर्णयंकुर्यादक्षिण्वन्न्यासधारिणम् ॥१९६॥

विक्रीणीतेपरस्यस्वंयोऽस्वामीस्वाम्यसम्मतः ।
नतन्नयेतसाक्ष्यन्तुस्तेनमस्तेनमानिनम् ॥१९७॥
अवहार्य्योभवेच्चैवसान्वयःषट्शतन्दमम् ।
निरन्वयोऽनपसरःप्राप्तःस्याच्चौरकिल्विषम् ॥१९८॥
अस्वामिनाकृतोयस्तुदायोविक्रयएववा ।
अकृतःसतुविज्ञेयोव्यवहारेयथास्थितिः ॥१९९॥
सम्भोगोदृश्यतेयत्रनदृश्येतागमःक्वचित् ।
आगमःकारणन्तत्रनसम्भोगइतिस्थितिः ॥२००॥
विक्रयाद्योधनंकिंचिद्गृह्णीयात्कुलसन्निधौ ।
क्रयेणसविशुद्धंहिन्यायतोलभतेधनम ॥२०१॥
अथमूलमनाहार्य्यम्प्रकाशक्रयशोधितः ।
अदण्ड्योमुच्यतेराज्ञानाष्टिकोलभतेधनम् ॥२०२॥
नान्यदन्येनसंसृष्टरूपंविक्रयमर्हति ।
नचासारंनचन्यूनन्नदूरेनतिरोहितम् ॥२०३॥
अन्यांचेद्दर्शयित्वाऽन्यावोढुःकन्याप्रदीयते ।
उभेतएकशुल्केनवहेदित्यब्रवीन्मनुः ॥२०४॥
नोन्मत्तायानकुष्ठिन्यानचयास्पृष्टमैथुना ।
पूर्वंदोषानभिख्याप्यप्रदातादण्डमर्हति ॥२०५॥

ऋत्विग्यदिवृतोयज्ञेस्वकर्मपरिहापयेत् ।
तस्यकर्म्मानुरूपेणदेयोंऽशःसहकर्तृभिः ॥२०६॥
दक्षिणासुचदत्तासुस्वकर्म्मपरिहापयन् ।
कृत्स्नमेवलभेतांशमन्येनैवचकारयेत् ॥२०७॥
यस्मिन्कर्मणियास्तुस्युरुक्ताःप्रत्यंगदक्षिणाः ।
सएवताआददीतभजेरन्सर्वएववा ॥२०८॥
रथंहरेतचाध्वर्य्युर्ब्रह्माधानेचवाजिनम् ।
होतावाऽपिहरेदश्वमुद्गाताचाप्यनःक्रये ॥२०९॥
सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे ।
तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्चपादिनः ॥२१०॥
सम्भूयस्वानिकर्माणिकुर्वद्भिरिहमानवैः ।
अनेनविधियोगेनकर्तव्यांशप्रकल्पना ॥२११॥
धर्मार्थंयेनदत्तंस्यात्कस्मैचिद्याचतेधनम् ।
पश्चाच्चनतथातत्स्यान्नदेयन्तस्यतद्भवेत् ॥२१२॥
यदिसंसाधयेत्तत्तुदर्पाल्लोभेनवापुनः ।
राज्ञादाप्यःसुवर्णंस्यात्तस्यस्तेयस्यनिष्कृतिः ॥२१३॥
दत्तस्यैषोदिताधर्म्यायथावदनपक्रिया ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिवेतनस्यानपक्रियाम् ॥२१४॥

भृतोनार्त्तोनकुर्याद्योदर्पात्कर्मयथोदितम् ।
सदण्ड्यःकृष्णलान्यष्टौनदेयंचास्यवेतनम् ॥२१५॥
आर्त्तस्तुकुर्यात्सुस्थःसन्यथाभाषितमादितः ।
सदीर्घस्यापिकालस्यतल्लभेतैववेतनम् ॥२१६॥
यथोक्तमार्त्तःसुस्थोवायस्तत्कर्मनकारयेत् ।
नतस्यवेतनन्देयमल्पोनस्यापिकर्मणः ॥२१७॥
एषधर्म्मोऽखिलेनोक्तोवेतनादानकर्म्मणः ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिधर्म्मंसमयभेदिनाम् ॥२१८॥
योग्रामदेशसंघानांकृत्वासत्येनसंविदम् ।
विसंवदेन्नरोलोभात्तंराष्ट्राद्विप्रवासयेत् ॥२१९॥
निगृह्यदापयेच्चैनंसमयव्यभिचारिणम् ।
चतुःसुवर्णान्षण्णिष्कांश्छतमानंचराजतम् ॥२२०॥
एतद्दण्डविधिंकुर्याद्धार्मिकःपृथिवीपतिः ।
ग्रामजातिसमूहेषुसमयव्यभिचारिणाम् ॥२२१॥
क्रीत्वाविक्रीयवाकिंचिद्यस्येहानुशयोभवेत् ।
सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यन्दद्याच्चैवाददीतच ॥२२२॥
परेणतुदशाहस्यनदद्यान्नापिदापयेत् ।
आददानोददच्चैवराज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥२२३॥

यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायप्रयच्छति ।
तस्यकुर्य्यान्नृपोदण्डंस्वयंषण्णवतिम्पणान् ॥२२४॥
अकन्येतितुयःकन्याम्ब्रूयाद्द्वेषेणमानवः ।
सशतम्प्राप्नुयाद्दण्डन्तस्यादोषमदर्शयन् ॥२२५॥
पाणिग्रहणिकामंत्राःकन्यास्वेवप्रतिष्ठिताः ।
नाकन्यासुक्वचिन्नृणांलुप्तधर्मक्रियाहिताः ॥२२६॥
पाणिग्रहणिकामंत्रानियतन्दारलक्षणम ।
तेषान्निष्ठातुविज्ञेयाविद्वद्भिःसप्तमेपदे ॥२२७॥
यस्मिन्यस्मिन्कृतेकार्य्येयस्येहानुशयोभवेत् ।
तमनेनविधानेनधर्म्येपथिनिवेशयेत् ॥२२८॥
पशुषुस्वामिनांचैवपालानांचव्यतिक्रमे ।
विवादंसम्प्रवक्ष्यामियथावद्धर्म्मतत्त्वतः ॥२२९॥
दिवावक्तव्यतापालेरात्रौस्वामिनितद्गृहे ।
योगक्षेमेऽन्यथाचेत्तुपालोवक्तव्यतामियात् ॥२३०॥
गोपःक्षीरभृतोयस्तुसदुह्याद्दशतोवराम् ।
गोस्वाम्यनुमतेभृत्यःसास्यात्पालेऽभृतेभृतिः ॥२३१॥
नष्टंविनष्टंकृमिभिःश्वहतंविषमेमृतम् ।
हीनम्पुरुषकारेणप्रदद्यात्पालएवतु ॥२३२॥

विघुष्यतुहृतंचौरैर्नपालोदातुमर्हति ।
यदिदेशेचकालेचस्वामिनःस्वस्यशंसति ॥२३३॥
कर्णौचर्म्मचबालांश्चवस्तिंस्नायुंचरोचनाम् ।
पशुषुस्वामिनान्दद्यान्मृतेष्वंगानिदर्शयेत् ॥२३४॥
अजाविकेतुसंरुद्धेवृकैःपालेत्वनायति ।
याम्प्रसह्यवृकोहन्यात्पालेतत्किल्विषम्भवेत् ॥२३५॥
तासांचेदवरुद्धानांचरन्तीनाम्मिथोवने ।
यामुत्प्लुत्यवृकोहन्यान्नपालस्तत्रकिल्विषी ॥२३६॥
धनुःशतम्परीहारोग्रामस्यस्यात्समन्ततः ।
शम्यापातास्त्रयोवाऽपित्रिगुणोनगरस्यतु ॥२३७॥
तत्रापरिवृतन्धान्यंविहिंस्युःपशवोयदि ।
नतत्रप्रणयेद्दण्डन्नृपतिःपशुरक्षिणाम् ॥२३८॥
वृतिन्तत्रप्रकुर्वीतयामुष्ट्रोनविलोकयेत् ।
छिद्रंचवारयेत्सर्वंश्वशूकरमुखानुगम् ॥२३९॥
पथिक्षेत्रेपरिवृतेग्रामान्तीयेऽथवापुनः ।
सपालःशतदण्डार्होविपालान्वारयेत्पशून् ॥२४०॥
क्षेत्रेष्वन्येषुतुपशुःसपादम्पणमर्हति ।
सर्वत्रतुसदोदेयःक्षेत्रिकस्येतिधारणा ॥२४१॥

अनिर्दशाहांगांसूतांवृषान्देवपशूंस्तथा ।
सपालान्वाविपालान्वानदण्ड्यान्मनुरब्रवीत् ॥२४२॥
क्षेत्रिकस्यात्ययेदण्डोभागाद्दशगुणोभवेत् ।
ततोऽर्द्धदण्डोभृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रिकस्यतु ॥२४३॥
एतद्विधानमातिष्ठेद्धार्मिकःपृथिवीपतिः ।
स्वामिनांचपशूनांचपालानांचव्यतिक्रमे ॥२४४॥
सीमाम्प्रतिसमुत्पन्नेविवादेग्रामयोर्द्वयोः ।
ज्येष्ठेमासिनयेत्सीमांसुप्रकाशेषुसेतुषु ॥२४५॥
सीमावृक्षांश्चकुर्वीतन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकान् ।
शाल्मलीन्सालतालांश्चक्षीरिणश्चैवपादपान् ॥२४६॥
गुल्मान्वेणूंश्चविविधाञ्छमीवल्लीस्थलानिच ।
शरान्कुब्जकगुल्मांश्चतथासीमाननश्यति ॥२४७॥
तडागान्युदपानानिवाप्यःप्रस्रवणानिच ।
सीमासन्धिषुकार्य्याणिदेवतायतनानिच ॥२४८॥
उपच्छन्नानिचान्यानिसीमालिंगानिकारयेत् ।
सीमाज्ञानेनृणांवीक्ष्यनित्यंलोकेविपर्ययम् ॥२४९॥
अश्मनोऽस्थीनिगोबालांस्तुषान्भस्मकपालिकाः ।
करीषमिष्टकांगाराञ्छर्करावालुकास्तथा ॥२५०॥

यानिचैवम्प्रकाराणिकालाद्भूमिर्नभक्षयेत् ।
तानिसन्धिषुसीमायामप्रकाशानिकारयेत् ॥२५१॥
एतैर्लिंगैर्नयेत्सीमांराजाविवदमानयोः ।
पूर्वभुक्त्याचसततमुदकस्यागमेनच ॥२५२॥
यदिसंशयएवस्याल्लिंगानामपिदर्शने ।
साक्षिप्रत्ययएवस्यात्सीमावादविनिर्णयः ॥२५३॥
ग्रामीयककुलानांचसमक्षंसीम्निसाक्षिणः ।
प्रष्टव्याःसीमलिंगानितयोश्चैवविवादिनोः ॥२५४॥
तेपृष्टास्तुयथाब्रूयुःसमस्ताःसीम्निनिश्चयम् ।
निबध्नीयात्तथासीमांसर्वांस्तांश्चैवनामतः ॥२५५॥
शिरोभिस्तेगृहीत्वोर्वीस्त्रग्विणोरक्तवाससः ।
सुकृतैःशापिताःस्वैःस्वैर्नयेयुस्तेसमंजसम् ॥२५६॥
यथोक्तेननयन्तस्तेपूयन्तेसत्यसाक्षिणः ।
विपरीतंनयन्तस्तुदाप्याःस्युर्द्विशतन्दमम् ॥२५७॥
साक्ष्यभावेतुचत्वारोग्रामाःसामन्तवासिनः ।
सीमाविनिर्णयंकुर्युःप्रयताराजसन्निधौ ॥२५८॥
सामन्तानामभावेतुमौलानांसीम्निसाक्षिणाम् ।
इमानप्यनुयुंजीतपुरुषान्वनगोचरान् ॥२५९॥

व्याधाञ्छाकुनिकान्गोपान्कैवर्त्तान्मूलखानकान् ।
व्यालग्राहानुंच्छवृत्तीनन्यांश्चवनचारिणः ॥२६०॥
तेपृष्टास्तुयथाब्रूयुःसीमासन्धिषुलक्षणम् ।
तत्तथास्थापयेद्राजाधर्मेणग्रामयोर्द्वयोः ॥२६१॥
क्षेत्रकूपतडागानामारामस्यगृहस्यच ।
सामन्तप्रत्ययोज्ञेयःसीमासेतुविनिर्णयः ॥२६२॥
सामन्ताश्चेन्मृषाब्रूयुःसेतौविवदतान्नृणाम् ।
सर्वेपृथक्पृथग्दण्ड्याराज्ञामध्यमसाहसम् ॥२६३॥
गृहन्तडागमारामंक्षेत्रंवाभीषयाहरन् ।
शतानिपंचदण्ड्यःस्यादज्ञानाद्विशतोदमः ॥२६४॥
सीमायामविषह्यायांस्वयंराजैवधर्मवित् ।
प्रदिशेद्भूमिमेतेषामुपकारादितिस्थितिः ॥२६५॥
एषोऽखिलेनाभिहितोधर्मःसीमाविनिर्णये ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिवाक्पारुष्यविनिर्णयम् ॥२६६॥
शतम्ब्राह्मणमाक्रुश्यक्षत्रियोदण्डमर्हति ।
वैश्योऽप्यर्द्धशतंद्वेवाशूद्रस्तुबधमर्हति ॥२६७॥
पंचाशद्ब्राह्मणोदण्ड्यःक्षत्रियस्याभिशंसने ।
वैश्येस्यादर्द्धपंचाशच्छूद्रेद्वादशकोदमः ॥२६८॥

समवर्णेद्विजातीनान्द्वादशैवव्यतिक्रमे ।
वादेष्ववचनीयेषुतदेवद्विगुणम्भवेत् ॥२६९॥
एकजातिर्द्विजातींस्तुवाचादारुणयाक्षिपन् ।
जिह्वायाःप्राप्नुयाच्छेदंजघन्यप्रभवोहिसः ॥२७०॥
नामजातिग्रहन्त्वेषामभिद्रोहेणकुर्वतः ।
निक्षेप्योऽयोमयःशंकुर्ज्वलन्नास्येदशांगुलः ॥२७१॥
धर्मोपदेशन्दर्पेणविप्राणामस्यकुर्वतः ।
तप्तमासेचयेत्तैलंवक्त्रेश्रोत्रेचपार्थिवः ॥२७२॥
श्रुतन्देशंचजातिंचकर्मशारीरमेवच ।
वितथेनब्रुवन्दर्पाद्दाप्यःस्याद्द्विशतन्दमम् ॥२७३॥
काणंवाऽप्यथवाखंजमन्यंवाऽपितथाविधम् ।
तथ्येनापिब्रुवन्दाप्योदण्डंकार्षापणावरम् ॥२७४॥
मातरम्पितरंजायाम्भ्रातरन्तनयंगुरुम् ।
आक्षारयञ्छतन्दाप्यःपन्थानंचाददद्गुरोः ॥२७५॥
ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यान्तुदण्डःकार्योविजानता ।
ब्राह्मणेसाहसःपूर्वःक्षत्रियेत्वेवमध्यमः ॥२७६॥
विट्शूद्रयोरेवमेवस्वजातिम्प्रतितत्त्वतः ।
छेदवर्जम्प्रणयनन्दण्डस्येतिविनिश्चयः ॥२७७॥

एषदण्डविधिःप्रोक्तोवाक्पारुष्यस्यतत्वतः ।
अतऊर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिदण्डपारुष्यनिर्णयम् ॥२७८॥
येनकेनचिदंगेनहिंस्याच्चेच्छ्रेष्ठमन्त्यजः ।
छेत्तव्यन्तत्तदेवास्यतन्मनोरनुशासनम् ॥२७९॥
पाणिमुद्यम्यदण्डंवापाणिच्छेदनमर्हति ।
पादेनप्रहरन्कोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥२८०॥
सहासनमभिप्रेप्सुरुत्कृष्टस्यापकृष्टजः ।
कट्यांकृतांकोनिर्वास्यःस्फिचंवाऽस्यावकर्त्तयेत् ॥२८१॥
अवनिष्ठीवतोदर्पाद्द्वावोष्ठौछेदयेन्नृपः ।
अवमूत्रयतोमेढ्रमवशर्द्धयतोगुदम् ॥२८२॥
केशेषुगृह्णतोहस्तौछेदयेदविचारयन् ।
पादयोर्द्दाढिकायांचग्रीवायांवृषणेषुच ॥२८३॥
त्वग्भेदकःशतन्दण्ड्योलोहितस्यचदर्शकः ।
मांसभेत्तातुषण्णिष्कान्प्रवास्यस्त्वस्थिभेदकः ॥२८४॥
वनस्पतीनांसर्वेषामुपभोगोयथायथा ।
तथातथादमःकार्य्योहिंसायामितिधारणा ॥२८५॥
मनुष्याणाम्पशूनांचदुःखायप्रहृतेसति ।
यथायथामहद्दुःखन्दण्डंकुर्य्यात्तथातथा ॥२८६॥

अंगावपीडनायांचव्रणशोणितयोस्तथा ।
समुत्थानव्ययन्दाप्यःसर्वदण्डमथापिवा ॥२८७॥
द्रव्याणिहिंस्याद्योयस्यज्ञानतोऽज्ञानतोऽपिवा ।
सतस्योत्पादयेत्तुष्टिंराज्ञोदद्याच्चतत्समम् ॥२८८॥
चर्मचार्मिकभाण्डेषुकाष्ठलोष्टमयेषुच ।
मूल्यात्पंचगुणोदण्डःपुष्पमूलफलेषुच ॥२८९॥
यानस्यचैवयातुश्चयानस्वामिनएवच ।
दशातिवर्त्तनान्याहुःशेषेदण्डोविधीयते ॥२९०॥
छिन्ननास्येभग्नयुगेतिर्य्यक्प्रतिमुखागते ।
अक्षभंगेचयानस्यचक्रभंगेतथैवच ॥२९१॥
छेदनेचैवयंत्राणांयोक्त्ररश्म्योस्तथैवच ।
आक्रन्देचाप्यपेहीतिनदण्डम्मनुरब्रवीत् ॥२९२॥
यत्रापवर्त्ततेयुग्मंवैगुण्यात्प्राजकस्यतु ।
तत्रस्वामीभवेद्दण्ड्योहिंसायान्द्विशतन्दमम् ॥२९३॥
प्राजकश्चेद्भवेदाप्तःप्राजकोदण्डमर्हति ।
युग्यस्थाःप्राजकेऽनाप्तेसर्वेदण्ड्याःशतंशतम् ॥२९४॥
सचेत्तुपथिसंरुद्धःपशुभिर्वारथेनवा ।
प्रमापयेत्प्राणभृतस्तत्रदण्डोऽविचारितः ॥२९५॥

मनुष्यमारणेक्षिप्तंचौरवत्किल्विषम्भवेत् ।
प्राणभृत्सुमहत्स्वर्द्धगोगजोष्ट्रहयादिषु ॥२९६॥
क्षुद्रकाणाम्पशूनान्तुहिंसायान्द्विशतोदमः ।
पंचाशत्तुभवेद्दण्डःशुभेषुमृगपक्षिषु ॥२९७॥
गर्दभाजाविकानान्तुदण्डःस्यात्पंचमाषिकः ।
माषकस्तुभवेद्दण्डःश्वशूकरनिपातने ॥२९८॥
भार्य्यापुत्रश्चदासश्चशिष्योभ्राताचसोदरः ।
प्राप्तापराधास्ताड्याःस्यूरज्वावेणुदलेनवा ॥२९९॥
पृष्ठतस्तुशरीरस्यनोत्तमांगेकथंचन ।
अतोन्यथातुप्रहरन्प्राप्तःस्याच्चौरकिल्विषम् ॥३००॥
एषोऽखिलेनाभिहितोदण्डपारुष्यनिर्णयः ।
स्तेनस्यातःप्रवक्ष्यामिविधिन्दण्डविनिर्णये ॥३०१॥
परमंयत्नमातिष्ठेत्स्तेनानान्निग्रहेनृपः ।
स्तेनानान्निग्रहादस्ययशोराष्ट्रंचवर्द्धते ॥३०२॥
अभयस्यहियोदातासपूज्यःसततन्नृपः ।
सत्रंहिवर्द्धतेतस्यसदैवाभयदक्षिणम् ॥३०३॥
सर्वतोधर्मषड्भागोराज्ञोभवतिरक्षतः ।
अधर्मादपिषड्भागोभवत्यस्यह्यरक्षतः ॥३०४॥

यदधीतेयद्यजतेयद्ददातियदर्चति ।
तस्यषड्भागभाग्राजासम्यग्भवतिरक्षणात् ॥३०५॥
रक्षन्धर्मेणभूतानिराजावध्यांश्चघातयन् ।
यजतेऽहरहर्यज्ञैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥३०६॥
योऽरक्षन्बलिमादत्तेकरंशुल्कंचपार्थिवः ।
प्रतिभागंचदण्डंचससद्योनरकंव्रजेत् ॥३०७॥
अरक्षितारंराजानम्बलिषड्भागहारिणम् ।
तमाहुःसर्वलोकस्यसमग्रमलहारकम् ॥३०८॥
अनपेक्षितमर्य्यादंनास्तिकंविप्रलुम्पकम् ।
अरक्षितारमत्तारंनृपंविद्यादधोगतिम् ॥३०९॥
अधार्मिकंत्रिभिर्न्यायैर्निगृह्णीयात्प्रयत्नतः ।
निरोधनेनबन्धेनविविधेनबधेनच ॥३१०॥
निग्रहेणहिपापानांसाधूनांसंग्रहेणच ।
द्विजातयइवेज्याभिःपूयन्तेसततंनृपाः ॥३११॥
क्षन्तव्यम्प्रभुणानित्यंक्षिपतांकार्य्यिणान्नृणाम् ।
बालवृद्धातुराणांचकुर्वताहितमात्मनः ॥३१२॥
यःक्षिप्तोमर्षयत्यार्तैस्तेनस्वर्गेमहीयते ।
यस्त्वैश्वर्य्यान्नक्षमतेनरकन्तेनगच्छति ॥३१३॥

राजास्तेनेनगन्तव्योमुक्तकेशेनधावता ।
आचक्षाणेनततस्तेयमेवंकर्म्मास्मिशाधिमाम् ॥३१४॥
स्कन्धेनादायमुसलंलगुडंवाऽपिखादिरम् ।
शक्तिंचोभयतस्तीक्ष्णामायसन्दण्डमेववा ॥३१५॥
शासनाद्वाविमोक्षाद्वास्तेनःस्तेयाद्विमुच्यते ।
अशासित्वातुतंराजास्तेनस्याप्नोतिकिल्विषम् ॥३१६॥
अन्नादेभ्रूणहामार्ष्टिपत्यौभार्य्याऽपचारिणी ।
गुरौशिष्यश्चयाज्यश्चस्तेनोराजनिकिल्विषम् ॥३१७॥
राजनिर्द्धूतदण्डास्तुकृत्वापापानिमानवाः ।
निर्मलाःस्वर्गमायान्तिसन्तःसुकृतिनोयथा ॥३१८॥
यस्तुरज्जुंघटंकूपाद्धरेद्भिन्द्याच्चयःप्रपाम् ।
सदण्डम्प्राप्नुयान्माषन्तच्चतस्मिन्समाहरेत् ॥३१९॥
धान्यन्दशभ्यःकुम्भेभ्योहरतोऽभ्यधिकम्बधः ।
शेषेऽप्येकादशगुणन्दाप्यस्तस्यचतद्धनम् ॥३२०॥
तथाधरिममेयानांशतादभ्यधिकेबधः ।
सुवर्णरजतादीनामुत्तमानांचवाससाम् ॥३२१॥
पंचाशतस्त्वभ्यधिकेहस्तच्छेदनमिष्यते ।
शेषेत्वेकादशगुणम्मूल्याद्दण्डम्प्रकल्पयेत् ॥३२२॥

पुरूषाणांकुलीनानान्नारीणांचविशेषतः ।
मुख्यानांचैवरत्नानांहरणेबधमर्हति ॥३२३॥
महापशूनांहरणेशस्त्राणामौषधस्यच ।
कालमासाद्यकार्य्यंचदण्डंराजाप्रकल्पयेत् ॥३२४॥
गोषुब्राह्मणसंस्थासुछूरिकायाश्चभेदने ।
पशूनांहरणेचैवसद्यःकार्य्योर्ऽद्धपादिकः ॥३२५॥
सूत्रकार्पासकिण्वानांगोमयस्यगुडस्यच ।
दध्नःक्षीरस्यतक्रस्यपानीयस्यतृणस्यच ॥३२६॥
वेणुवेदलभाण्डानांलवणानान्तथैवच ।
मृन्मयानांचहरणेमृदोभस्मनएवच ॥३२७॥
मत्स्यानाम्पक्षिणांचैवतैलस्यचघृतस्यच ।
मांसस्यमधुनश्चैवयच्चान्यत्पशुसम्भवम् ॥३२८॥
अन्येषांचैवमादीनाम्मद्यानामोदनस्यच ।
पक्वान्नानांचसर्वेषान्तन्मूल्याद्द्विगुणोदमः ॥३२९॥
पुष्पेषुहरितेधान्येगुल्मवल्लीनगेषुच ।
अन्येष्वपरिपूतेषुदण्डःस्यात्पंचकृष्णलः ॥३३०॥
परिपूतेषुधान्येषुशाकमूलफलेषुच ।
निरन्वयेशतन्दण्डःसान्वयेर्ऽद्धशतन्दमः ॥३३१॥

स्यात्साहसन्त्वन्वयवत्प्रसभंकर्मयत्कृतम् ।
निरन्वयम्भवेत्तस्तेयंहृत्वाऽपव्ययतेचयत् ॥३३२॥
यस्त्वेतान्युपक्लृप्तानिद्रव्याणिस्तेनयेन्नरः ।
तमाद्यन्दण्डयेद्राजायश्चाग्निंचोरयेद्गृहात् ॥३३३॥
येनयेनयथाऽङ्गेनस्तेनोनृषुविचेष्टते ।
तत्तदेवहरेत्तस्यप्रत्यादेशायपार्थिवः ॥३३४॥
पिताचार्यःसुहृन्माताभार्य्यापुत्रःपुरोहितः ।
नादण्ड्योनामराज्ञोऽस्तियःस्वधर्मेनतिष्ठति ॥३३५॥
कार्षापणम्भवेद्दण्ड्योयत्रान्यःप्राकृतोजनः ।
तत्रराजाभवेद्दण्ड्यःसहस्रमितिधारणा ॥३३६॥
अष्टापाद्यन्तुशूद्रस्यस्तेयेभवतिकिल्विषम् ।
षोडशैवतुवैश्यस्यद्वात्रिंशत्क्षत्रियस्यच ॥३३७॥
ब्राह्मणस्यचतुःषष्टिःपूर्णंवाऽपिशतम्भवेत् ।
द्विगुणावाचतुःषष्टिस्तद्दोषगुणविद्धिसः ॥३३८॥
वानस्पत्यम्मूलफलन्दार्वग्न्यर्थन्तथैवचं ।
तृणंचगोभ्योग्रासार्थमस्तेयम्मनुरब्रवीत् ॥३३९॥
योऽदत्तादायिनोहस्ताल्लिप्सेतब्राह्मणोधनम् ।
याजनाध्यापनेनापियथास्तेनस्तथैवसः ॥३४०॥

द्विजोऽध्वगःक्षीणवृत्तिर्द्वाविक्षू द्वेचमूलके ।
आददानःपरक्षेत्रान्नदण्डन्दातुमर्हति ॥३४१॥
असन्धितानांसन्ध्यातासन्धितानांचमोक्षकः ।
दासाश्वरथहर्त्ताचप्राप्तःस्याच्चौरकिल्विषम् ॥३४२॥
अनेनविधिनाराजाकुर्वाणःस्तेननिग्रहम् ।
यशोऽस्मिन्प्राप्नुयाल्लोकेप्रेत्यचानुत्तमंसुखम् ॥३४३॥
ऐन्द्रंस्थानमभिप्रेप्सुर्यशश्चाक्षयमव्ययम् ।
नोपेक्षेतक्षणमपिराजासाहसिकन्नरम् ॥३४४॥
वाग्दुष्टात्तस्कराच्चैवदण्डेनैवचहिंसतः ।
साहसस्यनरःकर्त्ताविज्ञेयःपापकृत्तमः ॥३४५॥
साहसेवर्त्तमानन्तुयोमर्षयतिपार्थिवः ।
सविनाशंव्रजत्याशुविद्वेषंचाधिगच्छति ॥३४६॥
नमित्रकारणाद्राजाविपुलाद्वाधनागमात् ।
समुत्सृजेत्साहसिकान्सर्वभूतभयावहान् ॥३४७॥
शस्त्रन्द्विजातिभिर्ग्राह्यन्धर्मोयत्रोपरुध्यते ।
द्विजातीनांचवर्णानांविप्लवेकालकारिते ॥३४८॥
आत्मनश्चपरित्राणेदक्षिणानांचसंगरे ।
स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौचघ्नन्धर्मेणनदुष्यति ॥३४९॥

गुरुंवाबालवृद्धौवाब्राह्मणंवाबहुश्रुतम् ।
आततायिनमायान्तंहन्यादेवाविचारयन् ॥३५०॥
नाततायिवधेदोषोहन्तुर्भवतिकश्चन ।
प्रकाशंवाऽप्रकाशंवामन्युस्तन्मन्युमृच्छति ॥३५१॥
परदाराभिमर्षेषुप्रवृत्तान्नॄन्महीपतिः ।
उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिह्नयित्वाप्रवासयेत् ॥३५२॥
तत्समुत्थोहिलोकस्यजायतेवर्णसंकरः ।
येनमूलहरोऽधर्मःसर्वनाशायकल्पते ॥३५३॥
परस्यपत्न्यापुरुषःसम्भाषांयोजयन्रहः ।
पूर्वमाक्षारितोदोषैःप्राप्नुयात्पूर्वसाहसम् ॥३५४॥
यस्त्वनाक्षारितःपूर्वमभिभाषेतकारणात् ।
नदोषम्प्राप्नुयात्किंचिन्नहितस्यव्यतिक्रमः ॥३५५॥
परस्त्रियंयोऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्येवनेऽपिवा ।
नदीनांवाऽपिसम्भेदेससंग्रहणमाप्नुयात् ॥३५६॥
उपचारक्रियाकेलिःस्पर्शोभूषणवाससाम् ।
सहखट्वासनंचैवसर्वंसंग्रहणंस्मृतम् ॥३५७॥
स्त्रियंस्पृशेददेशेयःस्पृष्टोवामर्षयेत्तया ।
परस्परस्यानुमतेसर्वंसंग्रहणंस्मृतम् ॥३५८॥

अब्राह्मणःसंग्रहणेप्राणान्तन्दण्डमर्हति ।
चतुर्णामपिवर्णानान्दारारक्ष्यतमाःसदा ॥३५९॥
भिक्षुकावन्दिनश्चैवदीक्षिताःकारवस्तथा ।
सम्भाषणंसहस्त्रीभिःकुर्य्युरप्रतिवारिताः ॥३६०॥
नसम्भाषाम्परस्त्रीभिःप्रतिषिद्धःसमाचरेत् ।
निषिद्धोभाषमाणस्तुसुवर्णन्दण्डमर्हति ॥३६१॥
नैषचारणदारेषुविधिर्नात्मोपजीविषु ।
सज्जयन्तिहितेनारीर्निगूढाश्चारयन्तिच ॥३६२॥
किंचिदेवतुदाप्यःस्यात्सम्भाषान्ताभिराचरन् ।
प्रेष्यासुचैकभक्तासुरहःप्रव्रजितासुच ॥३६३॥
योऽकामान्दूषयेत्कन्यांससद्योवधमर्हति ।
सकामान्दूषयंस्तुल्योनवधम्प्राप्नुयान्नरः ॥३६४॥
कन्याम्भजन्तीमुत्कृष्टन्नकिंचिदपिदापयेत् ।
जघन्यंसेवमानान्तुसंयतांवासयेद्गृहे ॥३६५॥
उत्तमांसेवमानस्तुजघन्योवधमर्हति ।
शुल्कन्दद्यात्सेवमानःसमामिच्छेत्पितायदि ॥३६६॥
अभिषह्यतुयःकन्यांकुर्य्याद्दर्पेणमानवः ।
तस्याशुकर्त्येअंगुल्योदण्डंचार्हतिषट्शतम् ॥३६७॥

सकामान्दूषयंस्तुल्योनांगुलिच्छेदमाप्नुयात् ।
द्विशतन्तुदमन्दाप्यःप्रसंगविनिवृत्तये ॥३६८॥
कन्यैवकन्यांयाकुर्य्यात्तस्याःस्याद्विशतोदमः ।
शुल्कंचद्विगुणन्दद्याच्छिफाश्चैवाप्नुयाद्दश ॥३६९॥
यातुकन्याम्प्रकुर्यात्स्त्रीसासद्योमौण्ड्यमर्हति ।
अंगुल्योरेववाच्छेदंखरेणोद्वहनन्तथा ॥३७०॥
भर्तारंलंघयेद्यातुस्त्रीज्ञातिगुणदर्पिता ।
तांश्वभिःखादयेद्राजासंस्थानेबहुसंस्थिते ॥३७१॥
पुमांसन्दाहयेत्पापंशयनेतप्तआयसे ।
अभ्यादध्युश्चकाष्ठानितत्रदह्येतपापकृत् ॥३७२॥
संवत्सराभिशस्तस्यदुष्टस्यद्विगुणोदमः ।
व्रात्ययासहसंवासेचाण्डाल्यातावदेवतु ॥३७३॥
शूद्रोगुप्तमगुप्तंवाद्वैजातंवर्णमावसन् ।
अगुप्तमंगसर्वस्वैर्गुप्तंसर्वेणहीयते ॥३७४॥
वैश्यःसर्वस्वदण्डःस्यात्संवत्सरनिरोधतः ।
सहस्रंक्षत्रियोदण्ड्योमौण्ड्यंमूत्रेणचार्हति ॥३७५॥
ब्राह्मणींयद्यगुप्तान्तुगच्छेतांवैश्यपार्थिवौ ।
वैश्यम्पंचशतंकुर्य्यात्क्षत्रियन्तुसहस्रिणम् ॥३७६॥

उभावपितुतावेवब्राह्मण्यागुप्तयासह ।
विप्लुतौशूद्रवद्दण्ड्यौदग्धव्यौवाकटाग्निना ॥३७७॥
सहस्रम्ब्राह्मणोदण्ड्योगुप्तांविप्राम्बलाद्व्रजन् ।
शतानिपंचदण्ड्यःस्यादिच्छन्त्यासहसंगतः ॥३७८॥
मौण्ड्यम्प्राणान्तिकोदण्डोब्राह्मणस्यविधीयते ।
इतरेषान्तुवर्णानान्दण्डःप्राणान्तिकोभवेत् ॥३७९॥
नजातुब्राह्मणंहन्यात्सर्वपापेष्वपिस्थितम् ।
राष्ट्रादेनंवहिःकुर्य्यात्समग्रधनमक्षतम् ॥३८०॥
नब्राह्मणबधाद्भूयानधर्मोविद्यतेभुवि ।
तस्मादस्यबधंराजामनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥३८१॥
वैश्यश्चेत्क्षत्रियांगुप्तांवैश्यांवाक्षत्रियोव्रजेत् ।
योब्राह्मण्यामगुप्तायान्तावुभौदण्डमर्हतः ॥३८२॥
सहस्रम्ब्राह्मणोदण्डन्दाप्योगुप्तेतुतेव्रजन् ।
शूद्रायांक्षत्रियविशोःसाहस्रोवैभवेद्दमः ॥३८३॥
क्षत्रियायामगुप्तायांवैश्येपंचशतन्दमः ।
मूत्रेणमौण्ड्यमिच्छेत्तुक्षत्रियोदण्डमेववा ॥३८४॥
अगुप्तेक्षत्रियावैश्येशूद्रांवाब्राह्मणोव्रजन् ।
शतानिपंचदण्ड्यःस्यात्सहस्रन्त्वन्त्यजस्त्रियम् ॥३८५॥

यस्यस्तेनःपुरेनास्तिनान्यस्त्रीगोनदुष्टवाक् ।
नसाहसिकदण्डघ्नौसराजाशक्रलोकभाक् ॥३८६॥
एतेषान्निग्रहोराज्ञःपंचानांविषयेस्वके ।
साम्राज्यकृत्सजात्येषुलोकेचैवयशस्करः ॥३८७॥
ऋत्विजंयस्त्यजेद्याज्योयाज्यंचर्त्विक्त्यजेद्यदि ।
शक्तंकर्मण्यदुष्टंचतयोर्दण्डःशतंशतम् ॥३८८॥
नमातानपितानस्त्रीनपुत्रस्त्यागमर्हति ।
त्यजन्नपतितानेतान्राज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥३८९॥
आश्रमेषुद्विजातीनांकार्य्येविवदताम्मिथः ।
नविब्रूयान्नृपोधर्मंचिकीर्षन्हितमात्मनः ॥३९०॥
यथार्हमेतानभ्यर्च्यब्राह्मणैःसहपार्थिवः ।
सान्त्वेनप्रशमय्यादौस्वधर्मम्प्रतिपादयेत् ॥३९१॥
प्रातिवेश्यानुवेश्यौचकल्याणेविंशतिद्विजे ।
अर्हावभोजयन्विप्रोदण्डमर्हतिमाषकम् ॥३९२॥
श्रोत्रियःश्रोत्रियंसाधुम्भूतिकृत्येष्वभोजयन् ।
तदन्नन्द्विगुणन्दाप्योहिरण्यंचैवमाषकम् ॥३९३॥
अन्धोजडःपीठसर्पीसप्तत्यास्थविरश्चयः ।
श्रोत्रियेषपकुर्वंश्चनदाप्याःकेनचित्करम् ॥३९४॥

श्रोत्रियंव्याधितार्त्तौचबालवृद्धावकिंचनम् ।
महाकुलीनमार्य्यंचराजासम्पूजयेत्सदा ॥३९५॥
शाल्मलीफलकेश्लक्ष्णेनेनिज्यान्नेजकःशनैः ।
नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥३९६॥
तन्तुवायोदशपलन्दद्यादेकपलाधिकम् ।
अतोऽन्यथावर्त्तमानोदाप्योद्वादशकन्दमम् ॥३९७॥
शुल्कस्थानेषुकुशलाःसर्वपण्यविचक्षणाः ।
कुर्य्युरर्घंयथापण्यन्ततोविंशंनृपोहरेत् ॥३९८॥
राज्ञःप्रख्यातभाण्डानिप्रतिषिद्धानियानिच ।
तानिनिर्हरतोलोभात्सर्वहारंहरेन्नृपः ॥३९९॥
शुल्कस्थानम्परिहरन्नकालेक्रयविक्रयी ।
मिथ्यावादीचसंख्यानेदाप्योऽष्टगुणमत्ययम् ॥४००॥
आगमंनिर्गमंस्थानन्तथावृद्धिक्षयावुभौ ।
विचार्य्यसर्वपण्यानांकारयेत्क्रयविक्रयौ ॥४०१॥
पंचरात्रेपंचरात्रेपक्षेपक्षेऽथवागते ।
कुर्वीतचैषाम्प्रत्यक्षमर्घसंस्थापनन्नृपः ॥४०२॥
तुलामानम्प्रतीमानसर्वंचस्यात्सुलक्षितम् ।
षट्सुषट्सुचमासेषुपुनरेवपरीक्षयेत् ॥४०३॥

पणंयानन्तरेदाप्यम्पौरुषो ऽर्द्धपणन्तरे ।
पादम्पशुश्चयोषिच्चपादार्द्धंरिक्तकःपुमान् ॥४०४॥
भाण्डपूर्णानियानानितार्य्यन्दाप्यानिसारतः ।
रिक्तभाण्डानियत्किंचित्पुमांसश्चापरिच्छदाः ॥४०५॥
दीर्घाध्वनियथादेशंयथाकालन्तरोभवेत् ।
नदीतीरेषुतद्विद्यात्समुद्रेनास्तिलक्षणम् ॥४०६॥
गर्भिणीतुद्विमासादिस्तथाप्रव्रजितोमुनिः ।
ब्राह्मणालिंगिनश्चैवनदाप्यास्तारिकन्तरे ॥४०७॥
यन्नाविकिंचिद्दासानांविशीर्य्येतापराधतः ।
तद्दासैरेवदातव्यंसमागम्यस्वतोंऽशतः ॥४०८॥
एषनौयायिनामुक्तोव्यवहारस्यनिर्णयः ।
दाशापराधतस्तोयेदैविकेनास्तिनिग्रहः ॥४०९॥
वाणिज्यंकारयेद्वैश्यंकुशीदंकृषिमेवच ।
पशूनांरक्षणंचैवदास्यंशूद्रंद्विजन्मनाम् ॥४१०॥
क्षत्रियंचैववैश्यंचब्राह्मणोवृत्तिकर्षितौ ।
बिभृयादानृशंस्येनस्वानिकर्म्माणिकारयन् ॥४११॥
दास्यन्तुकारयँल्लोभाद्ब्राह्मणःसंस्कृतान्द्विजान् ।
अनिच्छतःप्राभवत्याद्राज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥४१२॥

शूद्रन्तुकारयेद्दास्यंक्रीतमक्रीतमेववा ।
दास्यायैवहिसृष्टोऽसौब्राह्मणस्यस्वयम्भुवा ॥४१३॥
नस्वामिनानिसृष्टोऽपिशूद्रोदास्याद्विमुच्यते ।
निसर्गजंहितत्तस्यकस्तस्मात्तदपोहति ॥४१४॥
ध्वजाहृतोभक्तदासोगृहजःक्रीतदत्रिमौ ।
पैत्रिकोदण्डदासश्चसप्तैतेदासयोनयः ॥४१५॥
भार्यापुत्रश्चदासश्चत्रयएवाधनाःस्मृताः ।
यत्तेसमधिगच्छन्तियस्यतेतस्यतद्धनम् ॥४१६॥
विस्रब्धम्ब्राह्मणःशूद्राद्द्रव्योपादानमाचरेत् ।
नहितस्यास्तिकिंचित्स्वंभर्तृहार्य्यधनोहिसः ॥४१७॥
वैश्यशूद्रौप्रयत्नेनस्वानिकर्माणिकारयेत् ।
तौहिच्युतौस्वकर्मभ्यःक्षोभयेतामिदंजगत् ॥४१८॥
अहन्यहन्यवेक्षेतकर्मान्तान्वाहनानिच ।
आयव्ययौचनियतावाकरान्कोषमेवच ॥४१९॥
एवंसर्वानिमान्राजाव्यवहारान्समापयन् ।
व्यपोह्यकिल्बिषंसर्वम्प्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥४२०॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांनवमोऽध्यायः ॥

पुरुषस्यस्त्रियाश्चैवधर्म्येवर्त्मनितिष्ठतोः ।
संयोगेविप्रयोगेचधर्मान्वक्ष्यामिशाश्वतान् ॥१॥
अस्वतंत्राःस्त्रियःकार्याःपुरुषैःस्वैर्दिवानिशम् ।
विषयेषुचसज्जन्त्यःसंस्थाप्याआत्मनोवशे ॥२॥
पितारक्षतिकौमारेभर्तारक्षतियौवने ।
रक्षन्तिस्थाविरेपुत्रानस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हति ॥३॥
कालेऽदातापितावाच्योवाच्यश्चानुपयन्पतिः ।
मृतेभर्तरिपुत्रस्तुवाच्योमातुररक्षिता ॥४॥
सूक्ष्मेभ्योऽपिप्रसंगेभ्यःस्त्रियोरक्ष्याविशेषतः ।
द्वयोर्हिकुलयोःशोकमावहेयुररक्षिताः ॥५॥
इमंहिसर्ववर्णानाम्पश्यन्तोधर्म्ममुत्तमम् ।
यतन्तेरक्षितुम्भार्य्याम्भर्तारोदुर्बलाअपि ॥६॥
स्वाम्प्रसूतिंचरित्रंचकुलमात्मानमेवच ।
स्वंचधर्म्मम्प्रयत्नेनजायांरक्षन्हिरक्षति ॥७॥

पतिर्भार्य्यांसम्प्रविश्यगर्भोभूत्वेहजायते ।
जायायास्तद्धिजायात्वंयदस्यांजायतेपुनः ॥८॥
यादृशम्भजतेहिस्त्रीसुतंसूतेतथाविधम् ।
तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थंस्त्रियंरक्षेत्प्रयत्नतः ॥९॥
नकश्चिद्योषितःशक्तःप्रसह्यपरिरक्षितुम् ।
एतैरुपाययोगैस्तुशक्यास्ताःपरिरक्षितुम् ॥१०॥
अर्थस्यसंग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत् ।
शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांचपारिणाह्यस्यवेक्षणे ॥११॥
अरक्षितागृहेरुद्धाःपुरुषैराप्तकारिभिः ।
आत्मानमात्मनायास्तुरक्षेयुस्ताःसुरक्षिताः ॥१२॥
पानन्दुर्जनसंसर्गःपत्याचविरहोऽटनम् ।
स्वप्नोऽन्यगेहवासश्चनारीसन्दूषणानिषट् ॥१३॥
नैतारूपम्परीक्षन्तेनासांवयसिसंस्थितिः ।
सुरूपंवाविरूपंवापुमानित्येवभुञ्जते ॥१४॥
पौंश्चल्याच्चलचित्ताच्चनैस्नेह्याच्चस्वभावतः ।
रक्षितायत्नतोऽपीहभर्तृष्वेताविकुर्वते ॥१५॥
एवंस्वभावंज्ञात्वासांप्रजापतिनिसर्गजम् ।
परमंयत्नमातिष्ठेत्पुरुषोरक्षणम्प्रति ॥१६॥

शय्यासनमलंकारंकामंक्रोधमनार्जवम् ।
द्रोहभावंकुचर्यांचस्त्रीभ्योमनुरकल्पयत् ॥१७॥
नास्तिस्त्रीणांक्रियामंत्रैरितिधर्मेव्यवस्थितः ।
निरिन्द्रियाह्यमंत्राश्चस्त्रियोऽनृतमितिस्थितिः ॥१८॥
तथाचश्रुतयोबह्व्योनिगीतानिगमेष्वपि ।
स्वालक्षण्यपरीक्षार्थन्तासांशृणुतनिष्कृतीः ॥१९॥
यन्मेमाताप्रलुलुभेविचरन्त्यऽपतिव्रता ।
तन्मेरेतःपितावृङ्क्तामित्यस्यैतन्निदर्शनम् ॥२०॥
ध्यायत्यनिष्टंयत्किंचित्पाणिग्राहस्यचेतसा ।
तस्यैषव्यभिचारस्यनिह्नवःसम्यगुच्यते ॥२१॥
यादृग्गुणेनभर्त्रास्त्रीसंयुज्येतयथाविधि ।
तादृग्गुणासाभवतिसमुद्रेणेवनिम्नगा ॥२२॥
अक्षमालावशिष्ठेनसंयुक्ताऽधमयोनिजा ।
शारंगीमन्दपालेनजगामाभ्यर्हणीयताम् ॥२३॥
एताश्चान्याश्चलोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः ।
उत्कर्षंयोषितःप्राप्ताःस्वैःस्वैर्भर्तृगुणैःशुभैः ॥२४॥
एषोदितालोकयात्रानित्यंस्त्रीपुंसयोःशुभा ।
प्रेत्येहचसुखोदर्कान्प्रजाधर्मान्निबोधत ॥२५॥

प्रजनार्थम्महाभागाःपूजार्हागृहदीप्तयः ।
स्त्रियःश्रियश्चगेहेषुनविशेषोऽस्तिकश्चन ॥२६॥
उत्पादनमपत्यस्यजातस्यपरिपालनम् ।
प्रत्यहंलोकयात्रायाःप्रत्यक्षंस्त्रीनिबन्धनम् ॥२७॥
अपत्यन्धर्मकार्याणिशुश्रूषारतिरुत्तमा ।
दाराधीनस्तथास्वर्गःपितृणामात्मनश्चह ॥२८॥
पतिंयानाभिचरतिमनोवाग्देहसंयता ।
साभर्तृलोकानाप्नोतिसद्भिःसाध्वीतिचोच्यते ॥२९॥
व्यभिचारात्तुभर्तुःस्त्रीलोकेप्राप्नोतिनिन्द्यताम् ।
शृगालयोनिंचाप्नोतिपापरोगैश्चपीड्यते ॥३०॥
पुत्रम्प्रत्युदितंसद्भिःपूर्वजैश्चमहर्षिभिः ।
विश्वजन्यमिमम्पुण्यमुपन्यासन्निबोधत ॥३१॥
भर्तुःपुत्रंविजानन्तिश्रुतिद्वैधन्तुभर्तरि ।
आहुरुत्पादकंकेचिदपरेक्षेत्रिणंविदुः ॥३२॥
क्षेत्रभूतास्मृतानारीवीजभूतःस्मृतःपुमान् ।
क्षेत्रवीजसमायोगात्सम्भवःसर्वदेहिनाम् ॥३३॥
विशिष्टंकुत्रचिद्वीजंस्त्रीयोनिस्त्वेवकुत्रचित् ।
उभयन्तुसमंयत्रसाप्रसूतिःप्रशस्यते ॥३४॥

वीजस्यचैवयोन्याश्चवीजमुत्कृष्टमुच्यते ।
सर्वभूतप्रसूतिर्हिवीजलक्षणलक्षिता ॥३५॥
यादृशन्तूप्यतेवीजंक्षेत्रेकालोपपादिते ।
तादृग्रोहतितत्तस्मिन्वीजंस्वैर्व्यंजितंगुणैः ॥३६॥
इयम्भूमिर्हिभूतानांशाश्वतीयोनिरुच्यते ।
नचयोनिगुणान्कांश्चिद्वीजम्पुष्यतिपुष्टिषु ॥३७॥
भूमावप्येककेदारेकालोप्तानिकृषीबलैः ।
नानारूपाणिजायन्तेवीजानीहस्वभावतः ॥३८॥
व्रीहयःशालयोमुद्गास्तिलामाषास्तथायवाः ।
यथावीजम्प्ररोहन्तिलशुनानीक्षवस्तथा ॥३९॥
अन्यदुप्तंजातमन्यदित्येतन्नोपपद्यते ।
उप्यतेयद्धियद्वीजन्तत्तदेवप्ररोहति ॥४०॥
तत्प्राज्ञेनविनीतेनज्ञानविज्ञानवेदिना ।
आयुष्कामेनवप्तव्यन्नजातुपरयोषिति ॥४१॥
अत्रगाथावायुगीताःकीर्त्तयन्तिपुराविदः ।
यथावीजन्नवप्तव्यम्पुंसापरपरिग्रहे ॥४२॥
नश्यतीषुर्यथाविद्धःखेविद्धमनुविध्यतः ।
तथानश्यतिवैक्षिप्रंवीजम्परपरिग्रहे ॥४३॥

पृथोरपीमाम्पृथिवीम्भार्य्याम्पूर्वविदोविदुः ।
स्थाणुच्छेदस्यकेदारमाहुःशल्यवतोमृगम् ॥४४॥
एतावानेवपुरुषोयज्जायात्माप्रजेतिह ।
विप्राःप्राहुस्तथाचैतद्योभर्तासास्मृताङ्गना ॥४५॥
ननिष्क्रयविसर्गाभ्याम्भर्तुर्भार्य्याविमुच्यते ।
एवंधर्म्मंविजानीमःप्राक्प्रजापतिनिर्मितम् ॥४६॥
सकृदंशोनिपततिसकृत्कन्याप्रदीयते ।
सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसतांसकृत् ॥४७॥
यथागोऽश्वोष्ट्रदासीषुमहिष्यजाविकासुच ।
नोत्पादकःप्रजाभागीतथैवान्यांगनास्वपि ॥४८॥
येऽक्षेत्रिणोवीजवन्तःपरक्षेत्रप्रवापिणः ।
तेवैसस्यस्यजातस्यनलभन्तेफलंक्वचित ॥४९॥
यदन्यगोषुवृषभोवत्सानांजनयेच्छतम ।
गोमिनामेवतेवत्सामोघंस्कन्दितमार्षभम् ॥५०॥
तथैवाक्षेत्रिणोवीजम्परक्षेत्रप्रवापिणः ।
कुर्वन्तिक्षेत्रिणामर्थंनवीजीलभतेफलम् ॥५१॥
फलन्त्वनभिसन्धायक्षेत्रिणांवीजिनान्तथा ।
प्रत्यक्षंक्षेत्रिणामर्थोवीजाद्योनिर्गरीयसी ॥५२॥

क्रियाऽभ्युपगमात्त्वेतद्वीजार्थंयत्प्रदीयते ।
तस्येहभागिनौदृष्टौवीजीक्षैत्रिकएवच ॥५३॥
ओघवाताहृतंवीजंयस्यक्षेत्रेप्ररोहति ।
क्षेत्रिकस्यैवतद्वीजन्नवप्ताल्भतेफलम् ॥५४॥
एषधर्म्मोगवाश्वस्यदास्युष्ट्राजाविकस्यच ।
विहंगमहिषीणांचविज्ञेयःप्रसवम्प्रति ॥५५॥
एतद्वःसारफल्गुत्वंवीजयोन्योःप्रकीर्त्तितम् ।
अतःपरम्प्रवक्ष्यामियोषितान्धर्म्ममापदि ॥५६॥
भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्य्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा ।
यवीयसस्तुयाभार्य्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥५७॥
ज्येष्ठोयवीयसोभार्य्यांयवीयान्वाऽग्रजस्त्रियम् ।
पतितौभवतोगत्वानियुक्तावप्यनापदि ॥५८॥
देवराद्वासपिण्डाद्वास्त्रियासम्यङ्नियुक्तया ।
प्रजेप्सिताऽधिगन्तव्यासन्तानस्यपरिक्षये ॥५९॥
विधवायान्नियुक्तस्तुघृताक्तोवाग्यतोनिशि ।
एकमुत्पादयेत्पुत्रन्नद्वितीयंकथंचन ॥६०॥
द्वितीयमेकेप्रजनम्मन्यन्तेस्त्रीषुतद्विदः ।
अनिर्वृतन्नियोगार्थम्पश्यन्तोधर्म्मतस्तयोः ॥६१॥

विधवायान्नियोगार्थेनिर्वृतेतुयथाविधि ।
गुरुवच्चस्नुषावच्चवर्तेयातान्परस्परम् ॥६२॥
नियुक्तौयोविधिंहित्वावर्तेयातान्तुकामतः ।
तावुभौपतितौस्यातांस्नुषागगुरुतल्पगौ ॥६३॥
नान्यस्मिन्विधवानारीनियोक्तव्याद्विजातिभिः ।
अन्यस्मिन्हिनियुंजानाधर्मंहन्युःसनातनम् ॥६४॥
नोद्वाहिकेषुमंत्रेषुनियोगःकीर्त्यतेक्वचित् ।
नविवाहविधावुक्तंविधवावेदनम्पुनः ॥६५॥
अयंद्विजैर्हिविद्वद्भिःपशुधर्म्मोविगर्हितः ।
मनुष्याणामपिप्रोक्तोवेणेराज्यम्प्रशासति ॥६६॥
समहीमखिलाम्भुंजन्राजर्षिप्रवरःपुरा ।
वर्णानांसंकरंचक्रेकामोपहतचेतनः ॥६७॥
ततःप्रभृतियोमोहात्प्रमीतपतिकांस्त्रियम् ।
नियोजयत्यपत्यार्थन्तंविगर्हन्तिसाधवः ॥६८॥
यस्याम्रियेतकन्यायावाचासत्येकृतेपतिः ।
तामनेनविधानेननिजोविन्देतदेवरः ॥६९॥
यथाविध्यधिगम्यैनांशुक्लवस्त्रांशुचिव्रताम् ।
मिथोभजेताप्रसवात्सकृत्सकृदृतावृतौ ॥७०॥

नदत्वाकस्यचित्कन्याम्पुनर्दद्याद्विचक्षणः ।
दत्वापुनःप्रयच्छन्हिप्राप्नोतिपुरुषानृतम् ॥७१॥
विधिवत्प्रतिगृह्यापित्यजेत्कन्यांविगर्हिताम् ।
व्याधितांविप्रदुष्टांवाछद्मनाचोपपादिताम् ॥७२॥
यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायोपपादयेत् ।
तस्यतद्वितथंकुर्य्यात्कन्यादातुर्दुरात्मनः ॥७३॥
विधायवृत्तिम्भार्य्यायाःप्रवसेत्कार्यवान्नरः ।
अवृत्तिकर्षिताहिस्त्रीप्रदुष्येत्स्थितिमत्यपि ॥७४॥
विधायप्रोषितेवृत्तिंजीवेन्नियममास्थिता ।
प्रोषितेत्वविधायैवजीवेच्छिल्पैरगर्हितैः ॥७५॥
प्रोषितोधर्मकार्यार्थम्प्रतीक्ष्योऽष्टौनरःसमाः ।
विद्यार्थंषड्यशोऽर्थंवाकामार्थंत्रींस्तुवत्सरान् ॥७६॥
संवत्सरम्प्रतीक्षेतद्विषन्तींयोषितम्पतिः ।
ऊर्द्ध्वंसंवत्सरात्त्वेनान्दायंहृत्वानसंवसेत् ॥७७॥
अतिक्रामेत्प्रमत्तंयामत्तंरोगार्तमेववा ।
सात्रीन्मासान्परित्याज्याविभूषणपरिच्छदा ॥७८॥
उन्मत्तम्पतितंक्लीवमवीजम्पापरोगिणम् ।
नत्यागोऽस्तिद्विषन्त्याश्चनचदायापवर्तनम् ॥७९॥

मद्यपाऽसाधुवृत्ताचप्रतिकूलाचयाभवेत् ।
व्याधितावाऽधिवेत्तव्याहिंस्राऽर्थघ्नीचसर्वदा ॥८०॥
वन्ध्याऽष्टमेऽधिवेद्याऽब्देदशमेतुमृतप्रजा ।
एकादशेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥८१॥
यारोगिणीस्यात्तुहितासम्पन्नाचैवशीलतः ।
साऽनुज्ञाप्याधिवेत्तव्यानावमान्याचकर्हिचित् ॥८२॥
अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेद्रुषितागृहात् ।
सासद्यःसन्निरोद्धव्यात्याज्यावाकुलसन्निधौ ॥८३॥
प्रतिषिद्धाऽपिचेद्यातुमद्यमभ्युदयेष्वपि ।
प्रेक्षासमाजंगच्छेद्वासादण्ड्याकृष्णलानिषट् ॥८४॥
यदिस्वाश्चापराश्चैवविन्देरन्योषितोद्विजाः ।
तासांवर्णक्रमेणस्याज्ज्यैष्ठ्यम्पूजाचवेश्मच ॥८५॥
भर्तुःशरीरशुश्रूषान्धर्मकार्यंचनैत्यिकम् ।
स्वाचैवकुर्यात्सर्वेषान्नास्वजातिःकथंचन ॥८६॥
यस्तुतत्कारयेन्मोहात्सजात्यास्थितयाऽन्यया ।
यथाब्राह्मणचाण्डालःपूर्वदृष्टस्तथैवसः ॥८७॥
उत्कृष्टायाभिरूपायवरायसदृशायच ।
अप्राप्तामपितान्तस्मैकन्यान्दद्याद्यथाविधि ॥८८॥

काममामरणात्तिष्ठेद्गृहेकन्यर्तुमत्यपि ।
नचैवैनाम्प्रयच्छेत्तुगुणहीनायकर्हिचित् ॥८९॥
त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकुमार्य्यृतुमतीसती ।
ऊर्द्ध्वन्तुकालादेतस्माद्विन्देतसदृशम्पतिम् ॥९०॥
अदीयमानाभर्तारमधिगच्छेद्यदिस्वयम् ।
नैनःकिंचिदवाप्नोतिनचयंसाऽधिगच्छति ॥९१॥
अलंकारंनाददीतपित्र्यंकन्यास्वयंवरा ।
मातृकम्भ्रातृदत्तंवास्तेनास्याद्यदितंहरेत् ॥९२॥
पित्रेनदद्याच्छुल्कंतुकन्यामृतुमतींहरन् ।
सहिस्वाम्यादतिक्रामेदृतूनाम्प्रतिरोधनात् ॥९३॥
त्रिंशद्वर्षोवहेत्कन्यांहृद्यान्द्वादशवार्षिकीम् ।
त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षांवाधर्मेसीदतिसत्वरः ॥९४॥
देवदत्ताम्पतिर्भार्यांविन्दतेनेच्छयात्मनः ।
तांसाध्वीम्बिभृयान्नित्यन्देवानाम्प्रियमाचरन् ॥९५॥
प्रजनार्थंस्त्रियःसृष्टाःसन्तानार्थंचमानवाः ।
तस्मात्साधारणोधर्मःश्रुतौपत्न्यासहोदितः ॥९६॥
कन्यायान्दत्तशुल्कायाम्म्रियेतयदिशुल्कदः ।
देवरायप्रदातव्यायदिकन्याऽनुमन्यते ॥९७॥